

Osamělé rodičovství

Bc. Libor Havlíček

Diplomová práce
2015

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií

akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Libor Havlíček**
Osobní číslo: **H138177**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Osamělé rodičovství**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v SR UTB ve Zlíně č. 7/2014, včetně příloh, případně podle dalších materiálů. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel, a po konzultaci s vedoucím práce, bude práce zaměřena na:

- stručnou analýzu současné, postmoderní společnosti, směřovanou k otázce interpersonálních a především partnerských vztahů;
- historicko-společenské souvislosti a právní aspekty spojené s fenoménem osamělého rodičovství;
- komparaci jednotlivých typů osamělého rodičovství s vysvětlením jeho možných příčin;
- možnosti společenského uplatnění osamělých rodičů a zjištění hlavních potíží v současném společensko-kulturním prostředí;
- návrhy, opatření a doporučení zaměřené na eliminaci stereotypů vůči jedinci, který sám vychovává dítě.

Součástí práce bude kvalitativní výzkum s použitím techniky polostrukturovaného rozhovoru. Výzkum bude zaměřen na potvrzení či vyvrácení získaných teoretických poznatků a zjištění reálných životních podmínek vybraných jedinců napříč sociálně stratifikovanou společností.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Bacus-Lindroth, A. Vaše dítě ve věku od 1 do 3 let. Praha: Portál, 2009.

Dittrichová, J., Papoušek, M., Paul, K. Chování dítěte raného věku a rodičovská péče. Praha: Grada, 2004.

Dudová, R. Sociologický časopis roč. 45, č. 4. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009.

Hrušáková, M., Králíčková, Z. České rodinné právo. Brno: MU, 2001.

Kaš, V. Otcové – dcery, matky – synové. Práce s rodičovskými komplexy jako cesta k vlastní identitě. Praha: Portál, 2004.

Leman, K. Na otci záleží. Praha: Návrat domů, 2008.

Marhánková, Hasmanová, J. Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. Praha: Gender Studies, 2011.

Matoušek, O. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče. Praha: Portál, 2010.

Michelena, M. První rok pro celý život: tajemný a citový život matky a jejího dítěte. Brno: ERA, 2006.

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) Zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině. 2012 [on-line], MPSV c2013.

Vágnerová, M. Vývojová psychologie. Praha: Karolinum, 1999.

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Geraldina Palovčíková, CSc.

Institut mezioborových studií

Datum zadání diplomové práce:

4. listopadu 2014

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2015

V Brně dne 4. listopadu 2014

doc. Ing. Anežka Lengalová, Ph.D.
děkanka

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
ředitel ústavu

Prohlašuji, že

- beru na vědomí, že odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí, že jeden výtisk diplomové práce bude uložen v příruční knihovně Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a jeden výtisk bude uložen u vedoucího práce;
- byl/a jsem seznámen/a s tím, že na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 2 a 3 autorského zákona mohu užít své dílo – diplomovou práci nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen připouští-li tak licenční smlouva uzavřená mezi mnou a Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně s tím, že vyrovnání případného přiměřeného příspěvku na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše) bude rovněž předmětem této licenční smlouvy;
- beru na vědomí, že pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tedy pouze k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům;
- beru na vědomí, že pokud je výstupem diplomové práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá. Neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji,

- že jsem na diplomové práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.
- že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

V Brně 29. 1. 2015

Libor Havlíček

.....
Jméno, příjmení a podpis diplomanta

ABSTRAKT

Fenomén osamělého rodičovství se v určité formě objevuje napříč historií, především v období velkých společenských změn. V diplomové práci jsem se zaměřil na faktory zapříčínující nárůst počtu jedinců vychovávajících dítě bez druhého rodiče. Ze sociálního hlediska je také důležité určení determinantů vyvolávajících problémy ve společenském statusu a uplatnění osamělého rodiče. Často jsou totiž exkludováni z plné participace na zdrojích společnosti. Považuji za nutné seznámit veřejnost s osobností, sociálním postavením, prostředím a životní situací rodičů a poukázat na „záchytné body“ pomáhající překlenout období výchovy dítěte bez partnerské pomoci. V oblasti variantního rodičovství existuje stále mnoho polopravd a mýtů, které je nutné vyvrátit. V praktické části diplomové práce byla provedena analýza dat získaných v rozhovorech s osamělými rodiči, z nichž někteří byli v této situaci před lety, jiní si ji právě čerstvě prožívají.

Klíčová slova:

rodina, společnost, dítě, sociální exkluze, rozvod, integrace, axiologie, hodnoty, pravidla, psychika, kariéra, sociální prostředí, pomáhající organizace

ABSTRACT

The lone parenthood phenomenon occurred in various forms throughout the history, especially in periods of big social changes. In this thesis I focused on factors that cause the increase of individuals that take care about a child without the other parent. From the social point of view it is also important to determine factors that cause problems in social status and employability of lone parents. They are often excluded from the full participation on community resources. I consider it necessary to acquaint the public with personality, social status, environment and life situation of lone parents and show the ways how to help to cover the gap in bringing up the children without a partner to help. There are still many half-truths and myths about the variant parenthood which are necessary to be disproved. In the practical part of this thesis I made analysis of data from the interviews made with lone parents. Some of them were in this situation years ago and some are currently experiencing it.

Keywords:

Family, society, child, social exclusion, divorce, integration, axiology, values, rules, psyche, carrier, social environment, help organizations.

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Geraldině Palovčíkové, CSc. za přínosné rady a odbornou pomoc při zpracování mé diplomové práce.

Také bych chtěl poděkovat všem vyučujícím a pracovníkům Institutu mezioborových studií Brno za jejich vstřícnost po dobu mého studia, které si velice vážím.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně s použitím zdrojů uvedených v seznamu zdrojů a literatury, jež je nedílnou součástí této práce.

Odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická, nahraná do IS/STAG, jsou totožné.

.....
Bc. Libor Havlíček

Obsah

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 VYMEZENÍ PROBLEMATIKY	12
1.1 CHARAKTERISTIKA SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI	12
1.2 RODINA A JEJÍ VÝVOJ.....	16
1.3 DÍTĚ V RODINĚ	23
1.4 TYPOLOGIE (OSAMĚLÉHO) RODIČOVSTVÍ	28
2 SPECIFIKA PARTNERSKÉHO (NE)SOUŽITÍ	36
2.1 POČÁTEK KRIZE.....	36
2.2 ROZVOD JAKO CESTA	40
2.3 LIDSKÁ PSYCHIKA JAKO DETERMINANT.....	47
2.4 EKONOMIKA A FINANČNÍ GRAMOTNOST	54
2.5 SOCIÁLNÍ ASPEKTY A PATOLOGIE RODINNÉHO PROSTŘEDÍ	60
2.6 OTAZNÍKY KOMUNIKACE.....	66
3 VARIANTNÍ RODIČOVSTVÍ	70
3.1 OSAMĚLÝ RODIČ VČERA A DNES.....	71
3.2 SOCIOSPOLEČENSKÉ A PSYCHICKÉ DOPADY OSAMĚLÉHO RODIČOVSTVÍ.....	74
3.3 VLIVY SOCIOPROFESNÍ A EKONOMICKÉ	82
3.4 AXIOLOGICKÝ ŽEBŘÍČEK OSAMĚLÉHO RODIČE	96
3.5 ODMÍTANÝ RODIČ	98
4 NÁVRHY A OPATŘENÍ	101
4.1 PREVENCE VE VÝCHOVĚ A VZDĚLÁVÁNÍ	103
4.2 POMÁHAJÍCÍ ORGANIZACE A PROFESE – OBOROVÁ SPOLUPRÁCE ČI NESOULAD.....	107
4.3 VYHODNOCENÍ VARIANTNÍCH PŘÍSTUPŮ A INTERPRETACE PRAKTICKÝCH CVIČENÍ.....	130
4.4 POMOCI MŮŽE KAŽDÝ.....	144
4.5 CESTA K ŘEŠENÍM PLYNOUCÍM Z TĚTO PRÁCE	149
II PRAKTICKÁ ČÁST	152
5 EMPIRICKÝ VÝZKUM	153
5.1 STANOVENÍ HLAVNÍHO A DÍLČÍCH CÍLŮ	154
5.2 METODA VÝZKUMU.....	155
5.3 PŘÍPRAVA A VEDENÍ ROZHOVORŮ	157
5.4 PŘEPIS PROVEDENÝCH ROZHOVORŮ	158
5.5 VYHODNOCENÍ A VYSVĚTLENÍ ZÍSKANÝCH DAT, PŘÍNOS.....	182
ZÁVĚR	187
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	190
SEZNAM GRAFŮ, OBRÁZKŮ, SCHÉMÁT A TABULEK	196
SEZNAM PŘÍLOH	198

ÚVOD

Neoliberální, postmoderní společnost 21. století vnáší do života lidského druhu a jeho jednotlivých členů nové prvky a situace. Jakákoliv změna se u člověka projeví nejdříve v jeho psychice, která následně může vyvolat, mnohdy skrytě, další somatické¹ potíže. Současné, materiálně orientované pojetí životního stylu, klade daleko vyšší nároky na jednotlivce, který narůstající tlak prostředí ventiluje různými způsoby. Pozitivní cestou jsou koníčky, záliby, ale především sport, kde lze nahromaděnou energii uvolňovat pomocí endorfinů, které následně v mozku vyvolávají sekreci antistresových hormonů (Fyzická zátěž je odměnou i pro váš mozek, 2015, on-line). Negativním vyústěním společenské zátěže mohou být různé patologie, nestandardní chování jedince, příp. problémy v osobním životě, mnohdy následně přenášené na blízké okolí. V technokratickém světě dneška lze vypozařovat tendence k odklonu od navazování a udržování mezilidských vztahů, ale i změny v rodinném prostředí.

Odklon od tradičního modelu rodiny a partnerského soužití se objevuje především v období velkých společenských změn či konfliktů, jak jsem uvedl v abstraktu této práce. Novodobé pojetí vztahů počíná s příchodem tzv. „průmyslové revoluce“ v 19. století. Významně se mění společenské role a postavení lidí, objevují se první sociální rozdíly, což s sebou logicky nese nárůst konfliktů nejen třídních, ale i partnerských.

Při mezioborovém srovnání rodiny, příp. rodičovství, je však nutné brát ohled na to, co je pro jednotlivé vědní disciplíny normou pojetí rodiny. Jedna věda může určitý druh vystupování uznávat jako normu, druhá ho již považuje za patologii. Některé aspekty mezioborového srovnání se pokusím objasnit ve své práci. Dalším prvkem ovlivňujícím pojetí rodičovství a rodičovské role je odlišnost sociokulturního prostředí, z kterého jednotlivci pocházejí, příp. ve kterém prožívá své rodičovské postavení. Posledně zmiňovaný fakt by mohl vyplynout jako jeden z determinantů variantního rodičovství v praktické části této práce. Moji snahou bude získat respondenty pocházejícího z různých společenských vrstev a prostředí.

---

¹ Somatické zdraví = tělesná funkčnost, normalita a pohoda (ABZ, 2015, on-line).

Jako „červená niť“ se budou napříč diplomovou prací prolínat dopady neúplné rodiny na děti, které jsou tímto rodinným stavem dotčeni zpravidla nejvíce. I když práce má za úkol vytvořit popis fenoménu osamělého rodičovství se všemi jeho příčinami i důsledky, domnívám se, že nejen odborné články, z kterých čerpám, ale i účastníci rozhovorů v praktické části této práce, budou právě děti zmiňovat velmi často.

Rád bych v praktické části také zjistil, zda existuje společný prediktor² určující budoucí uspořádání rodinných vztahů jedince. Pokud budou respondenti souhlasit, bude výzkum směřovat i k rodinnému uspořádání orientační rodiny.³

Kdy jeden z partnerů přestane snášet psychické, ekonomické či dokonce fyzické tlaky na svoji osobu, záleží na mnoha aspektech. Často (a především v rodinách s dítětem) je „míra tolerance“ partnerem uměle posouvána. Vždy, když je překročena (ať je jakkoliv vysoká), dochází k rozpadu rodiny. Nová situace přináší mnoho otázek spojených s odchodem z rodiny, ze společné domácnosti a z přerozdělováním společných aktiv a pasiv partnerů.

Ve své práci se budu zabývat především osamělými rodiči, kteří prošli institutem manželství, a došlo u nich k rozpadu svazku. Samozřejmě si uvědomuji, že postavení osamělého rodiče může být dosaženo i různými jinými formami (osobní rozhodnutí ženy, ovdovění apod.), avšak ze sociálního hlediska bude pro moji práci nejpřínosnější typ rodiče, který již jednou institutem manželství prošel a z nějakého důvodu již nežije s druhým partnerem a nevychovává společně s ním jejich dítě.

Z konkrétních příkladů, zpravidla osamělých matek samoživitelek, uvedených v praktické části diplomové práce, budu vycházet při stanovování přínosu a vazby na sociální pedagogiku.

Hlavním cílem práce by měla být ucelená a komplexně pojatá analýza příčin a s tím spojených důsledků monoparentálního rodičovství v geografickém prostoru České republiky, konkrétněji Jižní Moravy, odkud pochází většina respondentů. Výstupem by měla být nejen zmiňovaná analýza, ale i doporučení pro práci sociálních pracovníků, příp. snaha

---

² Odhad budoucích hodnot skutečného průběhu; předvídaní, předpovídání, předpověď, předpoklad (ABZ, 2015, on-line).

³ Rodina, do které se jedinec narodí (Typy rodin, 2015, on-line).

o nalezení možných konceptů, které by intervenovaly do oblasti sociálně pedagogického působení školských pracovníků v čele se sociálními pedagogy.

Zaměření se na styl prožívání a způsoby vypořádávání se rodičů, jakož i možné variantní cesty z této, mnohdy bezvýchodné situace, by měly vyplynout z praktické části práce i pro laického čtenáře.

Metodologické těžiště teoretické části práce bude spočívat především v komparaci textu a praktická část na ni bude navazovat kvalitativní metodou výzkumu, konkrétně polostrukturovaného rozhovoru. Data získaná v praktické části diplomové práce by měla verifikovat, příp. falzifikovat poznatky ze studií a odborných článků uváděných v první části.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VYMEZENÍ PROBLEMATIKY

V úvodní kapitole mojí absolventské práce učiním vzhled do problematiky současného společenského klimatu, především v České republice, abych v následujících částech první kapitoly vysvětlil některé pojmy charakterizující rodinné koexistence. Stručně vymezím události a faktory, které ovlivňují fungování úplné rodiny a jejích členů, u nichž mohou vyvolávat rozličné dysfunkce. Touto kapitolou se také bude prolínat objasnění terminologie s tématem související.

1.1 Charakteristika současné společnosti

Nejprve bych měl vysvětlit termín „současná společnost“, který budu užívat v této práci. Jak jsem již naznačil v úvodu, každá doba přináší určité změny pro jedince, rodinu a potažmo celou společnost. Největším přelomem v novodobé historii lidstva byl nástup vědeckotechnické revoluce na počátku 19. století. Nicméně, vzhledem k předepsanému rozsahu práce, nebude záběr této monografie tak široký. Pro účely diplomové práce bude, dle mého názoru, dostačující období posledních 30 let, které pro středoevropský prostor znamenaly zatím poslední výraznou změnu v politickém, hospodářském a společenském uspořádání. Pro komparaci různých přístupů k rodičovství a výchově dětí však v některých pasážích použiji i starší data.

Ano, někdo může namítnout, že v posledních 100 letech bylo více důležitých událostí, které vyvolávaly změny v rodinném uspořádání! Samozřejmě, že mezi velké zvraty, nejen v rodinném životě, patřily obě světové války, které ovlivnily životy milionů rodičů a dětí, a ano, v historickém období válek zůstávalo mnoho osamělých rodičů (především žen), které zůstaly na výchovu a zabezpečení sebe i dětí, samy. Toto téma by si však zasloužilo samostatné zpracování, proto mu ve své práci budu věnovat jen okrajový prostor.

Vývoj společnosti a interkulturní vlivy nelze zastavit. Současná postmoderní společnost, ve svém tempu rychlých změn a vývoje, tento vývoj urychluje. Tak i v českém prostředí po přelomovém roce 1989, dochází k ovlivňování jinými kulturami, které do naší kotliny přinášejí nejen nové materiální chápání světa, ale také nové pohledy na lidské soužití. Demokratické uspořádání s sebou přináší nejen svobody a práva ve společenském životě, ale vnáší svobodu a jistou „uvolněnost“ i do rodinných vztahů, potažmo manželství a výchovy dětí. Také tím se snažíme přiblížit „ideálu“ západní civilizace. To potvrzuje

i Matoušek, který současnou civilizaci západního typu zakládá na myšlence univerzality lidských práv, na možnosti každého jedince se realizovat a určovat své společenské postavení prestiží profese, kterou vykonává a na dalších svobodách, které v podstatě dávají lidem možnost žít svůj život podle vlastního volného uvážení (Matoušek, 2010, s. 11). Avšak i přes všechn posun ve vývoji technologií a materiální vybavenosti lidstva, lze obecně konstatovat, že současná společnost je více odosobněná a vzájemně odcizená, a to i fakt, že díky informačním sítím lze mezi lidmi komunikovat v reálném čase i na velké vzdálenosti.

Svoboda, právo, volnost a demokracie nabytá po roce 1989 zastihla většinu české společnosti nepřipravenou k tak zásadním změnám. Značná část z nich se promítla a stále promítá i do osobního života. Samozřejmě, že každá změna nepřináší jen to pozitivní, ale nese s sebou značný podíl negativ. Tehdejší česká společnost se tak setkává s novými těžkostmi, jako jsou např. nezaměstnanost, zadluženost rodin v důsledku půjček, podvody a machinace s majetkem, zvýšená kriminalita, zneužívání omamných a psychotropních látek atp., což logicky přináší vyšší zátěž a labilitu do rodinného prostředí promítající se do vzniku různých patologií. Podle Matouška se do krize v rodině promítá i nový trend v pracovní sféře, a to podnikání muže, který většinu času a prostředků věnuje podnikání, což logicky snižuje příspěvky do rodinného fondu, příp. se snaží nedostatek času pro rodinu kompenzovat zvýšenými příspěvky do rozpočtu rodiny. Často ženy tento způsob života raději opustí, když už stejně žijí v jakémsi typu monoparentální rodiny, a to i za cenu snížení životní úrovně. Dnešní generaci žen, ale hlavně matek, podle Bulkwegeho, neposkytuje sňatek dostatečnou existenční jistotu a často se na vlastní pěst musejí pohybovat mezi trhem sňatků a trhem práce, aby zabezpečily sebe a své děti. Ovšem matky dětí, které si již nového partnera nenašly, patří k nejchudším domácnostem vůbec. Jejich situaci komplikuje i neplnohodnotné postavení na trhu práce (Bulkwege, In: Keller, 2005, s. 29).

Příčinou rozchodu či rozvodu mohou také, podle Matouška, být finance získané z podnikání a určitý typ volnosti, který nabízejí. Muži si najdou milenky, které jim poskytují (dle jejich představ) pouze příjemně strávené chvíle a utíkají od povinností, jež mají doma (Matoušek, 2003, s. 42). Obecně lze říci, že nejlépe se ukončují nesezdané, bezdětné vztahy a na druhém místě, v pomyslném žebříčku vztahů, jsou bezdětná manželství. Novák upřesňuje, že rozvodovost výrazně klesá, pokud je v manželství 3 a více dětí (Novák, 2012, s. 69). Ale, upřímně, kolik rodin s počtem dětí převyšujícím „standardní“ 2-3, každý z nás

zná? Pokud nejde o v současnosti medializovanou rodinu paterčat, neznám ve svém okolí nikoho, kdo by měl více, než 3 děti. I to je jeden z důsledků společenských změn, neboť vícedětná manželství byla v dřívějších dobách početněji zastoupená, a to především v zemědělských oblastech, kde děti znamenaly pomoc při domácích a polních pracích. Případně se lze setkat i se silně věřícími rodinami, které dítě považují za naplnění svého svazku. Musím však dodat, že životní prostor těchto rodin se dnes výrazně zužuje a současná společnost je považována za sekulární⁴. Také data Českého statistického úřadu potvrzují, že české rodiny se zmenšují, v roce 2011 měli v průměru pouze 2,3 člena domácnosti a ubývá úplných rodin. Výrazně roste počet domácností jednotlivců a podíl neúplných rodin tvoří již 13,5% všech domácností. A podle předpokladů, nejvíce neúplných rodin tvoří matky s dětmi, tj. 81% (ČSÚ, 2013).

Výše uvedená fakta jsou, dle Matouška, podložena i novodobými příručkami asertivity a osobnostního coachingu (*pozn. autora*), neboť již v úvodu motivačních knih těchto pseudověd se dočteme, že člověk je v současnosti spoutáván odpovědností k jiným lidem, skupinám, rodině. Jedinec žije pouze svůj život a je za jeho prožívání odpovědný pouze sám sobě. Vystává tak rozpor mezi osobnostním rozvojem člověka a jeho odpovědností k partnerovi či dětem (Matoušek, 2003, s. 12). Přichází tak jakýsi konflikt kariér jednotlivce, jenž způsobuje vnitřní napětí a je stres vyvolávajícím faktorem. Počáteční zamilovanost partnerů tak již často není schopna udržet vztah a vede k rozpadu společného soužití. Keller konstatuje, že v dnešním světě se stává úplná rodina jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, jakýmsi místem pro experimentování, které nabývá různých forem, od bezdětných manželství, přes soužití osob stejného pohlaví až po neúplné rodiny osamělých rodičů, především žen samoživitelek (Keller, 2005, s. 29).

Dítě je tím, kdo je změnou ve fungování rodiny nejvíce zasažen. Narušení ve vývoji dítěte se, jako předmětu zájmu, věnuje věda již od dob Rousseauových a současné zkoumání publikující ročně tisíce studií o vývoji dítěte, z něj často vycházejí. Podobné náklady zaujímají i příručky o výchově dětí určených rodičům a vychovatelům. Je velmi složité vybrat z nich ty opravdu kvalitní.

---

⁴ Sekulární = světský (ABZ, 2015, on-line).

Nelze paušálně konstatovat, která oblast v geografickém prostoru České republiky je více zatížena jevy souvisejícími s variantním rodičovstvím. Nemůžeme tvrdit, že v oblastech s vyšší mírou nezaměstnanosti, jako je mostecko či ostravsko, převažují neúplné rodiny, a to s ohledem na životní úroveň. V ekonomicky silnějších krajích, jako je např. Praha nebo Středočeský kraj, mohou lidé mít reálně vyšší příjmy a rozpad rodinných hodnot může souviset s vyšším podílem podnikatelů, jejichž rodinné chování se mnohdy podobá vzorci, který jsem uvedl výše. Celkově lze spíše říci, že trend změn v rodinném soužití prostupuje hranicemi společenských tříd. Je nutné také přihlížet k počtu obyvatel v daném kraji a patologie související s rodinou přepočítávat procentuelně. Pro ilustraci uvádím počet obyvatel v jednotlivých krajích (Tab. 1), dle údajů ČSÚ.

Tabulka 1: Počet obyvatel v krajích ČR k 30. 9. 2013

Počet obyvatel v krajích ČR (k 30. 9. 2013)	
Středočeský	1 300 131
hlavní město Praha	1 244 375
Moravskoslezský	1 223 112
Jihomoravský	1 169 734
Ústecký	825 646
Jihočeský	636 723
Olomoucký	636 585
Zlínský	585 565
Plzeňský	573 206
Královéhradecký	552 100
Pardubický	515 956
Vysočina	510 438
Liberecký	438 608
Karlovarský	300 655

Zdroj: Český statistický úřad pro SocioFactor. www.mpsv.cz, tabulka: Počet obyvatel v krajích ČR (k 30. 9. 2013), 1. 2. 2015, 12:23.

Podle Plaňavy však jedinci, příp. rodiny s dobrými vstupními podmínkami a s ohledem na kvalitu životní úrovně, které dosahují, nebývají ohroženy na svém vývoji a jsou schopny přiměřeně fungovat. Plaňava je zařazuje do pomyslné běžné normy. Ti, kdo i v dobrých podmínkách selhávají, jsou považováni za zranitelné a často se dostávají do odborné péče (Plaňava, 2002, s. 11). Tím se potvrzují mé teze, že nezáleží na společenském postavení jedince či rodiny, ale na výchozích podmínkách a na tom, jakou „kvalitu“ rodinného života produkuje samotná rodina.

Státní intervence do této oblasti je, dle slov respondentů, které jsem vybral do výzkumu v praktické části této práce, nedostatečná. Ať již jde o vymahatelnost práva prostřednictvím soudnictví, přes systémové nastavení státní správy, adresnost pomoci, podpůrné programy či uplatnění na trhu práce a s tím související dostatečná kapacita a síť předškolních zařízení. Keller vidí narušení stability rodiny i v současné sociální politice státu, který adresuje sociální pomoc jednotlivcům (dávky nejsou vázány na celou, úplnou rodinu – *pozn. autora*), usnadňuje často partnerům rozhodování, zda opustit rodinu a dítě. Podle Kellera by se měl stát chopit své mocenské, poručnické funkce a nikoliv podporovat individualizaci životního stylu jednotlivce. Dále pokládá řečnickou otázku, zda slábnutí sociálního státu povede ke zvyšování úpadku neúplných rodin či naopak posílí širší příbuzenské sítě?! Podle jeho pesimistického odhadu však současná společnost směřuje k domácnosti se dvěma příjmy a dále k rodině s jedním rodičem (Keller, 2005, s. 30). Pevně doufám, že se tyto předpovědi nenaplní a stále více dětí bude vyrůstat v úplných rodinách, které budou schopny zabezpečit jeho nerušený a řádný vývoj. To ovšem tak trochu záleží na každém z nás...!

1.2 Rodina a její vývoj

Již Jean Jacques Rousseau řešil dilema smyslu rodiny. Pro účely této práce nebudu podrobovat pojem „rodina“ hlubším definicím, spíše se zaměřím na její nejzásadnější funkce pro jedince, ale i celou společnost. Z pohledu tématu diplomové práce je tou nejdůležitější socializační funkce dítěte v orientační rodině. Někdo by mohl namítat, že hlavní funkcí rodiny je reprodukční, ta zajisté ano, ale z pohledu společnosti a sociální pedagogiky je primární právě funkce socializační. Moje konstatování potvrzuje i Matoušek a dodává, že rodina je společenstvím formujícím kultury i celé civilizace, a to i přesto, že význam rčení „rodina je základ státu“ má v každé společnosti jiný význam (Matoušek, 2010, s. 11). Zároveň však každá společnost má jiný přístup k partnerství, manželství a zakládání rodiny. A to nejen v oblasti materiálního či duchovního potenciálu rodiny, ale i s ohledem na plánování rodiny, vstupu do manželství a jeho rozvázání, počtu dětí, bydlení apod. Většina faktorů je v české společnosti, dle mého názoru, určována především ekonomickým statutem partnerů (rodičů) a často je tím ovlivněna i biologická (reprodukční) funkce rodiny. Lze se jen domnívat, zda „umělé řízení porodnosti“ prostřednictvím ekonomiky není

účelné, vzhledem k omezeným zdrojům států. Ale to by byla jen čirá spekulace hodná science fiction.

Rodina, a to bez ohledu na její typ, velikost či vazby na příbuzenstvo, je tvořena jádrem z muže, ženy a nedospělých dětí, nicméně citová angažovanost je vkládána nejvíce z oblasti péče matky (Matoušek, 2003, s. 10). Avšak obecně patří člověk, jako živočišný druh, mezi ty, které dávají *vysokou otcovskou investici* do výchovy, a to především proto, že dítě se rodí jako nezralé a jeho výchova či dospívání trvá velmi dlouho. Pokud je rozdělena mezi dva partnery, přináší to dítěti více výhod, neboť jeden z rodičů se může věnovat i jiným činnostem, a tak si na chvíli od výchovy „odpočinout“. Podle Matouška jsou děti, které byly v péči obou rodičů ve svém budoucím životě ve výhodě, oproti těm, které vychovávala pouze matka (Matoušek, 2003, s. 15). Jeho slova potvrzuje i Sobotková, která rozkládá rodinu na několik *subsystémů*, z nichž nejpodstatnější je manželský (partnerský), dále dyáda rodič-dítě a nakonec sourozenecký subsystém. Jednotlivé fáze vývoje rodiny ovlivňuje nejvíce první subsystém (Sobotková, 2012, s. 27). Avšak dodnes používaná definice rodiny čerpající z příbuzenství a mající základ ve sňatku a narození vlastních dětí, se v postmoderní době již jeví jako příliš úzká, neboť existuje několik variant vzniku rodiny a rodinného soužití (Matoušek, 2010, s. 13). Přesto dodává, že podle etologie⁵ je rodičovské chování původnější než partnerské. Tlaky současné civilizace však mohou potlačit naši biologicky zakódovanou podstatu rodičovského chování, avšak ona bude i nadále vystupovat, i když bude přinášet poruchy zdraví jednotlivců či dysfunkce v rodině (Matoušek, 2003, s. 15).

Extrémní případ vývoje rodičovského chování uvádí Harris ve svém článku, kde publikuje zjištění z 378 případů zabitých dětí. V této souvislosti se zabývá evoluční biologii, která podle něj dokáže předpovědět, zda rodič do dítěte bude investovat svoji energii a prostředky (souvislost s teorií směny /viz. níže/ je zřejmá – *pozn. autora*) do výchovy dítěte a udržení úplné rodiny. Harris zjistil, že mnohdy normální chování milujícího rodiče, se změní v případě, že zjistí nějakou anomálii ve vývoji svého potomka. U mnoha rodičů se může ozvat biologicky zatížený gen kvality, který jim zabrání v dalším investování prostředků (nejen finančních, ale i psychických a fyzických) do svého potomka, který se jeví,

---

⁵ Etologie = nauka o chování živočichů a člověka (ABZ, 2015, on-line).

z hlediska pokračování genů jako neperspektivní. Může to souviset s nemocí dítěte, jeho celkovou fyzickou dispozicí, jež může v rodiči vyvolat dojem, že dítě nepřežije. Pomíne-li opravdu extrémní případ zabití dítěte rodičem, často spíše volí „ústupovou“ strategii, kdy dítě a rodinu opouští právě kvůli zdravotnímu stavu dítěte. Reprodukční neúspěch (fitness) vlastních genů může vysvětlovat i rozdílnou péči o děti vlastní a nevlastní v druhotně vzniklé rodině (Harris, 2007, on-line). Jsem zvědavý, zda mi některý z vybraných respondentů, do praktické části této práce, ve svých odpovědích tuto teorii potvrdí.

Rozšířená rodina předává dítěti normy chování, a to z generace na generaci. Matoušek hovoří o tzv. *rodinném kodexu*, v kterém jsou uschovány generační zkušenosti rodiny a rodina z ní čerpá v chování vůči vzniklým situacím (Matoušek, 2003, s. 47). Současná rodina je však ve svém vývoji vystavena větším tlakům, než v dobách minulých. A to nejen kvůli rozšíření informačních technologií a vzájemnému odcizení členů rodiny i širšího příbuzenství, jak jsem uvedl výše, ale především s ohledem na ekonomické, sociální a kariérní tlaky vůči jedinci. Jak uvádí Čermáková, mění se i role mužů a žen ve společnosti, rodina musí řešit propad v životní úrovni s ohledem na stále více se rozevírající nůžky v ekonomickém zajištění rodin a musí se adaptovat na nové podmínky sociálních nejistot (Čermáková, 2000, s. 13). Mnoho prostoru pro sdílení a předávání zkušeností již rodičům nezbývá, lze se setkat i s rodinami, které jsou v tomto směru dysfunkční. Nepředané vzorce a normy mohou hrát velkou roli v budoucím životě dítěte. Ani prarodiče, vzhledem k posunu hranice porodu prvního dítěte, již tuto roli mnohdy nemohou zastat. Významnou prvkem je také odklon od rozšířeného typu rodiny, kdy běžně spolu žilo více generací v jednom domě. I když tento typ bydlení začíná být pro mnoho rodin nutný především z ekonomického hlediska a náročnosti nákladů na bydlení. Často jsou však mezigenerační vztahy ovlivněny působením tlaků na jedince, který si své problémy (nebo své rodiny) přináší i domů. Taková situace se může jevit jako začarovaný kruh.

Dle Piageta se poznání a city přenášejí z generace na generaci nerozlučně. Stejně tak i „hry s pravidly“ vytvářené dospělými nezávisí na vůli jedinců, kteří jsou jimi socializováni. Avšak ne vždy je to za účasti dospělých, dětská interakce probíhá i za účasti vrstevníků. Právě tyto vrstevnické interakce utvářejí základy pozdějších mezilidských vztahů (Piaget, 2010, s. 106-107).

Pattersonová používá k popisu fungování rodinného systému a ke správnému plnění jejích funkcí výrazu *Rodinná resilience*. Jejimi nosnými pilíři jsou *soudržnost, adaptabilita a komunikace*. Podle Pattersonové rodina plně své funkce takto:

- začleněním jedince do struktury rodiny,
- ekonomickou podporou svých členů,
- péčí, výchovou a socializací, což umožňuje psychický, sociální a duševní vývoj členů rodiny,
- ochranou slabých členů rodiny (Pattersonová, 2002a, In: Sobotková, 2012, s. 71-72).

Jiné úkoly, potažmo povinnosti, pro manžele můžeme najít i v platné legislativě, a lze s jistou dávkou nadhledu konstatovat, že většina ustanovení českého právního řádu ovlivňuje (ať už přímo či nepřímo) nebo ukládá povinnosti či upravuje práva jedince, což se v přeneseném významu dotýká i jeho rodiny, ať už orientační nebo prokreační. Například Nový občanský zákoník vzniklý v roce 2012, který však vstoupil v platnost až o dva roky později, v § 689 deklaruje povinnost manželů při volbě svých povolání, studijních a ostatních činností brát ohled na zájem rodiny, manžela a především nezletilého, ještě nesvéprávného dítěte žijícího s manžely ve společné domácnosti. Ustanovení je rozšířeno i na další případné členy rodiny. Podle § 3 rodina, rodičovství a manželství tak požívají zvláštní ochrany ze zákona nejen v právu veřejném, ale i soukromém (NOZ, 2014, online).

Matoušek navazuje na Pattersonovou dalšími pojmy, s kterými se lze setkat v souvislosti s otázkou funkčnosti rodiny:

- *deprivační syndrom* – souvisí s důsledky nenaplňování základních potřeb dítěte v dětství,
- *syndrom týraného muže/týrané ženy* – radikální podoba nepříznivých vlivů na dospělého, jako je týrání, vydírání či zneužívání druhým partnerem,
- *dostatečně dobré rodičovství* – rodičovské role jsou vykonávány takovým způsobem, že zajišťují dítěti správný vývoj a uspokojují jeho základní potřeby,
- *dostatečně dobré partnerství* – partnerská role uspokojuje druhého partnera.

Poslední dva jmenované aspekty jsou do značné míry ovlivněny základem, který jedinec získá ve své orientační rodině (Matoušek, 2010, s. 18).

Z hlediska obecných **teorií směny** je rodina *souborem autonomně se rozhodujících jednotlivců*. Chování jednotlivých členů je usměrňováno dosáhnutím osobního zisku, avšak je nutné počítat i s určitými náklady. Podle Matouška je každé rozhodnutí související s rodinou (ať už jejím založením nebo zajištěním jejího fungování) spojeno s rozhodováním o poměru nákladů a zisků. Tato teorie může být mnohdy vysvětlením rodinného chování, příp. různých krizí ve vztahu. Matoušek míní, že ve vztahu neustále kalkulujeme, co nám která etapa rodinného soužití přinese nebo co nás bude stát. S pomyslným počítáním může souviset i nevědomý výběr partnera (např. dle vůně), který nám indikuje rozdílnost tělesných systémů, což přináší lepší vyhlídky na zdravé potomstvo (Matoušek, 2010, s. 22-23).

Přesto, že jsem nechtěl historickým souvislostem ve své práci věnovat větší prostor, je nutné některé zmínit, abychom mohli obraz vývoje rodiny dokreslit. Na rodinu má značný vliv nejen společensko-politická situace dané historické etapy, ale i výchovná pravidla považována pro vývoj dítěte za správná a prospěšná. Lze konstatovat, že jsou vždy poplatná době svého vzniku. Proto se i dnešní výchova může zdát příliš liberální a demokratická, na rozdíl od výchovy před 30 lety, která byla příliš masová, kolektivní a organizovaná. Matoušek cituje pravidla ve výchově v minulém století. Do roku 1900 byly jakékoliv citové projevy vůči dítěti potlačovány, stejně tak i sexualita dítěte. Rodič byl přímým nadřízením dětí, které měly být vedeny k poslušnosti a kázní. Na počátku 20. století, kdy se začalo měnit postavení žen ve společnosti a výchova měla respektovat rozum a dobré stránky dítěte, prosta jakýchkoliv tělesných trestů. Po roce 1918 nastupují ve výchově dětí zdravotnická hlediska, nedoporučuje se přílišný tělesný kontakt s malým dítětem (mazlení), odborná veřejnost měla obavy z příliš rychlého vývoje dítěte, proto se nedoporučovalo příliš rozvíjet intelekt malého dítěte. Oproti předchozímu období se vyžaduje poslušnost dítěte důsledností vychovatelů. Naopak v poválečném období 50. let 20. století se navrací mateřská a rodičovská láska i k těm nejmenším dětem a dokonce i v prenatálním období. Rodiče mají dítěti poskytovat dostatek vlastního prostoru k experimentování a objevování světa a důležité je, aby k nim dítě citově přilnulo (Matoušek, 2003, s. 46). I když doznívání „staré školy“ můžeme ještě spatřit ve schématu Parsonse a Balese z roku 1955, kde je patrné ovlivnění hodnocení rolí v rodině výchovou z počátku 20. století. Dokládám to příloženým schématem (Schéma 1).

Schéma 1: Hodnocení rolí v rodině (1955)

	<i>instrumentální priorita</i>	<i>expresivní priorita</i>
<i>nadřazený</i>	otec (manžel)	matka (manželka)
<i>podřazený</i>	syn (bratr)	dcera (sestra)

Zdroj: Parsons, Bales *Rodina, socializace a interakční proces*, In: Možný, 2002, s. 45. 1. 2. 2015, 18.58.

Vědecké kruhy byly dlouhou dobu paralyzovány jednostranným paradigmatem ke kauzalitě, které Sobotková označuje jako redukcionisticko-mechanistický přístup. Také ke zkoumání rodin se přistupovalo jednoduchým a přímým stylem myšlení. Zejména v psychodiagnostice a psychoterapii bylo uplatňováno hledisko jednostranné závislosti, totiž že jeden problém je vyvolán jako důsledek jiného problému (Sobotková, 2012, s. 19). Tak i ve zkoumání rodiny dochází k tomu, že psychické poruchy některého člena rodiny jsou považovány za důsledek poruchy celé rodiny. I když tento přístup byl postupně vytlačěn, zdá se mi, že v některých psychologických poradnách je přítomen dodnes.

Doslova exploze zájmu o rodinu a její vývoj, stejně tak jako patologie, přichází v českém prostředí v 70. letech 20. století. Sobotková uvádí, že do té doby byla rodina pouze v zájmu sociologie, nicméně s profilací některých vědních oborů, se dostává do popředí zájmu i jiných disciplín. Vzniká tak například vývojová psychologie, psychologie rodiny (čerpající z více oborů) apod. Zkoumají se variantní rodičovské skupiny a mizí zastaralé názory na rodinu jako jednolitou, stereotypní jednotku společnosti. Při zkoumání rodiny se bere v úvahu také individuální vývoj jednotlivých členů. Do popředí se dostává multidisciplinární pohled na studium rodiny (Sobotková, 2000, In: Sobotková, 2012, s. 12).

Mnoho autorů mluví o krizi rodiny, která současnou společnost charakterizuje. V této souvislosti je ovšem dlužno říci, že z celospolečenského hlediska, dle mého názoru, ke krizi nedochází, pouze se mění rodinné či partnerské uspořádání. Moje slova potvrzuje i Čermáková, která v poklesu rodinného uspořádání vidí pouze snížení počtu lidí, kteří se rozhodli

vstoupit do manželství, a dodává, že trend osob žijících samostatně, trend neúplných rodin, agregovaných rodin⁶ a nesezdaných soužití se zvyšuje již od 50. let 20. stol. (Čermáková, 2000, s. 18). Ano, s touto myšlenkou lze polemizovat, vždyť podle údajů, které uvádím v kapitole č. 2, se snižuje počet sezdaných manželství a zvyšuje počet rozvodů. Ale tím se také potvrzuje, že se rozvíjejí jiné formy partnerského soužití. Zda je taková formy „náhrady rodiny“ funkční a pro vývoj dítěte, potažmo společnosti, dostačující, ukáže až delší časový horizont. Také Matoušek považuje za přiměřenější mluvit o rodinném soužití lidí, než o rodině a dodává, že jádrem takového vztahu je především citová vazba (Matoušek, 2010, s. 13). Podle některých autorů je rodina však stále ve svých společenských funkcích nezastupitelná a je hlavní jednotkou stratifikačního systému společnosti, přes kterou probíhá sociální reprodukce, přenos hodnot, hodnotové orientace, životního stylu, šancí a perspektiv, a to mezigeneračně (Čermáková, 2000, s. 9). Dodávám, že ještě předává vzory a formuje osobnost jedince pro jeho budoucí život a vztahy, což je velmi důležité.

Alarmující je ovšem fakt, že za období 10 let (1991-2001), kdy byla prováděna studie na území České republiky, došlo, podle Dudové, k nejvyššímu nárůstu počtu neúplných rodin za posledních 40 let. Důležitá jsou především data týkající se závislých dětí v těchto rodinách, přičemž během sledovaného období došlo ke zvýšení úhrnu rodin s dítětem z počtu každé šesté neúplné rodiny z celkového počtu na každou čtvrtou ke konci sledovaného období (Dudová, 2007, s. 41).

To, že největší změnu v rodinném uspořádání přináší, do geografického prostoru České republiky, události z počátku 90. let 20. století, kvituje i Hamplová a doplňuje, že nejvýraznější změnou v demografickém uspořádání představuje skutečně především nárůst počtu dětí narozených mimo manželství. Začátkem 90. let bylo pouze 10% dětí narozených mimo manželství, ovšem v roce 2007 to bylo již každé třetí dítě. A v případě prvorozených dětí bylo narozených mimo manželství celých 46%. Není to jen tím, že se rozšiřuje trend nesezdaných soužití, ale dochází k tomu i se stoupajícím počtem osamělých matek. Hamplová uvádí, že „v roce 2007 téměř každá druhá neprovdaná matka nežila v době narození prvního dítěte s jeho otcem“ (Hamplová, 2007, In: Chaloupková, 2009, s. 2). I to svědčí o směřování a vývoji současné české společnosti. A nejsou to lichotivá čísla!

---

⁶ Agregovaná rodina = druhé a další manželství s dětmi z aktuálního i předchozích manželství.

1.3 Dítě v rodině

„To nejlepší, co může otec udělat pro své dítě, je starat se o to, aby jeho matka byla šťastná.“

Z. Matějček

Dítě v rodině je bezpochyby významnou událostí pro partnery a zcela zásadním způsobem mění jejich život. I když si to mnozí rodiče nechtějí připustit a někteří z budoucích rodičů hlásají, že budou pořád stejní, není tomu tak. Mohu mluvit z vlastní zkušenosti, když tvrdím, že člověk zrekapituluje svůj hodnotový žebříček, omezí některé činnosti a výdaje, které byly v bezdětném soužití běžnou součástí jeho života. Samozřejmě, že bezstarostný a relativně volný život s příchodem dítěte končí, ale dítě také přináší určité poznání, rodič dospěje a v případě vyrovnané osobnosti s normálním psychickým vývojem, si uvědomí svoji úlohu ve výchově a formování osobnosti nedospělého jedince. Možný doplňuje konstatováním o složitosti přechodů mezi jednotlivými vývojovými cykly jedince a potažmo i rodiny. Nejvýznamnější je, podle něj, přechod do rodičovského cyklu. Avšak to, že se můžeme svobodně rozhodnout, zda do této fáze postoupíme či nikoliv není jednoduché (Možný, 2002, s. 126).

Mnoho rodičů se s narozením dítěte nedokáže vyrovnat, nechtějí přijmout odpovědnost nebo prostě výchovu a starost o dítě nezvládají. Novými faktory vstupujícími s dítětem do partnerského vztahu je otázka výchovy dítěte, finančního zajištění členů rodiny a často i omezený časový fond partnerů, kdy nemají tolik vzájemně volného času jen pro sebe jako dříve. Právě ekonomický aspekt vnímá Čermáková jako jeden z nejvíce ohrožujících pro budoucnost rodiny. Jelikož je stále více patrný rozdíl mezi ekonomicky aktivními jedinci bez rodin či dětí a mezi rodinami s dětmi, hrozí, podle ní, reálné riziko ohrožení budoucnosti rodin, pokud se jedinci budou rozhodovat pouze podle ekonomických hledisek a motivů (Čermáková, 2000, s. 141). Do popředí tak vystupuje již zmiňované přepočítávání přínosů a výdajů rodičovství. A to není dobře! Podle vlastní zkušenosti, i podle zkušeností mých známých, kdybychom měli čekat, až budeme na založení rodiny dostatečně finančně zabezpečeni, pravděpodobně ji v nejbližší budoucnosti nezaložíme. Je třeba si uvědomit, že ne vše je nutné přepočítávat na peníze! Převládá však u nás rodičovský cit a smysl pro odpovědnost, kterou specifikuje například ustanovení § 858 Nového občanského zákoníku

jako povinnosti a práva rodičů spočívající v řádné péči o dítě a jeho nerušený vývoj, jeho ochranu a zabezpečení výchovy, vzdělání a bezpečného domova, jakož i v jeho zastupování a ochraňování jeho zájmů. Tato končí nabytím plné svéprávnosti a změnit či rozšířit ji může pouze soud. Ten také, podle ustanovení § 870, tomu, kdo rodičovskou odpovědnost neplní řádně a vyžaduje-li to zájem dítěte, může její výkon omezit ve stanoveném rozsahu (NOZ, 2014, on-line).

Moje úvodní teze potvrzuje i Matoušek dodávající, že ze vztahu muže a ženy se po narození dítěte vytrácí intimita a mezipartnerská výlučnost. Muž se cítí ohrožený ve svých pozicích, je vždy poražen dítětem a spatřuje v něm konkurenta, jemuž musí matka věnovat více pozornosti. Matka, dle Matouška, může také vypadat jako duševně nemocná, když stírá hranice mezi sebou a dítětem, ale tato doba trvající zpravidla několik dnů od porodu, brzy vymizí. V tomto období však očekává více podpory, citu a pomoci, kterou ne vždy může od partnera, s ohledem na jeho další závazky, dostat (Matoušek, 2003, s. 69). Dítě je tak často vnímáno jako „rušivý prvek“ partnerského soužití a záleží opravdu jen na osobní a citové vyzrálosti partnerů, jak se s novou situací vyrovnají. Sobotková však upozorňuje, že subsystém dítě-rodic vzniká již dávno před narozením dítěte (tedy v době, kdy žena otěhotní) a tím už rozšiřuje původní manželský systém. Již toto období je náchylné ke krizím a pozdější problémy značí instabilitu rodiny (Sobotková, 2012, s. 27). Je důležité si uvědomit, že i *na počaté dítě se hledí jako již na živé, pokud to prospívá jeho zájmům* a bere se za to, že se narodilo živé, se všemi s tím souvisejícími následky. Pokud se nenarodí živé, nikdy neexistovalo (NOZ, 2014, § 25, on-line).

Dítě je silným hestickým⁷ prvkem v rodině a je vnímáno jako naplnění manželství. Jak upozorňuje Novák, může se i sebehodnější a sebekrásnější dítě stát masivním „dyshestickým prvkem“ v případě, že u něj dojde ke změnám, které vyvolají silnou únavu či deprivaci rodiče. Závěrem dodává, že je potřeba do péče o dítě zahrnout oba rodiče a zcela jiná situace nastává u nevlastních dětí (Novák, 2006, s. 59-60).

Nechci však nikoho strašit, narození dítěte je velká radost a jeho každodenní pokroky vyvolávají v rodičích radosti. Dle mého názoru je sledování vývoje malého človíčka ta nej-

---

⁷ Hestie = bohyně rodinného krbu.

krásnější podívaná na světě! Nicméně, ne každý má takový pohled na svoji novou roli v rodině, a kromě, výše zmíněných faktorů rodinných konfliktů, se budu v následujících odstavcích věnovat především tomu, co rodiče přivádí k mezním situacím v jejich společném soužití. To se však neobejde bez objasnění některých důležitých souvislostí.

Na má slova navazuje Bowlbyho teorie citového přimknutí dítěte (attachmentu) k pečující osobě, stejně tak se teorií vazby na pečující osoby zabývaly různé další vědecké studie. Některé z nich uvádějí determinanty teorie vazby, kterou zmínili ve své práci i Oppenheim a Goldsmith:

- biologická podmíněnost citové vazby mezi lidmi,
- způsob péče o dítě určuje jeho další vývoj a budoucí formu mezilidských vztahů,
- teorie „*pracovního modelu*“ je součástí našeho vnitřního nastavení a určuje do našeho vědomí představu o klíčové osobě, která je pro nás dostupná a ovlivňuje nás,
- vazba na pečující osobu je poměrně stálá, nicméně, v průběhu života jedince, může dojít i k dílčím změnám (Oppenheim, Goldsmith, 2007, In: Matoušek, 2010, s. 34).

Podle Matouška však vazba dítěte na rodiče vzniká ještě před jeho narozením, neboť ultrazvukovými vyšetřeními bylo prokázáno, že dítě reaguje na matčiny pohyby, ale i silné emoce, jako je smích nebo pláč. Také vnímá rytmus matčina srdce, který jej může uklidňovat nebo naopak zneklidňovat (Matoušek, 2003, s. 66). Jedna z respondentek, kterou jsem oslovil s žádostí o rozhovor do praktické části své diplomové práce, má negativní zkušenost se svým bývalým partnerem započatou právě v období pokročilého těhotenství. Častý stres, ale i strach a nevyspání matky z nejisté budoucnosti v období před narozením dítěte, jsou, bohužel, patrné i na její malé dcerce. Více faktů uvedu v praktické části. Nicméně je patrné, že dítě takovou „zkušeností“ může být extrémně fixované na svoji matku, mohou se projevit potíže v oblasti sociálních kontaktů a v psychickém vývoji.

Rodina předurčuje vývoj dítěte a budoucí prožívání mezilidských vztahů. Vytváří v něm určité postoje a hodnoty, způsoby chování a veškeré sociální dovednosti, které v dospělosti bude využívat a podle nich jednat. Dítě se v rodině učí svým rolím a to prostřednictvím rodiče stejného, ale i opačného pohlaví. Neméně důležitá je i citová angažovanost obou rodičů a zázemí bezpečného prostředí. V tomto jsou funkce úplné rodiny nenahraditelné (Matoušek, 2003, s. 9). Není tedy pochyb, že dítě, skrze rodiče opačného pohlaví, získává návyky v chování k opačnému pohlaví. Freud v této souvislosti dokonce zavedl termín

*Oidipovský a Elektriin komplex*⁸. Podle Matouška je prokázáno, že muži v rodině zvyšují ženskost dcer tím, že je odměňují právě za stereotypní ženské projevy (závislost, podrobení se apod.) a ženy odměňují syny za chování v souladu s tradičními rolemi, které jim přisoudila společnost. Dítě si tyto stereotypy přenáší do své reprodukční rodiny (Matoušek, 2003, s. 63). Takto se mohou nesprávné vzorce chování a rodinné patologie přenášet z generace na generaci. Samozřejmě dále záleží na osobnosti jedince a druhém partnerovi, jestli je bude přenášet i na svoji rodinu, kterou zakládá. Potvrzuje to i Alan, neboť, podle něj, děti, které vyrůstali v manželsky funkční rodině doprovázené pozitivními emocemi, nabývají do svého budoucího života jistoty, že rodinný model může fungovat. Naopak děti z rozvedených nebo dysfunkčních rodin mohou své budoucí manželství považovat za funkčně nereálné (Alan, In: Novák, 2012, s. 61).

V této souvislosti by bylo vhodné zdůraznit vliv mediálního obrazu rodiny v pořadech pro děti a dospívající. Často se lze setkat s dětmi vychovávanými pouze jedním rodičem a dítě sledující daný pořad může nabýt mylné představy o modelu fungující rodiny. Ale tento aspekt, příp. jeho vliv na utváření osobnosti dítěte, by byl, vzhledem k obsáhlosti tématu, námětem na samostatnou práci. Přitom k vytváření správného rodičovského vzorce pro dítě svým způsobem přeneseně vybízí i česká legislativa, např. v Novém občanském zákoně, v § 687, odst. 2, najdeme ustanovení o povinnosti manželů ke vzájemné úctě, věrnosti, respektu a podpoře, mají povinnost vytvářet zdravé rodinné prostředí a společně se starat o výchovu svých dětí (NOZ, 2014, on-line). V souvislosti se zmíněnou legislativou mne však napadl výrok Nováka, který konstatuje, že dítě není věc ani předmět osobní potřeby, ale živá bytost (Novák, 2012, s. 141). Zmiňuji to proto, že mi česká legislativa připadá příliš zaměřená na tvrzení, že „dítě patří matce“ a dotčené orgány podle toho jednájí.

Se vzorci chování a rodinnou výchovou souvisí také vlivy rozšířené rodiny na dítě. Například prarodiče mohou být zdrojem pohody v rodinném soužití, často jsou vítaným prvkem pomoci (nejen s výchovou, ale i psychickou a materiální) rodině a obzvláště v dnešní době, jsou rodiče vděční za každou pomoc při výchově či hlídání. Tento povětšinou pozitivně kvitovaný prvek, vstupující do společenství nukleární rodiny, však může být i zdrojem

---

⁸ Zahrnují nevědomé incestní přání, zvědavost na nahé tělo rodiče opačného pohlaví a přání tělesného kontaktu. Děti vidí v rodiči opačného pohlaví svého rivala (ZŠHK, 2015, on-line).

neshod, konfliktů a často i ukončení vztahů mezi manželi. Zde ovšem vyvstává otázka, zda takový vztah vlastně měl šanci na úspěch? Pokud totiž partner není schopen psychologicky podpořit svého partnera a udržet fungující prokreační rodinu vůči okolním vlivům, byla by pravděpodobně budoucnost vztahu stejně dříve či později ohrožena. Podle Goldenberga by měl být subsystém dítě-rodice natolik tvárný, aby v něm mohli dočasně nahradit rodiče i prarodiče dítěte. Autorita rodičů by však měla zůstat nenarušena a nevíтанá intervence do výchovy, ze strany prarodičů, může narušit subsystém dítě-rodice a často i subsystém manžel-manželka. Také Goldenberg vidí v nejasně stanovených pravidlech intervencí prarodičů důležitý faktor způsobující rodinnou dysfunkci (Goldenberg, 1998, s. 208, In: Sobotková, 2012, s. 28).

Ovlivnění psychiky a citového vývoje během socializace v orientační, příp. rozšířené rodině, je zřejmé. Považuji za nezbytné uvést na tomto místě některé poznatky významného vývojového psychologa Jeana Piageta. V souvislosti s výchovou, a vycházejíc z myšlenek Freuda, upozorňuje na závažný jev, ke kterému dochází během socializace a citového přimknutí v rodině. Dítě, často neuvědomovaně, získává zvláštní city morální závaznosti. Jeho „nadjá“ (dle Freudovy teorie) se stává vzorem povinností, závazných vzorů a mnohdy i sebetrestání. Jinými slovy, dítě během socializace formuje svoji osobnost podle rodičovských vzorů. V určité fázi svého vývoje již dosáhne maxima toho, co je schopno se naučit, a dále už své chování pouze srovnává s vznitřenými vzory získaných od dospělých. Často pak dochází k niternímu konfliktu osobnosti, která nedosahuje kvalit původního dospělého vzoru. Modely chování získává díky respektu, který v dítěti vyvolává cit pro povinnost (Piaget, 2010, s. 110-111). Podle Boveta pak rodič v dítěti vyvolává pocit nadřazeného jedince a zdroj požadavků a nátlaku na něj (Bovet, 1912, In: Piaget, 2010, s. 111). Po určité době jsou příkazy plněny již automaticky, bez fyzického přítomnosti dospělého, což způsobuje systematická asimilace, jež je prezentována jako *identifikace jedince s obrazem rodiče nebo autority* (Piaget, 2010, s. 111). Erikson však v postupné identifikaci s rodičovskými vzory vidí skryté nebezpečí ztráty vlastní identity jedince (Erikson, In: Piaget, 2010, s. 134).

1.4 Typologie (osamělého) rodičovství

V předchozím textu jsem zmiňoval důležitost osobnostních předpokladů pro výkon rodičovských funkcí a správný rozvoj dítěte. Také jsem narazil na otázku připravenosti jednotlivce pro vstup do další fáze partnerství, případně manželství. Jestliže novou roli není schopen zvládnout nebo ji z nějakého důvodu není ochoten přijmout, vznikají variantní způsoby rodičovství. Sociodemografická data, s tímto související, budou obsahem samostatné části v kapitole číslo tři této práce. Předmětem popisovaným v následujících řádcích budou především data rozlišující jednotlivé typy rodičovství i s náhledy na příčiny a motivy jejich vzniku.

Podrobíme-li analýze rodiny osamělých matek, pak zpravidla bývají rozděleny na ty, které se do tohoto statusu dostaly následkem ukončení manželství, ovdověním či rozhodnutím být svobodnou matkou. Podle Chaloupkové nese právě poslední skupina s sebou určitá specifika. Oproti matkám rozvedeným nebo ovdovělým se do situace, kdy jsou nuceny přijmout zvýšenou ekonomickou zátěž, přestoupit do pečovatelské role a zásadně změnit své společenské zvyklosti, dostávají již od počátku narození dítěte. Přecházejí do něj rovnou ze zaměstnání. Často se také otec dítěte ve výchově dětí neangažuje ani nepomáhá se zabezpečením dítěte či matky. Toto riziko se zvyšuje v případě, kdy otec dítěte v době jeho narození vůbec s rodinou nežil nebo nebyl v kontaktu (Chaloupková, 2009, s. 2). Hamplová do ekonomického zabezpečení rodiny počítá i socioekonomický status otce. S nižším vzděláním a uplatněním na trhu práce, klesá i výše a četnost příspěvků na dítě. Matky se někdy záměrně vyhýbají uvádění údajů o otci (nechtějí s ním mít nic společného), připravují se však tak dobrovolně o podíl otce na finanční péči o dítě nebo alespoň jeho vymahatelnosti, je-li zapsán v rodném listě dítěte (Hamplová, 2007, In: Chaloupková, 2009, s. 2). Dle údajů ČSÚ z roku 2007 plných 30% dětí narozených mimo manželství nemělo v rodném listě zapsáno údaje o otci (Zeman, 2007, In: Chaloupková, 2009, s. 2).

Podíváme-li se krátce do historie, tak můžeme konstatovat, že osamělými matkami se často stávaly manželky nebo partnerky vojáků, kteří odešli do války a buď padli, nebo byli prohlášeni za mrtvé. Ustanovení o prohlášení za mrtvého však používám i v dnešní době, hlavně v souvislosti se zmizením jednoho z rodičů, např. na dovolené, služební cestě nebo i při odchodu z domova beze stopy. Tak například občanský zákoník deklaruje v § 26 důkaz smrti člověka, která je prokázána buď ohledáním a identifikací jeho mrtvého těla nebo

prohlášením za mrtvého (i bez návrhu soudu), pokud se člověk zúčastnil takové události, kde nelze jeho návrat předpokládat (živelní událost, letecké neštěstí apod.). Soud určí den, který je dnem smrti (NOZ, 2014, on-line). Zavedení tohoto institutu je důležité pro právní následky jak s ohledem na dítě (např. dědické řízení), tak pro matku (změna rodinného stavu, přiznání vdovského důchodu apod.).

Pohnutky vedoucí jedince k založení rodiny bývají různé. V dnešní době to bývá často biologický věk, který především ženy nutí k založení rodiny, někteří berou dítě (v rozporu s tvrzením Nováka) jako prostředek ke zvýšení ekonomických příjmů rodiny, jiní jako způsob, jak si druhého partnera k sobě „přivázat“, ale samozřejmě, že se stále objevuje i důvod vzájemné lásky, kdy je dítě považováno za naplnění vzájemného vztahu. Také do tohoto faktoru se však promítá ekonomická stránka, kdy je počet dětí často předem plánován s ohledem na finanční zátěž rodiny. Plaňava dodává tři výkladové modely motivace k rodičovství, a to **sociobiologický** (*touha člověka reprodukovat se*), **evoluční** (*rodičovství jako nástroj kontinuity lidského rodu*) a **sociokulturní** (*rodičovství jako kulturní konstrukt socializace*) model (Plaňava, 2002, s. 160).

Rodina i její jednotliví členové jsou neustále podrobováni zkoumání různých, nejen humanistických, vědních oborů. Pro tuto část práce můžeme čerpat z Možného, který poukazuje na jednu longitudinální studii týkající se stability rodiny. Nejstabilnější je podle něj ta, v níž:

1. manželka odpovědně a s láskou pečuje o svého muže,
2. manžel je profesně úspěšný,
3. často nedochází ke konfliktům z důvodu sexu či vzájemných vztahů,
4. mají manželé dobré vztahy i s rozšířenými rodinami ze stran obou partnerů,
5. manžel má cit pro nezávislost a kontrolu manželky (Možný, 2002, s. 196).

Přístup k rodičovství se často mění i se společensko-politickým uspořádáním či změnami, jak jsem uvedl dříve. Po roce 1989 se mění i struktura vztahů a uspořádání rodin. Do tohoto základního prostředí jsou vnášeny dříve neznámé prvky, ale spousta z nich zůstává v rodině tradičně ukotvena. V období transformace 90. let 20. století se pokoušely expertní skupiny přiblížit i rodinné systémy a s ohledem na socioekonomické prostředí vypracovaly i odborné příručky a doporučení pro rodiče. Matoušek tak uvádí příklad odborné skupiny při ministerstvu práce a sociálních věcí, která v roce 1993 zpracovala stať o výchovných

předpokladech rodičů a mělo se z ní vycházet i při posuzování způsobilosti rodiče ke svěření dítěte do péče po rozvodu. Kritéria byla následující:

- *osobnost rodiče* – citová stabilita/labilita, odolnost vůči stresu, osobnostní zralost,
- *vztah rodiče k dítěti* – míra péče o dítě a angažovanosti rodiče při péči o něj,
- *mravní úroveň rodiče* – chování během rozvodu, vztah k druhému rodiči, způsob reagování na konflikt během rozvodového stání, příp. jeho záznamy v rejstříku trestů,
- *ohled, jaký bere rodič na právo dítěte stýkat se s druhým rodičem,*
- *vztah dítěte k rodiči*
- *způsobilost rodiče být dobrým vzorem pro dítě stejného pohlaví,*
- *vzdělání a inteligence rodiče,*
- *socioprofesionální, ekonomické a materiální zázemí rodiče,*
- *stálost prostředí pro pobyt dítěte* (Matoušek, 2010, s. 47).

Z aktuálních dokumentů, jimiž je Česká republika od svého vstupu do Evropské unie v roce 2004 vázána a které ratifikovala, se k této problematice vztahuje například Doporučení výboru ministrů z roku 1984, a to především zásada č. 7. V odstavci 1 deklaruje platnost rodičovských práv pouze u jednoho rodiče v případě narození nemanželského dítěte, u něhož je pokrevní příbuznost stanovena pouze k jednomu rodiči. V případě, kdy je pokrevní příbuznost prokázána u obou rodičů, záleží na rozhodnutí vnitrostátního soudu, který z rodičů bude rodičovské povinnosti vykonávat, příp. zda je budou vykonávat oba rodiče (MPSV, 2011, s. 6).

Současná česká rodina je, co se týče rozdělení rodičovských rolí, značně rigidní a čerpá neustále ze zažitých tradic. Je přirozenou lidskou vlastností, zděděnou již z dob pravěkých skupin, příliš nevyčnívat z davu a dodržovat pravidla skupiny, abych mohl být i nadále jejím členem. Právě členství poskytuje člověku jistotu, že někde patří a cítí se bezpečně. Také v oblasti rodinného života existuje velká skupina a to těch jedinců, kteří žijí v tradičním rodinném uspořádání vzniklém uzavřením manželství. Společenské změny v 90. letech 20. století k nám sice přinesly změny i v této oblasti, avšak podle Špatenkové je stále na svobodné jedince (nejen matky) nahlíženo jako na vyčnívající prvek ve společnosti. Pokud se v určitém období nezařadí do „normálního proudu“ lidí uzavírajících manželství, je brána jako nesrozumitelná a v jejím životě jsou hledány různé patologie, i když třeba

přítomny nejsou. „*Je normální? Není náhodou lesba? Není hnusná kariéristka? Určitě bude zlá, odporná, nesnesitelná, ošklivá..., protože ji žádný muž nechtěl!*“ Společenské tendence ke srozumitelnosti jejich členů jsou natolik silné, že i když není manželství šťastné a spokojené, je dysfunkční nebo se v něm vyskytují negativní vlivy, je žena brána jako „normální“, protože je v manželství. Je na ni tak nazíráno i v případě rozvodu, neboť již „normálností“ institutu manželství prošla (Špatenková, 2006, s. 12).

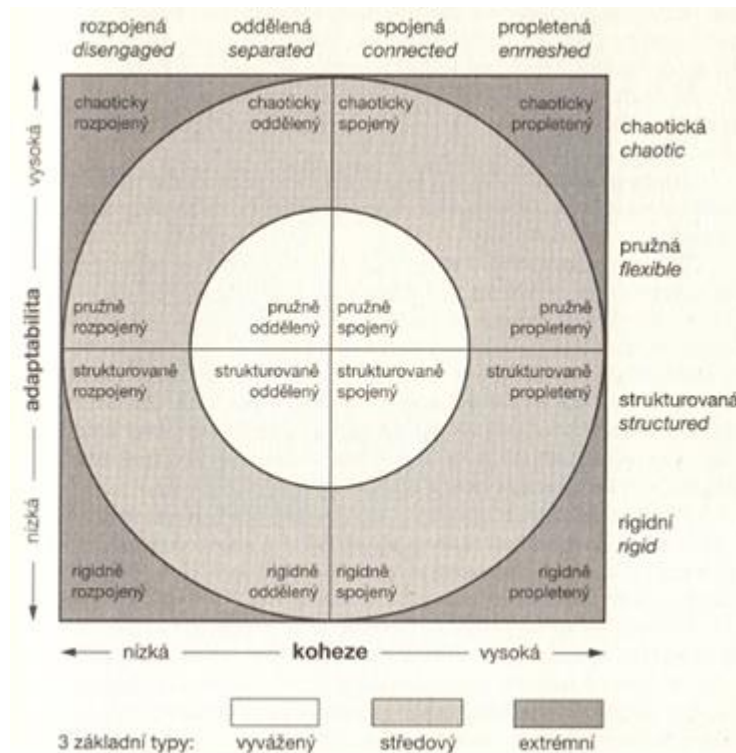
Společenské změny přinesly do osobních svobod jedince i další fenomén, kdy člověk dnešní doby má společenskou příslušnost k více rodinám. Vnáší do rodičovské kultury nový prvek svobody, kdy se může rozhodnout (a v našem prostředí mu to nepřináší žádné velké problémy), jestli chce setrvat s tím či oním partnerem a jejich dětmi. Již v úvodu jsem zmínil, že tento přístup záleží na osobnostních dispozicích jedince, ale je nutné otevřeně přiznat, že tento jev v naší společnosti existuje. Často se tak uměle navyšuje počet osamělých matek, které opustil stejný otec dětí a mnohdy to je i z důvodu ekonomického, kdy matky zakládají rodiny se zajištěným podnikajícím partnerem, který však není schopen rozdělit čas mezi kariéru a rodinu. Ale to bych se už po několikáté opakoval! Matoušek dodává, že práce se takovým jedincům stává často bezpečným útočištěm a zázemím, kterým byla před průmyslovou revolucí rodina. Rozšiřuje se také fenomén singles, tedy jedinců žijící dobrovolně bez partnera (může být i s dítětem) a do naší společnosti přichází i prvek tzv. LATs (living apart together), což jsou lidé, kteří se do společné domácnosti se svými partnery zapojují jen v určitých případech a jen pro něco (Matoušek, 2010, s. 12).

Sociolog Fafejta uvádí, že manželství a rodičovství jsou vlastně instituce určující naše budoucí role a jednání v nich. A je-li něco institucionalizované, je to srozumitelné (Fafejta, In: Špatenková, 2006, s. 12). Na mateřství ani rodičovství nesmí být pohlíženo jako na nějakou společenskou povinnost, příp. biologicky danou nutnost pro každého jedince. Demokratická společnost by měla být vystavěna právě na svobodné možnosti volby rozhodnout se jak žít svůj vlastní život, neboť jenom každý z nás je za něj odpovědný pouze sám sobě. Na oba instituty však můžeme pohlížet jako na významnou součást života dosavadních generací.

Sobotková v souvislosti s nahlížením na institut rodičovství a manželství rozlišuje dokonce 16 typů systémů fungování (Schéma 2). Je to ovšem pouze jedna z teorií, nicméně můžeme z tohoto rozdělení vycházet při určování, zda se v rodině určitá patologie nachází

či nikoliv. Schéma je využitelné především pro pomáhající profese a lze z něj predikovat na vývoj a funkčnost rodinného systému.

Schéma 2: Šestnáct typů manželských a rodinných systémů

Zdroj: Sobotková, I. *Psychologie rodiny*, obrázek: Šestnáct typů manželských a rodinných systémů, s. 59. 3. 2. 2015, 10:56.

S ohledem na předchozí schéma vložím ještě jednu ze svých myšlenek. Jak vyplývá z předchozích odborných článků, většina vědních oborů se zabývá rodiči, kteří se rozhodli zůstat svobodnými a vychovávat dítě sami, jejich pohnutkami a důsledky takového rozhodnutí nebo osamělými rodiči, kteří vzešli z původně fungujícího manželství. V žádné studii jsem však nenarazil na to, že by byl podroben většímu zájmu o výzkum jev, který, dle mého názoru, do této kategorie jistě také spadá. Nastínil jsem již v části věnující se rodinám podnikatelů, že častým důvodem ukončení vztahu je pocit matky o nedostatečnosti péče muže, který s ohledem na svoje pracovní vytížení, netráví s rodinou dostatek času a nevěnuje dostatek prostoru výchově dětí. Taková matka (ale neplatí to jen pro manželky podnikatelů) se může ve vztahu cítit také jako osamělý rodič, i přesto, že je formálně vdaná a v tomto ohledu zapadá do „normy“. I když se nejedná o osamělé rodičovství

v pravém slova smyslu, domnívám se, že by tento jev mohl být vhodným námětem pro některou z dalších odborných prací.

Moje teorie může být podpořena i tvrzením Matouška, že biologické pouto (v tomto případě rodičovské) je jednoznačně silnější, než pouto partnerské (manželské). Biologické rodičovství je totiž definitivní tím, že se nám dítě narodí, avšak partnerská pouta lze měnit rozhodnutím partnerů. Dodává, že i když je možné rodičovská práva, rozhodnutím soudu, omezit či předat jiné osobě (osvojení, adopce), biologické rodičovství vzniklé porodem nelze nikdy zrušit (Matoušek, 2010, s. 13). Aspekty rodičovství sledují i Schofieldová a Beeková a řadí mezi ně:

- *dosazitelnost rodiče* – důležitá z hlediska důvěry dítěte,
- *citlivé reakce rodiče* – nezbytné pro zpracování emocí a regulaci chování dítěte,
- *přijímání dítěte ze strany rodiče* – rozvíjí sebedůvěru dítěte,
- *kooperativní pečování rodiče* – pokud se dítě podílí na své vlastní výchově, rozvíjí to jeho vlastní kompetence,
- *začleňování dítěte do rodiny* – vytváří u dítěte pocit sounáležitosti (Schofield and Beek, 2008, In: Matoušek, 2010, s. 48).

Všechny výše uvedené faktory jsou však omezeny či dokonce degradovány v případě, kdy v rodině chybí druhý rodič. I když podle názorů některých feministických sdružení žena muže k výchově dítěte nepotřebuje a teorie o potřebě mužského vzoru pro dítě považují za nesmyslné, je nutné však souhlasit s názorem Matouška. Uvádí, že v případech, kdy o dítě pečuje sama matka je zpětná vazba a hledání bezpečí a opory u rodiče pro dítě daleko těžší a tato opora není (a nemůže) být tak silná. Stabilní oporu může poskytnout pouze fungující nukleární či rozšířená rodina, kde se členové mohou v povinnostech vůči dítěti střídát (Matoušek, 2010, s. 48). Je však nutné dát pozor na přílišné intervence do výchovy rodičů ze strany rozšířené rodiny, jak jsem zmínil v předcházejících částech.

Pokud však již dojde k situaci, kdy je rozchod partnerů s dítětem, příp. rozvod rodiny nevyhnutelný, nese to s sebou rizika nejen pro budoucí výchovu a psychický vývoj dítěte, ale i pro oba rodiče. Nejen toho, který přišel o partnera a dítě, ale i toho, kterému bylo rozhodnutím soudu dítě svěřeno do péče. S negativními pocity, především u rodiče, který ukončení vztahu neinicioval, přicházejí i další pocity, jako je osobní neužitečnost, zklamání, pocit nenaplněné rodičovské role, ale i zmaru a zloby. Samozřejmě záleží na tom, jestli se part-

ner stal osamělým v důsledku rozchodu, rozvodu či ovdovění. Nicméně negativní pocity vždy, alespoň v počátečním období, převládají u všech typů osamělých rodičů a Taročková v této souvislosti uvádí, že v zahraniční literatuře se lze již setkat s popisem tzv. *smutkového poradenství*, které však k nám stále málo proniká (Taročková, 1999, In: Sobotková, 2012, s. 174). Sobotková zdůrazňuje důležitost vývojových hledisek jednotlivých členů, ale i vývojovou fázi cyklu celé rodiny, neboť ty do značné míry určují, jaké problémy budou osamělého člena rodiny v budoucnu čekat. Také věk dítěte je nezanedbatelným prvkem (Sobotková, 2012, s. 174).

McIntosch doplňuje třemi hlavními schémata rodičovství po rozchodu rodičů:

1. ***spolupracující rodičovství*** – asi 1/3 rodičů po rozvodu spolu nadále normálně komunikuje a je schopna společně řešit záležitosti týkající se budoucnosti dítěte,
2. ***rodičovství na dvou stezkách (paralelní rodičovství)*** - 1/3 rodičů spolupracuje velmi těžko, jejich cesty se rozcházejí, ale na podstatných záležitostech týkajících se dítěte jsou schopni se dohodnout,
3. ***konfliktní rodičovství*** – u zbylé třetiny rodičů převládá po ukončení vztahu dlouhodobý konflikt a nejsou schopni se dohodnout na vypořádání svých rodičovských práv, natož na otázkách výchovy dětí (McIntosch, 2007, s. 7).

Jedním z aktuálně probíraných témat nejen v české společnosti je i institut **střídavé péče**, který vyvolává diskuze a emoce nejen v odborných kruzích zabývajících se tematikou rodičovství, ale i mezi širokou veřejností. Ve zkratce jde o to, že dítě je střídavě v péči matky a otce po stejnou dobu. Odpůrci tohoto institutu dětem říkají „baťužkáři“ a argumentují také tím, že dítě nemá žádnou jistou a bezpečný, stabilní domov, což je jeho nezadatelné právo. Navíc střídání škol v bydlišti otce a matky může způsobit problémy nejen ve výchově a učení, ale i v sociální oblasti, především v navazování kontaktů s vrstevníky. Paradoxem může být i situace, kdy v obci či městě jednoho z rodičů dítě přijmou do základní školy a v místě bydliště druhého rodiče dostane z kapacitních důvodů odklad, takže jeden týden (či měsíc podle nastavení střídavé péče) chodí do základní školy a druhé období chodí do školky. Takový případ se skutečně stal a je velmi zářející, jak příslušné orgány péče o dítě mohly dopustit vznik této situace! Žádný sebelepší systém nemůže fungovat bez dostatečně provedené legislativní přípravy a správně nastavených systémových opatření, aby k takto paradoxním jevům vůbec nedocházelo.

Opět je nutno říci, že tento fenomén není otázkou pouze poslední doby. Svým způsobem probíhal mezi rozvedenými rodiči i v dřívějších dobách, avšak za předpokladu, že rodiče s tím souhlasili, měli zájem o dítě i po rozchodu a pro dítě to bylo přijatelné jak psychicky, tak především geograficky. Současná realita střídavé péče je, dle Nováka, funkční pouze za předpokladu splnění zásadních předpokladů:

- *přiměřené osobnostní rysy rodičů* – musí být schopni se normálně domluvit,
- *všichni zúčastnění si takové řešení přejí* – je nutné brát ohled především na zájem a názory dítěte, což deklaruje i Mezinárodní úmluva o právech dítěte, jež má přednost před vnitrostátní legislativou,
- *přiměřené sociální a prostorové poměry,*
- *jasná a neproblémová „technická“, materiální domluva,*
- *rodiče snesou známku jeden o druhém bez záporně laděných komentářů,*
- *rodiče jsou schopni se domluvit na bydlišti dítěte a na tom, kdo bude pobírat sociální dávky na něj* (Novák, 2012, s. 72-73).

Dále dodává, že institutu střídavé péče bylo v České republice v roce 2010 použito soudy v 867 rozsudcích, a to ve srovnání s více než 20 000 rozhodnutí o svěřením dítěte do péče matky (Novák, 2012, s. 105).

Podle § 891 občanského zákoníku by se měly rodiče dítěte dohodnout na styku dítěte s každým z rodičů. Pokud k tomu nedojde a vyžadují-li to zájmy dítěte, upraví styk s rodiči, příp. i vymezené místo, soud. Podle odst. 2 však může v odůvodněných případech omezit či zakázat právo rodiče stýkat se s dítětem (NOZ, 2014, on-line).

Závěrem si dovoluji vyslovit tezi o nezpochybnitelném faktu kvalitního rodičovství, jimž je zcela určitě potřeba, aby dyáda rodič-dítě byla vzájemně milující, podpůrná, stálá a pro dítě bezpečná, pečující a ochraňující.

2 SPECIFIKA PARTNERSKÉHO (NE)SOUŽITÍ

Manželství či jiná forma soužití dvou osob má oproti jiným mezilidským interakcím svá specifika a jak vyplynulo z předchozí kapitoly, zaujímá v postavení člověka (ať už jde o rodiče či dítě) nejvýznamnější místo. Nejen, že je naplněním zdravého lidského vývoje, ale ovlivňuje zcela zásadním způsobem psychickou a sociální či ekonomickou stránku života. V druhé části své práce se zaměřím na aspekty působící na jedince v tradičním manželském soužití osob opačného pohlaví a pokusím se analyzovat příčiny a důsledky rodinných krizí.

2.1 Počátek krize

Plaňava se přiklání k názoru, který byl prezentován v předcházejících částech této práce, a sice že selhání rodiny v různých oblastech se projevuje negativně na zdraví celé rodiny. Narušeno je nejen vzájemné soužití, ale objevují se také zdravotní a psychické komplikace členů rodiny, nejvíce však u dětí. Je narušena sociální perspektiva jedinců, přicházejí somatické poruchy, poruchy emocí apod. Přenášejí se nejen na děti, ale i na širší rodinu. Upozorňuje, že děti vyrůstající v rizikových rodinách, toto riziko přenášejí i do svého chování (drogy, kouření, promiskuita, nezaměstnanost atp.), ale i do sociálních interakcí a čas- to až do svoji prokreační rodiny (Plaňava, 2002, s. 13).

Jak jsem naznačil v úvodu diplomové práce, budu podrobovat odborné analýze z velké části pouze geografický prostor České republiky. Samozřejmě, že pro komparaci je nezbytné použít i zahraniční přístupy a zjištění, která pomalu pronikají do našeho odborného prostředí. Například již v roce 1959 Arendtová vyslovila myšlenku, že hierarchické uspořádání rodinného prostředí se odvíjí od uspořádání a hodnotového nastavení celé společnosti, v které rodina vzniká (Arendtová, 1959, In: Možný, 2002, s. 15). Právě společnost vnáší do rodinného soužití mnoho stereotypů, jež se natolik do chápání společnosti vžijí, že nikdo ani nepřemýšlí o tom je vyvrátit. V oblasti partnerského soužití může být takovým mýtem, podle Špatenkové, například konstatování, že „*moderní žena je úžasná manželka*“ nebo „*moderní žena je skvělá matka*“. Ženy se pak často do tohoto vzorce, vytvářeného společností (a hojně podporovaného médií – *pozn. autora*), snaží dosadit svoji rodinu a sebe. Podobná očekávání mají v oblasti své kariéry, kterou se snaží skloubit s výchovou a starostlivostí o dítě. Zároveň se snaží být spokojenou a šťastnou manželkou. V případě, kdy nedosáhne „ideálu“ vyvolává to v ní krize z reality, která nepl-

ní její očekávání (Špatenková, 2006, s. 8-11). Zároveň není pravda, že kdokoliv má dar být „dokonalým“ rodičem. Ani genderové hledisko v tomto případě nehraje roli. Podle Nováka nelze vysledovat rozdíl mezi rodičovským potenciálem muže a ženy (Novák, 2012, s. 16). A přidává další z rozšířených, moderních mýtů:

- *současné manželství je v krizi a nelze celý život prožít s jedním partnerem; rozvody patří k manželství podobně jako umírání,*
- *pokud nejsem v manželství spokojený, prostě se rozvedu a najdu si někoho lepšího,*
- *rozvod je cestou ven z nespokojeného manželství,*
- *rozvodem končí můj spokojený život, nikdy se s rozvodem nevyrovnám,*
- *lidé mne odsoudí,*
- *rozvod je vlastně maličkost,*
- *po nevěře musí vždy následovat rozvod; nevydařené manželství nemá cenu zachraňovat, jediným východiskem je rozvod,*
- *po rozvodu mi to, co mi na partnerovi doted' vadilo, již vadit nebude,*
- *nelze žít bez lásky a láska je jediným prostředkem ke spokojenému životu* (Novák, 2012, s. 61-65).

Novák dále dodává, že první krize přichází zpravidla se sedmým rokem manželství a přibližně po dvaceti letech, kdy se děti osamostatňují, nastává druhá. Tomuto tvrzení zároveň oponuje tím, že je lepší čekat krizi kdykoliv a nespoléhat se na studie. Zvýšené riziko krize přichází s jakoukoliv zásadnější změnou v rodinných událostech (Novák, 2006, s. 38). To jsem naznačil již v předchozím textu a popsal jsem tyto změny jako jeden z rizikových faktorů umožňující vznik osamělého rodičovství. Novák ještě upřesňuje, že krize v rodině běžné, jako je vstup dítěte do školy, stárnutí, úbytek svalové hmoty a omezená hybnost, nebývají zpravidla tak silné, aby vyvolaly zásadní krizi vztahu. Lze s tím polemizovat, když je ve společnosti vidět rozšířený jev, kdy starší partner „vymění“ partnerku za mladší a zdravější. Drobné krize, které popisoval Novák, si odbude zpravidla každý, ovšem mohou přijít i nárazové, nečekané a zásadní události pod vlivem různých náhod či tragédií. Mezi dlouhodobé krize lze zařadit zpravidla rodinné patologie, jako je domácí násilí, ponižování nebo zneužívání návykových látek jedním z partnerů. Frustrační tolerance není neomezená a tyto faktory často predikují budoucí rodinný rozpad (Novák, 2006, s. 38). Výrazným stresorem v rodině bývá samotné dítě, a to jak zdravé tak handicapované.

Postavení ženy po druhé světové válce, kdy byla v podstatě degradována pouze k výkonu domácích prací v izolaci domácnosti a s tím související pokles vlastní ekonomické nezávislosti, neměl v předválečném období precedent. Bezmoc žen z nastalé situace byla legitimována poválečným uspořádáním naší společnosti (Možný, 2002, s. 150). Pokud se ovšem žena ze „spoutání“ svoji reprodukční a pečovatelskou rolí vymaní zvýšením své ekonomické nezávislosti a může-li sama regulovat počet dětí v rodině (např. antikoncepcí) i dobu, kdy je počne, pak můžeme hovořit o tom, že je skutečně nezávislá, samostatná a rovnoprávná (Možný, 2002, s. 125).

V předchozí kapitole jsem již naznačil, že také rovnost příležitostí, svobodné volby povolání a profesní dráhy, přinášejí do rodinného soužití další prvek, který může vyvolávat napětí ve vztazích, a to je společenské či profesní uplatnění ženy. Je nutné si přiznat, že česká společnost (možná i díky jakési tradici) je stále výrazně patriarchální a rigidní, co se týče partnerských rolí. Trend muže živitele a ženy starající se o dítě a domácnost stále v České republice přežívá. Možný, s odkazem na provedené výzkumy, uvádí, že je to stále jeden z výrazných prediktorů rozvodovosti. Pokud žena má zaměstnání s vysokým socioekonomickým postavením, je to pozitivně kvitováno, neboť to zvyšuje ekonomický potenciál rodiny a dle Možného se taková manželství méně rozvádějí. Ovšem stabilitu manželství může ovlivnit, pokud příjem ženy převyšuje příjem muže (čímž se stává více nezávislá), což může vést až k rozvodu. Možný dokonce, v této souvislosti, použil termínu „memento mori“ manželství v ČR (Možný, In: Novák, 2012, s. 69). K tomuto názoru se přiklání také Matoušek a dodává, že v případě, kdy své profesní dráhy spojí oba manželé ve společné podnikání, vyvstává další konflikt, tentokrát konflikt rolí. Především, kdo a v jaké míře se bude věnovat domácnosti a dětem (Matoušek, 2003, s. 42).

Teze, kterou jsem vyslovil v podkapitole 1.2 o vývoji rodiny, kde se odvolávám na teorii směny související s „přepočtem“ zisků a výdajů z partnerského a rodinného soužití pro jednotlivce, se potvrzuje, jako jedno ze specifíků partnerského soužití. Možný dodává, že teorie vycházející ze sociální směny jsou v oblasti sociálních aplikací a v oblasti rodiny dosti vlivné. Dle Možného se uplatňují především v manželském poradenství a sociální politice (např. koncept *behavioral exchanges/negative behavioral exchanges*), které vykládá interakce mezi manželi navzájem a mezi manželi a dětmi právě z hlediska teorie sociální směny. Výše uvedený koncept také ovlivňuje dlouhodobé strategie poradenské intervence (Možný, 2002, s. 62).

Podle ustanovení § 877 občanského zákoníku, pokud se rodiče v záležitostech, které jsou pro dítě významné, nedohodnou, rozhodne tak soud na návrh jednoho z rodičů. A to i v případě, že jeden z rodičů je, na návrh toho druhého, z rozhodování o záležitostech dítěte vyloučen. Mezi takové záležitosti patří především zásadní zdravotní zákroky, určení místa bydliště dítěte a volba vzdělanostní a profesní kariéry dítěte (NOZ, 2014, on-line). Mezinárodní legislativa pamatuje na tuto problematiku doporučením o rodičovských povinnostech z roku 1984, konkrétně zásadou 5, v níž stanovují rodičovskou povinnost obou rodičů vůči dítěti vzešlému ze společného svazku. Zároveň v 8. zásadě deklaruje povinnost oběma rodičům, aby se starali o dítě společně. Rodiči, s nímž dítě nežije, přísluší možnost s dítětem udržovat vztahy, pokud nejsou v rozporu se zájmy dítěte (MPSV, 2011, s. 6). Z těchto doporučení vycházejí i ostatní mezinárodněprávní předpisy, o kterých bychom mohli pojednat v samostatné práci. Tyto mezinárodní předpisy, potažmo doporučení se dotýkají i našeho vnitrostátního práva, jelikož jsme členem Evropské unie a zavázali jsme se její předpisy a doporučení ratifikovat do svého právního systému.

Na závěr této podkapitoly by bylo vhodné vyjmenovat některé prvky, jež by mohly krizi předejít nebo alespoň zmírnit její dopad. Již v části 1.4 jsem uvedl faktory ovlivňující stabilitu rodiny. Podobné **protektory** uvádí i Sobotková, a to *manželskou spokojenost, partnerský soulad, podporu a kompatibilitu v partnerských a rodičovských rolích u dospělých a schopnost nahlížet s odstupem na rodinné dění* (Sobotková, 2003, In: Matoušek, 2009, s. 13). Pro stabilitu rodiny je významné i biologické hledisko, neboť rodič věnuje více energie do dětí, které má v současné rodině (odsouvá tak děti z minulých partnerství) a podle Quinlana matky více kojí své děti, pokud žijí v pevném svazku s otcem dítěte (Quinlan and Quinlan, 2008, In: Matoušek, 2009, s. 13).

2.2 Rozvod jako cesta

Nelze paušálně konstatovat, že rozvod je vždy tou nejhorší cestou, jak z manželské krize ven. Jestliže je v rodině přítomna dlouhodobá patologie, může být naopak odloučení partnerů tou nejprospěšnější cestou. A to jak z hlediska partnerských vztahů, kdy je jeden z manželů krácen na svých právech, popř. fyzicky či psychicky týrán nebo vydírán, ale i s ohledem na zdravý vývoj dítěte. Jestliže u jednoho z partnerů např. vznikla závislost, ohrožující rodinu po stránce ekonomické, vývojové, ale i psychické, je opravdu lepší dítě těchto negativ ochránit i za cenu odloučení rodičů. Je sporné, zda to tak vnímá i samotné dítě, protože v našich podmínkách je běžnou praxí, že je sice příslušnými orgány chráněn zájem dítěte, nejsou však zjišťovány jeho názory a myšlenky. Nutno však dodat, že i tento prvek si již pomalu dostává do popředí zájmu.

K tomu Novák dodává, že v novodobé praxi jsou až dvě třetiny návrhů na rozvod podány z iniciativy ženy a ve více než 57% rozváděných manželství žily nezletilé děti. Dále uvádí nejčastější příčiny manželských rozvodů za posledních 10 let:

1. *rozdílné názory na trávení volného času,*
2. *nedostatek společných zájmů,*
3. *rozdílné názory na práva a povinnosti v domácnosti,*
4. *mimomanželský vztah partnera,*
5. *rozpory ve finančním hospodaření,*
6. *nespokojenost v intimním soužití,*
7. *mimomanželský vztah vlastní,*
8. *nedostatek tolerance ze strany partnera,*
9. *hrubé jednání partnera,*
10. *rozdílné názory na výchovu dětí,*
11. *charakterové vady partnera,*
12. *žárlivost partnera,*
13. *závislost na alkoholu u partnera,*
14. *partner nemůže mít děti* (Novák, 2012, s. 13-14).

Jsou to důvody, které nejčastěji uváděli partneři při podání žádosti o rozvod. Podle mého názoru je bod č. 10 svým způsobem kontraproduktivní, neboť, s ohledem na věk dítěte, je těžké posoudit, zda rozdílné názory jsou horší, než rozdělení rodiny a například střídavá

péče, kdy se u každého z bývalých manželů dostává dítěti různé výchovy. Co jeden partner dovoluje, může druhý zakazovat, a to i naschvál, aby šel proti rozhodnutí svého bývalého manžela/manželky. Samozřejmě, pokud dochází, ohledně výchovy dětí, v rodině k hádkám, jimž je dítě přítomno, nebo dokonce k patologiím, není asi jiné cesty, než odloučení partnerů. Dítě tak nezíská špatný vzor či předpoklady do svého budoucího partnerského vztahu.

Prediktory rizika přicházejícího do manželského soužití identifikoval již v roce 1954 Gottman ve své studii a metaforicky je pojmenoval „Čtyři jezdci Apokalypsy“. Zřejmě proto, že přinášejí něco, co bude v budoucnu znamenat katastrofu pro některého nebo všechny členy rodiny. Z Gottmanova výzkumu vzešly tyto čtyři předpoklady přicházející krize do vztahu:

- *opovržení, znechucení* – subtilnější projevy v mimice a gestice,
- *ofenzivnost* – odmítání odpovědnosti, svalování viny na partnera, přisuzování těch vlastností či emocí tomu druhému, které nemá,
- *stěžování si, kritizování* – odmítání konstruktivního řešení krize,
- *obstrukce* – jedinec nereaguje adekvátně situaci, nekomunikuje (Gottman, 1954, In: Matoušek, 2010, s. 69).

K tomu Matoušek přidává způsoby, kterými se druhý partner může vyrovnávat s nestandardním chováním partnera. Jsou to zpravidla:

- *zvýšená péče* – zpravidla na začátku manželství nebo při prvních konfliktech, riziko často bývá omlouváno vnějšími podmínkami,
- *zaujetí komplementární role* – objevuje se u týraných žen, kdy si nechají líbit zvyšující se míru agresivity v přesvědčení, že to partnera uklidní, většinou se však projevy agrese začínají stupňovat,
- *nekritická identifikace* – partner se identifikuje s rolí druhého a začíná ji hrát také,
- *opouzdření* – manžel se snaží přenést přes oblasti, kde je druhý manžel nesnesitelný a snaží se s ním trávit více času v jiných, nekonfliktních oblastech,
- *omezení interakce* – partner se snaží omezit kontakt s druhým a následovně jej opět navázat, aby poznal, zda se v mezidobí změnil. Často je to řešeno umístěním partnera do ústavní léčby (Matoušek, 2003, In: Matoušek, 2010, s. 71).

V současné době jsou, podle Možného, sledovanými prediktory rozvodu:

- *socioekonomický status,*
- *věk vstupu do manželství,*
- *etnicita a rasa,*
- *děti* (Možný, 2002, s. 187-193).

Z metodického materiálu ministerstva práce a sociálních věcí vyplývá, že rozchod rodičů prochází zpravidla třemi fázemi:

1. první fáze je plná konfliktů a stresuje rodiče i děti a je charakterizována aktuální krizí, rodiče se rozcházejí a oznamují to svému okolí,
2. druhou fází charakterizuje krátkodobá adaptace na změny a přizpůsobení se všech členů bývalé rodiny nové situaci; je to období, kdy jsou řešeny bytové podmínky, rozdělení společného majetku a dohoda o výživě a styku s dítětem,
3. třetí fáze nastupuje 2-3 roky po rozvodu a probíhá v ní dlouhodobá regenerace; většinou jsou již uspořádány záležitosti ohledně výchovy a výživy dětí (i když je možné, že se tato otázka, vzhledem k nevyhovujícím podmínkám, znovu otevře) a často si partneři v tomto období hledají nové vztahy (MPSV, 2012, s. 23).

Novák přidává to, co jsem zmínil již v předchozích kapitolách, že nejlépe se rozvádějí bezdětná manželství. Pokud se vyřeší majetkové vypořádání, je rozvod manželství relativně rychlou záležitostí. Se zvyšujícím se počtem dětí však rozvodovost klesá, není zde ale možné hledat příčinnou souvislost. Riziko rozvodovosti však stoupá s počtem uzavřených manželství partnera a častěji se také objevuje v manželstvích, kde jeden z manželů je zatížen osobní anamnézou rozvodu v orientační rodině (Novák, 2012, s. 69). To kvituje i Možný a dodává, že stabilizujícím prvkem manželství často bývá také náboženské vyznání, geografická poloha (ve městě se lidé rozvádějí více než na vesnici) a již zmiňovaná délka manželství. Čím déle manželství trvá, tím je vyšší pravděpodobnost, že bude trvat i nadále (Možný, 2002, s. 193). S tímto tvrzením lze však polemizovat, pokud se podíváme na současnou politickou scénu, kdy je jakýmsi módním trendem „vyměnit“ manželku, která politika doprovázela v jeho kariéře, za mladší ženu, když už má politik jisté postavení.

Mnohdy však toto nelichotivé „dědictví“ či zátěž rozvodem rodičů v původní rodině, může být impulsem k tomu, že jedinec se snaží být jiný, než oni a stabilitu jeho prokreacní rodiny to naopak posílí. Často je vhodné, aby se od své původní rodiny citově odpoutal a nej-

lépe, aby svoji rodinu nezatěžoval mezigeneračním soužitím v jednom domě se svoji původní rodinou, kde došlo k rozvodu.

Špatenková mé myšlenky doplňuje poznáním, že také manželská krize může být posilujícím faktorem v manželství a nemusí nutně vést k jeho konci. Avšak vždy vede ke změnám v rodině a ta již nikdy nebude stejná jako dříve. Může být také signálem, že je třeba v rodině něco změnit, ať už v její struktuře nebo fungování (Špatenková, 2006, s. 9).

Nejenom otázka výhodnosti manželství proti svobodnému životu nebo výhodnosti manželství oproti osamělému rodičovství, vnáší do této oblasti zmiňovanou teorii směny. Také v případě, kdy partner hodnotí, zda bude pro něj společensky, příp. ekonomicky výhodnější setrvat v manželství nebo se rozvést, se tato teorie často objevuje. Podle Možného může být takové srovnání *míry uspokojení* značně zavádějící. V manželství se objevují jiné priority, je jinak nastaven hodnotový systém a jedinec nemá takovou volnost, jako v nesezdaném soužití nebo v případě, kdy žije sám. Mnohdy tak komparace, kterou jedinec provádí, není vyvážená. Partneři nejdříve srovnávají míru uspokojení z manželství s mírou obvyklou (je však těžké odhadnout, co je pro každého člověka obvyklé – *pozn. autora*) a následně srovnávají manželství s alternativami, které by jim přinesl rozvod. Srovnávání a maximalizace prospěchu je známá již od teoretických poznatků starořeckých epikurejců (Možný, 2002, s. 58-59). Je ovšem nutné porovnávat všechna hlediska, ne jen osobní přínos, finanční zatížení, volnost apod. Dalším problematickým aspektem objevujícím se v této oblasti je fakt, že člověk většinou srovnává ve svém nejbližším sociálním okruhu. To přináší rizika v podobě špatných rad a vzorů od kamarádů či rodičů.

Již v podkapitole 1.4 jsem uvedl, že rozvod není jedinou cestou ukončení manželského soužití. I když v České republice je prozatím jedinou legální cestou. V roce 1956 však Goode vypočítal i další varianty ukončení soužití (nikoliv manželství – *pozn. autora*). Může se jednat o ukončení trvalé nebo dočasné, příp. přerušování vztahu a to z důvodu:

- *opuštění rodiny jedním z partnerů,*
- *empty shell family* – pár nadále spolu bydlí, ale neposkytuje si vzájemnou emocionální oporu a komunikuje jen v nejnútnejší míře,
- *dlouhodobá absence jednoho z manželů* – uvěznění, pobyt v cizině, emigrace, vojenská služba v zahraničí apod.,

- *zánik jedné z hlavních funkcí manželství – s ohledem na přítomnost patologie v rodině (Goode, 1956, In: Možný, 2002, s. 171).*

Z českých vědeckých kapacit se otázkami manželství a s ním spojenými změnami v postavení jednotlivce, nejvíce zaobíral profesor Matějček. V roce 1986 ve svém konceptu **optimálního zvládnání rozvodových či rozchodových situací rodičů s dětmi**, nastínil hlavní postoje, které by si měl jedinec, procházejícím tímto životním údobím, uvědomit. Upozorňuje však, že jejich dosažení vyžaduje značné úsilí od všech zúčastněných:

1. *rozvod není ani v nejmenším zaviněn dětmi, ale je to situace, kdy rodiče chtějí žít každý zvlášť, protože se nemilují,*
2. *rozvodem rodičovství nekončí a rodiče by se měli o dítě starat až do dospělosti; děti jsou a budou rodiči stále milovány,*
3. *děti budou pravděpodobně bydlet u jednoho z rodičů a oběma je jasné, že dítě potřebuje kontakt s každým z nich; oba nebudou dítěti bránit ve styku s kterýmkoliv z rodičů a nebudou činit kroky k tomu, aby se dítě s druhým rodičem nemohlo stýkat,*
4. *rozvod je trvalou záležitostí a i přes ukončení rozepří mezi rodiči nelze předpokládat, že se k sobě vrátí,*
5. *rodiče si jsou vědomi těžkostí, které je a jejich děti po rozvodu čekají a dětem je pomohou zvládat,*
6. *rodiče si jsou vědomi, že děti budou chtít rozvodu zabránit; je nutné jejich snažení, i přes jeho marnost, nepodceňovat a sledovat signály, které dítě vydává; potřebnost pochopení reálného stavu věcí a jeho vysvětlení dítěti by měly být samozřejmé,*
7. *děti by neměly být vtahovány do rodičovských sporů; i přesto, že už se rodiče nemilují, milují své děti a záleží jim na jejich citovém vývoji, právě proto by si měly zachovat pozitivní vztah k oběma rodičům,*
8. *rodiče si nepřejí, aby jejich děti byly prostředníky v předávání vzkazů mezi rodiči, a budou se snažit to nečinit (Matějček, 1986, In: MPSV, 2012, s. 45).*

Tato doporučení, jak vyplývá z názvu konceptu, jsou ideálním řešením v případě rozdělení rodiny, ale surová realita současné společnosti je zpravidla úplně jiná. Jen málokterí rodiče se rozejdou v klidu s tím, že naznali nemožnost pokračování v současném vztahu a domluvili se na uspořádání všech záležitostí, vč. styku rodičů s dítětem, popř. na střídavé péči.

Mezi největší úskalí střídavé péče řadí metodický materiál ministerstva práce a sociálních věcí *prosazování nepřiměřeně dlouhé doby pobytu u jednoho z rodičů vzhledem k věku dítěte*. Problém vyústil z důvodu, že česká legislativa není v tomto ohledu stále bezchybná (jak jsem naznačil dříve) a např. v ustanovení týkajícího se věku, od kterého je možné střídavou péči uplatňovat, nenajdeme přesné číslo. Podle psychologů není vhodné začít s tímto institutem před 3. rokem věku dítěte. Materiál dále upozorňuje na fakt, že v případě, kdy docházelo před rozvodem v rodině k domácímu násilí, může toto pokračovat i v případě péče o dítě. Podle četných domácích i zahraničních studií se tomu tak, bohužel, děje. V zájmu dítěte je však zůstat s rodičem, který vůči němu vystupuje nenásilně (MPSV, 2012, s. 49).

Závěrem podkapitoly opět uvádím vybraná ustanovení české legislativy související s problematikou rodičovství. Výkon práv a povinností po rozvodu manželství řeší občanský zákoník v ustanoveních § 906-908 následovně:

- jestliže má být projednáván návrh na rozvod manželství, soud nejprve určuje, jak bude v budoucnu pečováno o dítě s přihlédnutím k jeho zájmům. Od případné dohody rodičů se soud odchýlí jen v případě, že to je pro dítě výhodnější s ohledem na vztah dítěte k jednotlivým rodičům a jejich rodinám.
- Soud rozhoduje o svěřeni dítěte do péče jednoho z rodičů nebo do střídavé či společné péče. Samozřejmě opět s ohledem na jeho zájmy. Může být však svěřeno do péče i jiné osoby, než jsou rodiče, je-li to pro dítě přínosnější. V úvahu se bere osobnost dítěte, materiální zabezpečení pečující osoby, citová náklonnost rodiče, jeho schopnosti a osobnost, na citové vazby k sourozencům, příp. prarodičům. Determinantem ovlivňujícím rozhodování soudu je také právo dítěte na styk s oběma rodiči, příp. jejich vzájemná informovanost o důležitých výchovných a zdravotních aspektech dítěte.
- Také výkon rodičovských práv a povinností rodičů nezletilého dítěte žijících odděleně upraví soud, pokud se na nich nedohodnou (NOZ, 2014, on-line).

I přes uvedená legislativní ustanovení však v naší společnosti neexistuje pevně stanovený model porozvodové péče o děti a výkonu rodičovských práv. Podle Hastrmanové je výkon otcovských práv, vzhledem k tomu, že 90% dětí je po rozvodu svěřeno matce, velmi ome-

zený a problematický a je závislý na vůli obou rodičů i jejich orientačních rodin (Hastrmanová, 2007, In: Dudová, 2007, s. 11).

Co se týče následků zániku manželství, řeší to občanský zákoník ve vybraných ustanoveních oddílu 3 následovně:

- v § 759 je uvedeno, že bývalý manžel, a to ve lhůtě 6 měsíců po rozvodu, se může oznámením na místně příslušný matriční úřad, vzdát příjmení svého bývalého manžela a přijmout to, které měl za svobodna,
- v § 765 se stanoví, že v případě zániku manželství rozvodem, by si měli manželé svá vzájemná práva a závazky vypořádat dohodou; nedojde-li k tomu, lze tak učinit soudně na návrh jednoho z manželů,
- § 768 řeší společné užívání domu nebo bytu a to tak, že v případě, kdy manželé měli společné právo k bytu nebo domu, kde byla jejich domácnost a nedojde-li k dohodě, zruší toto právo soud, na návrh jednoho z manželů; to zpravidla tomu, po kterém lze spravedlivě žádat, aby společné bydlení opustil, a zároveň soud rozhodne o přiměřené náhradě. Samozřejmě, že soud opět přihlíží k tomu, kdo z rodičů má v péči nezletilé děti, příp. i k názoru pronajímatele bytu či domu. Problém ovšem nastává v případě odst. 2, kde je stanoveno, že rozvedený manžel, který zůstává, je povinen zajistit druhému manželovi adekvátní bydlení a do té doby může společné bydlení nadále užívat. Výjimku tvoří případy, kdy mu nebyla soudně přiznána náhrada, a pak může v bytě žít max. 1 rok (NOZ, 2014, on-line).

Není nutné připomínat, že zejména ustanovení § 768 vyvolává značné diskuze a je svým způsobem kontroverzní. V případech, kdy je soudně přiznáno právo bydlení matce s nezaopatřeným dítětem a veškerá péče o dítě vč. ekonomického zabezpečení chodu domácnosti nyní spočívá pouze na ní, lze si jen těžko představit, že bude schopna zajistit bývalému manželovi adekvátní náhradu za společné bydlení. Lze se domnívat, že to vyvolává další konflikty v rodině a i ve formálně rozvedeném manželství mohou, s ohledem na společné bydlení, přetrvávat původní patologie.

Ostatní ustanovení české legislativy, především však občanského zákoníku, budou citována u jednotlivých podkapitol.

2.3 Lidská psychika jako determinant

V této podkapitole jsem si dal za cíl vylíčit psychické determinanty manželství, manželských krizí i jejich ovlivnění jednotlivými členy rodiny. Ale také to, jak právě jednotliví členové rodiny svým osobnostním nastavením a vrozenými či získanými vlastnostmi jednotlivé druhy soužití ovlivňují. Rovněž je zajímavé sledovat příčiny rozpadu manželství i vzniku variantních rodičovství z pohledu lidské psychiky. Dle mého názoru je jedním z hlavních atributů toho, zda manželství či partnerství má před sebou budoucnost nebo je „odsouzeno“ k zániku. Prim budou v této kapitole hrát především osobnostní charakteristiky rodičů, kteří nejvíce ovlivňují, zda rodina bude soudržná nebo se rozpadne, ale také se nelze nedotknout psychického naladění dětí a jejich ovlivnění krizovými událostmi v rodině. Pokusím se rovněž shrnout psychické determinanty předcházející vzniku manželství, během vztahu, ale i ty, které ovlivňují jedince po rozpadu manželského soužití.

Když už jsem zmínil psychologické hledisko zkoumání členů rodiny, je vhodné si připomenout, že jedinec byl sice předmětem zájmu různých věd již dlouhá desetiletí, avšak byl to pouze on, bez jakékoliv vazby na prostředí, v němž žije. Také až do 70. let 20. století se přístup nezměnil, navíc z pohledu rodiny, psychologové zkoumali především dyádu matka-dítě a většina výzkumů probíhala v laboratorních podmínkách (Sobotková, 2012, s. 11). Možný do tohoto období zařazuje také sociobiologická východiska, která tehdy za základní vazbu v rodině nepovažovala vztah muže a ženy, ale právě zmiňovanou dyádu matka-dítě. Také došel k závěrům, že párová monogamická rodina není přirozeným zajištěním reprodukce lidského druhu a „svázání do páru“ probíhá až teprve posledních několik tisíc let, z milion let dlouhé historie lidského druhu (Možný, 2002, s. 76).

Úvodní část by bylo také vhodné doplnit některými pojmy souvisejícími s rodinou a její psychologií, s nimiž se můžeme při studiu odborné literatury setkat:

- *adaptabilita* – jinými slovy flexibilita rodiny přizpůsobovat se novým situacím,
- *autonomie* – podmínka maximální nezávislosti a minimálního omezování jedince,
- *diferenciace* – stupeň individuality vůči druhým lidem,
- *dysfunkce* – rodina, v níž dochází k nezdravému chování či patologii,
- *hranice* – neviditelné předěly mezi jednotlivými subsystemy rodiny,
- *koalice* – spojení některých členů rodiny; bývá funkční či dysfunkční,
- *koheze* – soudržnost, věrnost, oddanost,

- *komplementarita* – vzájemná slučitelnost a doplňování se členů rodiny,
- *konstelace rodiny* – sociálněpsychologické uspořádání rodiny,
- *kontext* – strukturovaná, systémová síť prostředí, která spolupůsobí při vývoji jedince i celé rodiny,
- *pseudovzájemnost* – nepravá, falešná soudržnost,
- *rodinná diagnóza* – charakteristika rodinných rolí, komunikace, očekávání, konfliktů a jejich řešení (Sobotková, 2012, s. 33-43).

S odkazem na konstatování Hastrmanové, že výkon otcovských práv je v české společnosti velmi omezen a vzhledem k faktu, že 90% dětí je po rozvodu svěřeno do péče matce, navázuje teze Nováka. Ten tvrdí, že jistá americká studie prokázala u rozvedených mužů dvakrát větší riziko suicidálního⁹ jednání, než u mužů ženatých. Psychologové to vysvětlují zvýšenou labilitou muže vůči určitým typům prožitků. Novák to doplňuje konstatováním, že moderní muž 21. století je výrazně ohrožen rozvodem s ohledem na celospolečenský vývoj a zvyšující se postavení žen (Novák, 2012, s. 17).

Velmi silně působí veškeré změny v rodině především na psychiku dětských členů rodiny. Dítě je často konfrontováno se surovou realitou, bez toho aniž by do ní mohlo nějak zasáhnout. Zpravidla také nemá dostatek informací o tom co se kolem něj děje a je-li konfrontováno s realitou až u soudu, příp. v kontaktu s orgánem péče o dítě, může to v něm vyvolat zmatečné pocity a představy. V době rozvodu je vždy přítomno u jednoho z rodičů, který se o něj, do rozhodnutí soudu o svěřením do péče, stará a doprovází ho na všechna jednání. Dítě v něm cítí jedinou oporu a často podléhá mylné představě, že o něj druhý rodič nemá zájem. Tak může dojít k jevu, který podrobněji popisují v podkapitole 3.6, a jenž Novák nazývá odmítáním rodiče, příp. zavržením. Osobnost dítěte se logicky brání úzkosti z nastalé situace a přebírá od „pečujícího“ rodiče jeho názory a postoje. Ovlivnění lze vysledovat z řečového projevu a „*dítě se chová doslova jako loutka a mluví jako kniha*“ (Novák, 2012, s. 41). Doplnuje také alarmujícími fakty z výzkumu profesora Nakonečného, který zjistil, že pouze 12% dětských neuróz nevzniká bez zavinění rodičů a jejich výchovného stylu (Nakonečný, In: Novák, 2012, s. 39). Nelichotivá čísla vypoví-

---

⁹ Suicidální = sebevražedný, vztahující se k sebevraždě (ABZ, 2015, on-line).

dají také něco o stavu naší současné, moderní společnosti. Máme sice techniku hodnou 21. století, avšak zabránit dětským traumatům nedokážeme. Spíše naopak, dnešní doba citové angažovanosti a pozitivním emocím není příliš nakloněna.

Předchozí odstavec lze také doplnit o situaci, kdy je dítě psychicky ovlivňováno rodičem, jenž si jej dříve příliš nevšímal nebo jeho výchova byla pouze přiměřená jeho možnostem a schopnostem. Kromě toho, že dítě lze ovlivnit před rozvodem tím, že jej doprovázíme a sami vychováváme do doby, než rozhodne soud o jeho svěřením do péče, lze změny v psychice dítěte dosáhnout i jinými způsoby. Rodiče si toho jsou vědomi a snaží se vyjádření dítěte před soudem ovlivnit tím, že si na něj udělají více času, vezmou si třeba volno v práci, i když to třeba před tím nikdy neudělali, více si s dítětem hrají, berou ho do kina, do zoo, na výlety, kupují mu drahé dárky, dávají mu více volnosti atp., a to jen proto, aby dítě u soudu, pod tíhou všech těch zážitků, bylo ovlivněno při svém rozhodování, s kým chce po rozvodu být. Podle Nováka je v těchto případech jasné, kam jednání rodiče směřuje a přidává vybrané verbální i nonverbální způsoby působení na dítě:

1. *primitivní vyhrožování a navozování strachu* – dítě je zastrašováno tím, že mu druhý rodič ublíží,
2. *vnucování nepravdivých prožitků* – rodič podává dítěti zkreslené příběhy ze života popisující hrozný život s druhým rodičem před rozvodem,
3. *přesvědčování dítěte* – dítěti jsou často opakovány některé nepravdy, až se dítě s nimi ztotožní a začne se podle nich k druhému rodiči chovat,
4. *nenápadné působení* – povzdech, pláč, bezradné svěšení ramen,
5. *formální slušnost, nic víc* – dítěti není zakazován styk s rodičem, ale v případě, kdy je k němu posíláno, se rodič chová chladně, s neutrálním tónem v hlase a podle nonverbálních pohybů a mimiky je jasné, co si myslí,
6. *působení na dítě* – nejde o vědomé ovlivňování, nicméně dítě cítí, že rodiči to není příjemné, když jde k druhému rodiči, a tak záměrně zaujme vůči němu negativní postoj, aby toho prvního neranilo (Novák, 2012, s. 20).

Předchozí konstatování můžeme srovnat s tzv. Stockholmským syndromem, jehož podstatou je ztotožnění oběti s teroristou, a to vlivem dlouhodobého pobytu v jeho přítomnosti a naslouchání jeho názorům. Tak i dítě bývá nuceno rozhodnout se pro jednoho z rodičů a uzavřít s ním tzv. opoziční smlouvu vůči druhému rodiči. Stává se z něj, výše popisovaná, loutka ovládaná jedním z rodičů. Podle Nováka dochází také k sociální izolaci, psy-

chickému tlaku na dítě a jeho beznadějí, co se týče nějaké pomoci z okolí (Novák, 2012, s. 25). Tuto teorii dále rozvádí a působení rodiče připodobňuje k **mentálnímu programování**, kdy je dítěti v podstatě „vymyt“ mozek, aniž by si působení rodiče uvědomovalo. Dlouhodobým působením nabude mylného přesvědčení, že k danému názoru dospělo samo. Základním východiskem této činnosti je přesvědčování, podložené prvky důvěry, podpory a vyvoláním pocitu hájení společného zájmu. Často jsou dítěti vyprávěny smyšlené příběhy se zlým koncem. K programování může dojít i prostřednictvím neverbálních projevů rodiče. Dítě velmi těžce nese například smutek, povzdech či zamlklost rodiče, na kterého je citově vázáno (Novák, 2012, s. 33-35).

Velmi těžké je tento jev popsat a včas ho rozpoznat. Je to důležité především pro psychologické posudky předcházející rozhodování soudu o svěřením dítěte do péče. Podle znalců lze předejít výše uvedeným jevům například tím, že dítě s každým z rodičů stráví nějakou dobu. V tomto smyslu upozorňují na fakt, který vyplývá z předchozích řádků, že nelze po nezletilém dítěti chtít vyjádření, s kterým z rodičů chce být, když žilo prozatím jen s jedním z nich a ten jej na stanovená vyšetření přivádí a také odvádí.

Znalec působení sekt psychiater Remeš popisuje běžný stereotyp, kdy většina lidí si „naprogramovaného“ člověka představuje jako bytost skelného pohledu, bez výrazu v tváři a strnulých pohybů. Podle něj tomu tak není a přirovnává „naprogramovaného“ jedince k herci, který se, podle scénáře, naučil svoji roli (Remeš, 1994, In: Novák, 2012, s. 37).

Z psychologického hlediska také nefunguje mnohými rodiči argumentovaná teorie, že dítě si již zvyklo na to, že rodina se rozpadla a rodiče žijí odděleně. Podle zkušeností dětských psychologů to je však spíše jejich přání než realita (Novák, 2012, s. 21).

Neméně důležité jsou i osobnostní dispozice člověka, který prožívá manželskou a rodičovskou etapu svého života. Podle Matouška existuje osobnostní výbava, díky níž jsou schopni lidé žít s jakýmkoliv dospělým člověkem. Patří sem především *odolnost vůči stresu, ohleduplnost, tolerance, schopnost tlumit agresivitu, schopnost neztrácet ve vztahu vlastní autonomii, umět se někdy přiměřeně podřídit partnerovi atp.* Mezi povahové rysy, u kterých je předpoklad, že do vztahu přinesou těžkosti, patří *silná žárlivost, agresivita, neschopnost řídit své emoce, přílišná poddajnost druhému partnerovi, nízká míra odolnosti vůči stresu atp.* (Matoušek, 2010, s. 67).

Bakalář poukazuje na závěry ze studií, které prokázaly, že rozdíly mezi lidmi vyplývají jednak z daných genetických dispozic, které obvykle vykazují vliv dědičnosti v rozmezí 30-50%, ale i z vlivů prostředí, jež může působit jako determinant v 50-70% případů (Bakalář, 2002, s. 98). To potvrzuje moji tezi, že opravdu záleží na vzoru, který si jedinec s sebou do nového vztahu přináší z orientační rodiny. A také vlivy prostředí, v němž svoji rodinu zakládá, jsou nezpochybnitelné, jak jsem uvedl dříve.

Podle studie, kterou provedl v roce 2000 Greef kvalitu rodinného fungování rovněž podstatně ovlivňují:

- *spokojenost jednotlivých členů s rodinným životem,*
- *dovednosti a schopnosti řešit konflikty a problémy v partnerském vztahu efektivně, aby bylo dosaženo oboustranné spokojenosti,*
- *flexibilita a soulad partnerů ohledně možností trávení volného času,*
- *pozitivní postoj k sexualitě a spokojenost se způsobem vyjadřování citů,*
- *spokojenost s uspokojováním vlastních zájmů,*
- *efektivní komunikace mezi partnery,*
- *rodinné síly – členové rodiny jsou na ni hrdí, jsou vůči sobě loajální a věří, že společně překonají rodinné krize,*
- *dobré vztahy s rozšířenou rodinou a přáteli (Greef, 2000, In: Sobotková, 2012, s. 73).*

Dunovský a Sobotková řadí mezi protektivní faktory spokojeného rodinného soužití především *vyrovnanou osobnost obou rodičů, schopnost pozitivní reakce na dítě a duchovní zralost rodičů projevující se vnitřním nalezením smyslu života a pocitu obohacení z rodinného uspořádání (Dunovský, 1986, Sobotková, 2003, In: Matoušek, 2009, s. 13).* Takové osobnostní nastavení však není dost dobře možné u osamělých rodičů.

Partneři si do vztahu přinášejí určitá očekávání (stejně tak je i jejich rodiče vkládají do partnerů svých dětí). Samozřejmě si mohou některé požadavky, které kladou na druhého partnera legálně upravit předmanželskou smlouvou, ale i tak jsou některé aspekty, které jakoby partneři od sebe očekávají automaticky a ani by je nenapadlo je nějak právně upravovat. Matoušek pro takovou situaci používá výrazu „*tajná dohoda*“, jejíž prvky se začnou projevovat až v případě vzniku nějaké rodinné či partnerské krize. Často je obsahem dohody i představa manžela o svém protějšku ztotožněná s nějakou významnou osobou v jeho

okolí (může jít o jeho rodiče, prarodiče, sourozence apod.). Pro zachování vztahu je důležitá, jak jedinec na naplnění „dohody“ trvá a jak moc je schopen ze svých „požadavků“ na druhé partnera ustoupit (Matoušek, 2003, s. 58). Novák k tomu dodává, že určitě nic nezkaží první příznaky zklamání řešit s psychiatrem či psychologem, abychom předešli prohlubování deprivace (Novák, 2006, s. 72).

U žen se taková potíž může nazývat „*nespokojenost ženy s chováním muže po sňatku*“. Bakalář popisuje, že jejich projevení ve vztahu je otázkou času a formy jsou obecně známé:

- *pravidelná nespokojenost s tím či oním (nebo s čímkoli),*
- *časté pocity zklamání, ukřivdění,*
- *výčitky a hubování,*
- *rozlady bez zjevné příčiny,*
- *pohotovost k pláči, hysterickým projevům, zvláštním druhům selhání apod.* (Bakalář, 2002, s. 81).

Právě očekávání, která si partneři nesou do manželství či jiného vztahu, mohou být významným psychickým faktorem ovlivňujícím počínající vztah. Často si mohou nést, i nevědomou, negativní zkušenost z předchozího vztahu nebo jsou ovlivněni zkušenostmi ze své orientační rodiny. Kromě negativních zkušeností z původní rodiny, které jsem popisoval dříve, si s sebou mohou naopak nést deformovaný obraz velmi funkční rodiny, které by chtěli dosáhnout ve svém vztahu. Podle Špatenkové ale náš život není kopií života někoho jiného a je nutné si to včas uvědomit, aby nedocházelo v prokreační rodině ke krizím (Špatenková, 2006, s. 20). Dodává však ještě, že jakékoliv krize a zklamání jsou pro ženu a dítě nebezpečnější v době jejího těhotenství (obzvláště v prvním a třetím trimestru), kdy zklamání projevující se na jejím citovém a hormonálním rozpoložení ovlivňuje i plod dítěte a budoucí osobnost dítěte. U obou se to projevuje plačtivostí, poruchami spánku, depresemi, agresivitou, zvýšenou potřebou citového přimknutí apod. (Špatenková, 2006, s. 87). Předpokládám, že tato skutečnost se mi potvrdí i v praktické části mé práce, kde byla do výzkumného vzorku vybrána respondentka, kterou manželská krize zasáhla v druhé polovině těhotenství. Záleží ovšem na ní, zda mi data související s psychickým stavem svým a jejího dítěte poskytne do mé závěrečné práce. Wan a Quinlan se shodují, že matky s neodpovídající partnerskou podporou skutečně trpí poporodními depresemi a častěji

odstavují své děti z kojení (snad s ohledem na bývalého partnera). Celkově, podle jejich závěrů, tyto matky investují méně energie do svého potomka, než matky žijící v partnerském svazku s otcem svého dítěte (Wan, 2009, Quinlan, 2003, In: Matoušek, 2009, s. 13).

Metodický materiál ministerstva práce a sociálních věcí popisuje prvotní fáze rozpadajícího se manželství, kdy se především mění nálady rodičů, od euforické až po hluboce depresivní. Je to období, kdy se mohou projevit či vzniknout nové psychózy. Počátek krize je doprovázen myšlenkami na budoucnost svoji i svých dětí, což oslabuje výkonnost v práci (to mi potvrdila i jedna z respondentek mého výzkumu – *pozn. autora*), člověk je nesoustředěný, podrážděný nebo naopak úzkostný, trpí nechutenstvím, úzkostí a často se také dostavuje užívání návykových látek a alkoholu. Jedinec má pocit osobnostního zklamání, je zmatený co se týče vztahů i nejistoty v milostném životě. Tato fáze ustoupí s počátkem definitivního rozpadu manželství, nicméně adaptace na celou situaci trvá v řádu měsíců. Celkové srovnání se s novou situací může trvat i několik let. Je důležité si získat zpět svoji sebedůvěru a nestanovovat si nereálné cíle. Důležitá je také podpora v nejbližším okolí, ale i při jednání s dotčenými orgány (MPSV, 2012, s. 23). V příručce pro sociální pracovníky se dále dočteme o složitosti řešení situace, kdy jeden z rodičů za sebou vědomě „pálí mosty“ a nechce se zaobírat svoji minulostí a nemá zájem ani o děti vzešlé ze společného manželství. Druhý rodič to může vnímat jako zklamání a výraznou překážku v budoucím uspořádání vztahů a výchovy dítěte. Je důležité si uvědomit, že negativní postoj jednoho z rodičů se může v budoucnu změnit, protože jedinci často jednájí v afektu a některá svá unáhlená rozhodnutí jsou ochotni časem vzít zpět. Proto by odpovědní pracovníci státních orgánů měli rodičům doporučit, aby dítěti nedávali najevo jednoznačná rozhodnutí, stejně jako druhý rodič by v tomto ohledu neměl dítěti vytvářet negativní obraz rodiče opouštějícího rodinu (MPSV, 2012, s. 56). Podle Sobotkové je rovněž rizikové zaujetí pasivní nebo útekové reakce na problémy (tedy odchod jednoho z rodičů – *pozn. autora*), příp. častá negativní interpretace chování členů prokreační rodiny (Sobotková, 2001, In: Matoušek, 2009, s. 14).

Fischer vyjmenovává nejvýznamnější negativní poruchy v orientační rodině působící na fungování členů prokreační rodiny a způsobující psychické problémy až patologie mezi jeho členy. Často se také objevují v anamnézách osob s poruchami chování a sociálních vztazích. Z hlediska původní rodiny se jedná zejména o následující:

- *problém dysfunkce až afunkce rodiny, zejména pokud je spojen s psychickou deprivací či subdeprivací,*
- *problém anomálních osobností rodičů (nemohou, nechťejí či neumějí správně pečovat o dítě) a dopouštějí se asociálního či antisociálního chování,*
- *problém úplnosti rodiny, náhradních rodičů, náhradní výchovy,*
- *problematika týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte – syndrom CAN (Fischer, 2009, s. 140).*

2.4 Ekonomika a finanční gramotnost

Některé otázky týkající se finančního hospodaření rodinných společenství jsem zmínil již v předcházejících částech této práce. Nejen v souvislosti s rodičovskými povinnostmi stanovenými legislativou, kde se deklaruje povinnost rodiče materiálně zabezpečit partnera i nezletilé děti, ale i jako jeden z důvodů pro ukončení manželského soužití. Příkladně to může být neschopnost jednoho z partnerů rodinu finančně zabezpečit, jeho nehospodárné nakládání s penězi na úkor rodiny, nezajištění stejné životní úrovně partnerovi apod. Tato podkapitola bude věnována finančnímu hledisku partnerského (ne)soužití.

Již několikrát jsem zmínil, že postmoderní liberálně-demokratická společnost 21. století s sebou nese mnoho prvků, které ovlivňují rodinu a na něž nejsou jedinci či rodiny dostatečně připraveni. Jedním z důsledků politických změn v našem geografickém prostoru je také rozvoj podnikání. Ponechme stranou jeho úspěšnosti či neúspěšnost. Důležitým prvkem, z hlediska rodiny, je nejen čas, který podnikajícímu manželovi zbývá na rodinu, ale s ohledem na obsah této podkapitoly, i ekonomický přínos či zatížení, které plynou rodině. Jako metlu rané společenské transformace označuje podnikání také Novák a zdůrazňuje, že je důležité rozdělit domácí povinnosti a příjmy související s volnočasovými aktivitami a financováním rodiny (Novák, 2012, s. 15). Matoušek doplňuje obecným ekonomickým faktem rodičovství, že po dobu péče ženy o malé dítě zajišťuje ekonomickou

stránku rodinného rozpočtu manžel. Následně, když jsou děti odrostlejší, přebírají tuto funkci oba solidárně (Matoušek, 2003, s. 11). Myšlenku lze však podrobit kritické analýze současného společenského postavení rodičů. Nejen že genderová rovnoprávnost může role manželů vyměnit, tzn., že se rodiče na mateřské dovolené mohou po nějaké době vyměnit, pokud by manželčiny příjmy přesahovaly příjmy manžela a za předpokladu, že se tak dohodnou. V České republice to také uznává legislativa. Druhou stránkou věci je možnost, že žena si při mateřské přivydělává podle svých časových možností a schopností. V době rozvíjejících se internetových obchodů si tak mohou ženy na mateřské přilepšit zbožím, které buď samy vyrábějí, nebo překupují. Mám ve svém okolí několik takových matek – podnikatelek.

Nelze jednoznačně tvrdit, že podnikání žen na mateřské by přinášelo vždy takové zisky, aby se žena ekonomicky osamostatnila. Zpravidla to přináší jen určité přilepšení do rodinného rozpočtu a mnohdy se náklady se zisky vyrovnávají. K tomu je však nutno ještě připočítat časovou náročnost podnikání v období mateřství a rázem lze zjistit, že zisky nejsou tak závratné vzhledem k investovaným osobním prostředkům. Pokud se však ženě povede překonat těžkosti a začne se jí dařit, přináší často do rodiny cenné prostředky. To by teoreticky mělo vyvolat v rodině jisté zklidnění, neboť pak rozpočet rodiny s dítětem nemusí být tak omezený a muž již není vystaven tak velkému tlaku ekonomické odpovědnosti za zabezpečení rodiny. Často to však je zcela jinak. Čermáková vyzdvihuje důležitost druhého příjmu v rodině, a to i přesto, že dnes má v českém prostředí žena v průměru nižší příjem, než její muž. Z jednoho příjmu by totiž většina rodin nevyžila a neudržela si pro ni přijatelnou životní úroveň (Čermáková, 2000, s. 145).

Jak tvrdí Novák, a nemusí to být pouze v období mateřství ženy, lze předpokládat, že si manželé vzájemně přejí co největší příjem. Ale není tomu tak a v mnoha případech muži těžce nesou, i třeba částečné, osamostatnění ženy. Pouhé přiblížení se jejich příjmům nebo dokonce jejich převýšení berou jako ohrožení své společenské role. V manželství je často typickou reakcí snížení příspěvků manžela směrem k domácnosti. „*Když máš teď více peněz, nepotřebuješ jich tolik ode mě...*“ Fenomémem poslední doby jsou i ženy podnikatelů, které mají omezený tok peněz směrem do rodinného rozpočtu z důvodu, že jejich manžel vrací podstatnou část výdělku zpět do svého podnikání. Ženě tak zbývá velmi malá částka na vedení domácnosti, muž ale požaduje určitý každodenní standard... Novák ještě zmínil jeden fenomén, a to tzv. „*prodané nevěsty*“, které vědomě opouští své průměrně

vydělavající muže za solventnější (a často i starší) partnery (Novák, 2006, s. 58). S odchodem partnera za lepší životní úroveň souvisí také očekávání, která si s sebou do manželství jednotlivci přinášejí. Opět je může ovlivňovat jejich orientační rodina, tzn., že byli zvyklí na nějaký standard, otec měl dobře placené postavení a rodina byla dostatečně zabezpečena. Člověk pak snadno může narazit na realitu vlastního života a hospodaření navíc podpořenou vlastními představami o vývoji rodinného rozpočtu. Čermáková k tomu dodává, že subjektivní vnímání objektivní situace rodiny je často zkreslené. Je ovlivněno různými faktory, jako např. spotřebitelským chováním rodiny a srovnáváním své úrovně s úrovní referenční skupiny, které se chce přiblížit. Takové chování mnohdy vnáší do rodiny pouze příjmové deprivace (Čermáková, 2000, s. 142).

Nároky současného tržního prostředí značně pronikají i do života žen. Tyto tlaky jsou patrné již od počátku průmyslové revoluce a zvýšené nároky na ženy paradoxně způsobují hroucení systémů průmyslové společnosti a rodiny celkově. Pokud by ženy a muži měli mít na sobě nezávislé existence, k čemu je současná společnost jistým způsobem nutí, nemůže toho být dosaženo v souladu s tradičním rozvržením nukleární rodiny. Možný dodává, že ani současná sociální společnost, školství a struktura politiky zaměstnanosti není na takovou změnu připravena (Možný, 2002, s. 204).

A právě systémové nastavení na trhu práce a v sociální sféře České republiky nejsou mnohdy motivací k tomu, aby ženy opětovně nastupovaly do zaměstnání. Je to také jeden z důležitých ekonomických aspektů současné rodiny. Podle Chaloupkové český sociální systém dostatečně nemotivuje ženy ke vstupu na pracovní trh, a to zejména ty z nižších příjmových skupin a u vícedětných rodin. Bohužel poukazuje na obecně známý fakt, že sociální dávky, které tyto rodiny dostávají, jsou schopny pokrýt jejich spotřebu, a jak jsem zmínil úvodem tohoto odstavce, nejsou motivační k nástupu do práce. Toto platí především pro rodiny, kde by žena dosáhla pouze na nízko kvalifikované pracovní místo, příp. žije s dlouhodobě nezaměstnaným partnerem a pro osamělé matky s nižším vzděláním (Chaloupková, 2009, s. 5). Srovnání, která vyplývají z následující tabulky (Tab. 2), ukazuje, k jakému propadu v průměrném výdělku může dojít, pokud vzhledem ke svým osobním možnostem přijme žena nízko kvalifikované místo. Zpravidla to bývá ve službách či prodeji, příp. často přijímají i další práce, jako úklid nebo výpomoc v domácnosti. S ohledem na časové a další možnosti spojené s mateřstvím, může být profesní propad značný. Podle mého názoru se tato situace projeví nejvíce u osamělých matek, které tím, že musí zabez-

pečit nejenom starost o rodinu, ale i o její materiální zabezpečení, si nemohou lépe kvalifikované, a tudíž finančně ohodnocené, místo najít.

Tabulka 2: Průměrné hodinové výdělky v hlavních třídách zaměstnání

4. čtvrtletí 2013						
Hlavní třída zaměstnání CZ-ISCO	Počet zaměstnanců	Průměr	Diferenciace			Relace k průměru
	tis. osob		1. decil	medián	9. decil	%
		Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	
0 Zaměstnanci v ozbrojených silách	20,7	132,2	83,0	126,6	190,4	86,1
1 Zákonodárci a řídící pracovníci	173,5	329,4	109,5	245,6	600,0	214,5
2 Specialisté	521,6	218,1	121,2	179,1	355,5	142,1
3 Techničtí a odborní pracovníci	728,1	169,8	90,8	153,9	257,4	110,6
4 Úředníci	299,4	130,6	71,4	121,2	194,7	85,0
5 Pracovníci ve službách a prodeji	446,4	96,9	57,4	85,8	151,8	63,1
6 Kvalifikovaní prac. v zemědělství a lesnictví	28,3	113,9	73,1	109,2	159,2	74,2
7 Řemeslníci a opraváři	513,4	130,0	74,0	121,6	187,1	84,6
8 Obsluha strojů a zařízení, montéři	545,8	122,8	72,0	117,9	178,2	80,0
9 Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	203,0	87,2	54,1	79,4	130,0	56,8
Neuvedeno	5,0	168,5	60,0	126,9	262,8	109,7
CELKEM ČR	3 485,2	153,5	68,6	130,3	244,6	100,0

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2013. Tabulka: Průměrné hodinové výdělky podle hlavních tříd zaměstnání CZ-ISCO. MPSV, 2014, s. 148. 6. 2. 2015, 19:06.

Pro doplnění považuji za důležité uvést ještě jednu tabulku poukazující na nerovnosti v příjmech žen a mužů vedoucí nejen ke genderové nevyváženosti, ale lze dokonce tvrdit i diskriminaci pohlaví při přístupu ke zdrojům společnosti. To zabraňuje ženám ve větší samostatnosti a posílení jejich společenských rolí. Z tabulky (Tab. 3) vyplývá zajímavý (a celkem očekávaný fakt vzhledem k situaci v české společnosti), že ženy v produktivním věku mezi 20-29 lety jsou na svých průměrných výdělcích kráceny cca o 10,- Kč na hodinu. Mnohem závažnější zjištění se však týká věku žen mezi 30. a 39. rokem věku, kdy dnes zpravidla zakládají rodinu nebo se naopak v tomto období vracejí z mateřské dovolené zpět do pracovního procesu. Zde rozdíl činí již více než 50,- Kč na hodinu (viz. řádek č. 3). Takové zjištění může být pro ženu frustrující a často volí jinou životní strategii, než návrat do zaměstnání. Případně, pokud jde o samoživitelku, musí hledat další zdroj obživy k zajištění ekonomického chodu rodiny. Ponechme stranou otázku rovnosti pohlaví, ale podle mého názoru, by stát měl ženám zajistit přibližně stejné, u samoživitelek i o něco

vyšší, platové ohodnocení. Samozřejmě si uvědomuji, že s ohledem na současné tržní prostředí, kde působí převážně soukromé firmy, není jakákoliv invence státu možná.

Tabulka 3: Průměrná hodinová sazba podle věku a pohlaví

4. čtvrtletí 2013															
Věková kategorie	CELKEM					MUŽI					ŽENY				
	Počet zaměstnanců	Průměr	Diferenciace			Počet zaměstnanců	Průměr	Diferenciace			Počet zaměstnanců	Průměr	Diferenciace		
			1. decil	medián	9. decil			1. decil	medián	9. decil			1. decil	medián	9. decil
	tis. osob	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	tis. osob	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	tis. osob	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod	Kč/hod
do 20 let	11,5	87,9	55,0	84,6	121,9	7,4	91,1	53,4	90,1	124,9	4,0	81,9	60,3	78,8	107,6
20 - 29 let	572,8	127,8	65,1	117,8	194,4	332,0	132,1	65,5	122,0	200,5	240,8	121,9	64,2	112,7	184,5
30 - 39 let	971,1	161,0	69,8	135,6	266,1	561,0	178,6	75,1	148,5	295,9	410,1	137,0	66,2	119,3	219,0
40 - 49 let	939,1	161,0	69,4	132,7	254,3	466,2	187,5	76,7	148,0	302,8	472,9	134,8	66,3	119,9	205,7
50 - 59 let	799,8	152,3	69,9	131,0	239,0	403,5	167,5	74,2	138,7	267,6	396,3	136,8	67,6	122,5	211,2
60 a více let	190,9	165,6	69,1	137,2	278,6	134,1	173,7	73,6	140,2	293,0	56,9	146,3	64,4	129,8	242,5
CELKEM ČR	3 485,2	153,5	68,6	130,3	244,6	1 904,2	169,6	72,7	140,0	274,6	1 581,0	134,2	66,1	119,1	208,4

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2013. Tabulka: Průměrné hodinové výdělky podle věkových kategorií a pohlaví. MPSV, 2014, s. 28. 6. 2. 2015, 19:27.

Legislativní inspiraci pro tuto kapitolu a oporu pro rodinné soužití lze hledat i v novém občanském zákoníku. Otázku ekonomického zabezpečení rodiny řeší v několika ustanoveních Dílu 4, z nichž manželům vyplývají určitá práva a povinnosti. V § 690 se tak například pojednává o *uspokojování potřeb rodiny*, kdy je povinností manželů přispívat na potřeby rodiny a domácnosti podle svých osobních a majetkových poměrů, schopností a možností tak, aby byla zabezpečena přibližně stejná úroveň všech členů rodiny. To si do jisté míry odporuje s realitou žen, přivydělávajících si na mateřské dovolené, o nichž jsem psal dříve. Se současným obrazem rodinného uspořádání koresponduje i ustanovení § 693, kde se setkáme s tvrzením, že záležitosti rodiny obstarávají buď manželé společně a solidárně nebo pouze jeden z nich. Stejnou životní úroveň deklaruje manželům § 697 stanovující vzájemnou vyživovací povinnost mezi manželi tak, aby jejich hmotná a kulturní úroveň dosahovala přibližně stejné výše. Partnerskému (ne)soužití, a to zejména náhle osamělým jedincům, od kterých odešel manžel, se věnuje § 699. Pokud ten nemá v úmyslu se vrátit zpět a chce odejít natrvalo, může žádat po manželovi, aby mu vydal věci, které jsou v jeho vlastnictví nebo k osobní potřebě. Společný majetek je rozdělen rovným dílem, pokud to povaha věci nevyklučuje. Rozdělení se však netýká věcí, které jeden z manželů potřebuje k péči o nezletilé dítě. Společnému jmění manželů se věnuje § 708 a stanoví, že „to, co manželům náleží, má majetkovou hodnotu a není vyloučeno z právních

poměru, je součástí společného jmění manželů“. Přesto tento institut dále podléhá zákon-
nému režimu. Na finanční otázku společného soužití odkazuje § 732 tím, že poskytuje jed-
nomu z manželů a jeho podílu na společném jmění ochranu proti věřitelům druhého man-
žela, který způsobil dluh bez vědomí nebo proti vůli manžela. Musí však projevit bezod-
kladně nesouhlas vůči věřiteli. „*Pak může být společné jmění postiženo pouze do výše, kte-
rou by představoval podíl dlužníka, kdyby bylo společné jmění zrušeno a vypořádáno*“
(NOZ, 2014, on-line).

Výbor ministrů Rady Evropy doporučil členským státům již v roce 1989, aby své právní
řády synchronizovali s následujícími doporučeními odkazujícími na rezoluci z roku 1978
o rovnosti manželů dle občanského práva. Podle doporučení výboru má být maximální
možnou měrou zajištěna ekonomická nezávislost a soběstačnost rozvádějících se manželů.
K tomu stanovil pravidla, jež by se měla dotýkat vlastnických vztahů v manželství (býva-
lému manželovi by mělo být umožněno získat spravedlivý podíl na majetku druhého man-
žela) a určitého typu penzijního připojištění, které by umožňovalo bývalému manželovi
požívat stejných výhod a plnění, které by vyplývaly z prostředků uhrazených během man-
želství. Toho by mj. mohlo být dosaženo tím, že by jeden z manželů vyplatil druhému urči-
tý jednorázový finanční obnos (možno i prostřednictvím splátkového kalendáře). V zásadě
č. 3 doporučení se deklaruje nárok oprávněného vůči druhé straně, popř. státu, aby mu vy-
pláceli přiměřené příspěvky, pokud by nebylo možné dosáhnout jednorázového (či splát-
kového) odškodnění druhého manžela. Doporučení také požaduje, aby státy přijaly vhodná
opatření pro případ, že dlužník umře a aby bylo možné vyplácet i nadále příspěvky manže-
lovi ze zvláštního fondu, nebo aby byly jeho pohledávky uspokojeny podílem na majetku
zemřelého dlužníka, příp. aby přispíval nadále přímo stát (MPSV, 2011, s. 11). K tomu
bych ještě dodal, že by také bylo nutné, v případě splátek priznaného podílu stanovit jejich
minimální výši, příp. maximální délku splácení, abychom se vyvarovali realitě dnešních
dnů, kdy v mnoha případech dlužníci (i na výživném na nezaopatřené dítě) splácejí své
dluhy v minimálních částkách. Tím svoji povinnost splácení plní a jejich směšnou výši
nikdo nereguluje.

2.5 Sociální aspekty a patologie rodinného prostředí

Neméně důležitým faktorem fungování rodiny jsou společenské vazby na blízké i vzdálené okolí. Postoje, názory a způsoby komunikace, kterými se rodina prezentuje navenek, často ovlivňují složení a skladbu společenské úrovně lidí z jejího okolí. V případě vzniku nestandardního chování, postoje nebo dokonce patologie v rodině, se složení přátel a známých často mění a s rodinou zůstávají opravdu jen ti nejlepší z nich. Jestliže je vztah narušen, případně dojde k rozvodu, původní vazby na přátele se rozpadají, a buď s nimi zůstává v kontaktu jen jeden z manželů, případně žádný. V některých případech se ale takové vazby nepřerušují a i přesto, že partneři již spolu nežijí, jejich společné známé i nadále navštěvují, zpravidla každý zvlášť.

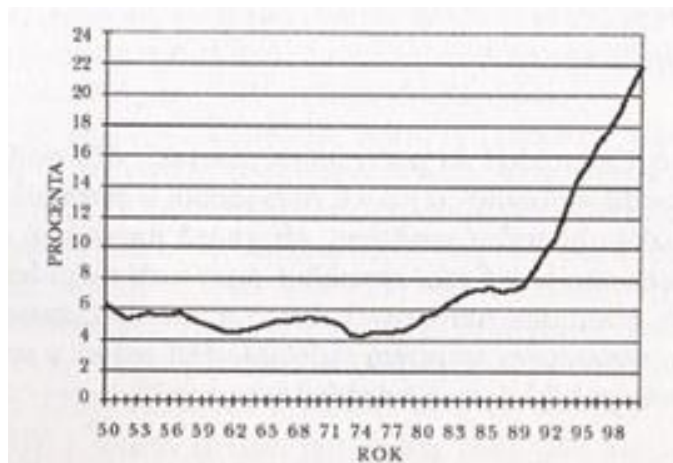
Matoušek si všímá vývoje v sociálních vazbách mezi manželi, ale i v rozšířené rodině a jejím okolí. Tvrdí, že názory na výchovu a sociální vazby v rodině se měnily s celospolečenskými změnami své doby. V současnosti se klade důraz na respektování individuality jedince a vědecká obec si více všímá také rozdílných psychických výbav mužů a žen, které přinášejí do rodiny. Z tohoto pohledu lze jistě mluvit o posunu, neboť jak jsem uvedl v podkapitole o vývoji rodiny v historii, věda se zpravidla zabývala pouze dyádou ženadítě. Matoušek považuje za ideál oddělené bydlení orientační i prokreační rodiny, což je často důležité pro emoční vyrovnanost manželů a jejich následný přenos emocí na dítě. Od 80. let 20. století pozoruje také vyšší toleranci k předmanželským vztahovým experimentům (Matoušek, 2003, s. 47), což může být v jistých fázích vztahu krizi vyvolávajícím prvkem.

Současná rodina je zkoušena nejen v oblasti sociální, ekologické a ekonomické. Stresorem se stává hrozba nezaměstnanosti, špatné finanční a bytové podmínky, nedostatečný systém školství, prodlužování pracovní doby, nestabilní vztahy nebo nepřiměřená touha po majetku (Plaňava, 2002, s. 18). Je proto nutné vytvářet podpůrné programy pro rodiny, a to nejen na lokální, ale i celostátní úrovni. Tato problematika je průběžně zmiňována v celé závěrečné práci. Čermáková také upozorňuje na fakt, že členové rodiny si nejsou ve svých sociálních stavech rovni, a to především s ohledem na příjmy ze závislé činnosti (Čermáková, 2000, s. 145). Poukazoval jsem i na skutečnost, že přes formální možnost dosažení stejného příjmu ze stejného zaměstnání, není objektivně rovnost partnerů zajištěna.

Pospíšil dodává, jak jednoduché je vyvolat neshody v sociálním prostředí rodiny. Většina partnerů očekává, že se v rodině, jako v místě, které by mělo být jejich útočištěm, vždy dočkají pochopení a podpory. Jedinec může být ale rodinou podceňován, nepochopen, ignorován či dokonce ponižován. To vyvolává pocity prohry, hořkosti a pocit neoprávněnosti kritiky, uzavření se do sebe nebo naopak agrese navenek (Pospíšil, 1999, s. 62). Následně vzniklé sociálně patologické jevy v rodině bývají zpravidla způsobeny více faktory najednou (únava, podrážděnost cizím člověkem, nenalezení místa k zaparkování apod. – pozn. autora), avšak negativní zážitky právě v prostředí rodiny bývají spouštěcím faktorem patologických jevů velmi často. Pokud problémy v rodině přetrvávají tak dlouho, až to druhý z partnerů odmítne tolerovat a dojde k rozpadu rodiny, může ztráta prokreační rodiny vyvolat u podrážděného partnera ještě silnější negativní reakce (Fischer, 2009, s. 139-140). K nejčastějším poruchám ve výchově a funkcích rodinného prostředí podle Fischera patří **poruchy rodičovských rolí**. Jsou to *poruchy, kdy se rodiče o své dítě nemohou starat, kdy se o něj starat neumějí nebo nedovedou, kdy se o dítě starat nechtějí, příp. se o něj starají nadměrně a hyperprotektivně*. Dále sem řadíme **dysfunkční a afunkční rodinu**, která není schopna plnit některou z jejích funkcí, mezi něž řadíme *biologickou, ekonomickou, sociální a psychologickou*. Tyto poruchy se mohou v rodině vyskytovat v různé formě a míře (Fischer, 2009, s. 141-142).

Mezi patologie rodinného prostředí vyvolávající následné krize a ukončení vztahů patří i zvyšování počtu dětí, které se rodí mimo manželské svazky, a to především v případě, kdy jedním z rodičů dětí žije v manželském soužití s jiným partnerem. Často to bývá důsledek předchozích krizí v rodině, touhy po vztahovém dobrodružství, experimentování, příp. touha ženy připoutat si k sobě (třeba jen finančně) solventního partnera, jak zmiňují v dalších řádcích. Pro zajímavost uvádím graf z demografické příručky (Graf č. 1) publikovaný Plaňavou, jenž uvádí skokový nárůst takto narozených dětí po společensko-politické změně v roce 1989. Samozřejmě, že do křivky jsou započítány i děti narozené partnerům, kteří se rozhodli nevstoupit do manželství, což je jeden z „trendů“ posledních 20 let, nicméně z hlediska zaměření této podkapitoly je nutné poukázat i na ty, kteří mají dítě s jiným partnerem za současného trvání manželství.

Graf 1: Děti narozené mimo manželství v ČR
mezi lety 1950-2000

Zdroj: Plaňava, I., Pilát, M. Děti, mládež a rodiny v období transformace. Graf: Počet dětí narozených mimo manželství v ČR 1950 až 2000, s. 61. 7. 2. 2015, 18:14.

Dalším sociálním aspektem ovlivňujícím partnerské (ne)soužití je i volba partnera. Záměrně nepíši životního, neboť od 80. let 20. století lze pozorovat změny v partnerských vztazích i svazcích. S ohledem na podkapitolu věnující se manželským krizím a rozvodům si dovoluji připomenout, že podle transkulturálních studií volby partnera, zmiňovaných Matouškem, se ve většině kultur klade důraz na mládí a krásu. Naopak mladší partnerky často vyhledávají starší (často materiálně zajištěné) partnery. Jako determinující faktor se projevuje spíše kulturní tradice než ekonomická úroveň společnosti (Matoušek, 2003, s. 58).

Podle Nováka častěji rozpad sociální vazby pociťují muži. Je obecnou pravdou, že mnohdy nemají tak rozvinutou podpůrnou síť kamarádů, jako ženy kamarádek, s kterými by mohli sdílet vzniklé situace. Ženy také častěji dostávají do své péče děti (téměř v 90% případů, jak jsem zmínil dříve – pozn. autora) a neřeší své problémy alkoholem či užíváním jiných návykových a psychotropních látek. Pro ženy, kromě sítě přátel, je i životní oporou dítě i za cenu snížení sociálního a ekonomického komfortu života. Novák tvrdí, že pokud by muž po rozvodu dostal dítě do péče, je studiemí prokázáno nižší riziko suicidního jednání (Novák, 2012, s. 18). Také podle něj roste počet mužů, kteří si přejí svěření dítěte do své péče anebo tím své bývalé manželce minimálně vyhrožují a ztrpčují život (Novák, 2012, s. 29).

Sociálním aspektem, který ovlivňuje nejen děti uvnitř rodiny, ale i zmiňované vztahy se širším okolím, je stres z nutnosti být neustále k dispozici. Ať už jako rodič dítěti, příp. partneri sobě navzájem, bez možnosti volby trávení volného času. Často je vztah založený na kompromisech nebo vyjednáváních a nutnost podřízení zájmům rodiny může prověřit psychickou odolnost jedince. Ten, kdo to, podle Matouška, nedokáže, zpravidla volí „únikovou strategii“ před stresem a rodinu opouští. I přesto si způsobí psychický úraz, který se jen velmi špatně hojí (Matoušek, 2003, s. 10).

Je nutné si uvědomit, že manželství a zvláště rodičovství výrazně ovlivňuje způsob trávení volného času, omezí ho a je těžké tento fakt zvrátit. I to může vést ke krizím v manželství. Důležité je především předejít tzv. *ponorkové neuróze* mezi partnery. Cesty k nápravě sociálních vazeb v rodině často vedou přes společné zájmy a toleranci k zájmům jednotlivých partnerů. Dlouhodobý společný pobyt v omezeném prostoru může přerůst v konflikt, nepřátelství či dokonce vzájemnou nenávist (Novák, 2006, s. 61).

Velmi významným prvkem v ovlivňování sociálního chování rodiny, příp. vzniku patologií, je také její ovlivnění jednotlivými rodičovskými vzory, které si partneri přinášejí z orientačních rodin. Tento prvek jsem zmínil již dříve, nicméně je nutné dodat, že také záleží na míře identifikace, kterou si dítě odnáší z původní rodiny od rodičovského vzoru stejného pohlaví. Matoušek však upozorňuje, že nepřítomnost rodičovského vzoru může v jedinci způsobit deprivaci a v případě patologie (alkoholismus, deprese, násilí) u vzoru z orientační rodiny i subdeprivaci (Matoušek, 2003, s. 62). V obráceném směru ovlivňuje chování rodiče také jednání a pozornost, jenž mu věnuje dítě. I přesto, že se rodič může cítit „odstrčený“ zdánlivým nezájmem dítěte, což může způsobovat dokonce i rozepře v rodině, je vědecky prokázáno, že do konce prvního roku svého života dítě věnuje více pozornosti matce. V dalších letech se již přichyľuje k rodiči stejného pohlaví, avšak v případě, kdy prožívají strach, se uchylují vždy k matce, a to až do pozdního věku (Matoušek, 2003, s. 92). V této problematice však nesmíme opomenout Freudův *Oidipovský komplex*, který je však spíše vyvoláván erotickými představami a sexuálními fantaziemi dítěte v určité fázi jeho vývoje. Ano, v tomto období jeví zvýšený zájem o rodiče opačného pohlaví, nicméně tato fáze je dočasná a probíhá přibližně mezi 4. až 6. rokem věku dítěte. Je důležitá pro určení jeho budoucích sexuálních a rodičovských rolí. Tato dočasná fáze však nemůže výrazně ovlivňovat dlouhodobé „čerpání inspirace“ ze vzoru rodiče stejného pohlaví.

Jestliže jsem zmínil riziko přenášení vzorů chování partnerů do prokreační rodiny, ze sociálního hlediska je také nebezpečné, pokud do rodinných záležitostí zasahují rodiče manželů. Zpravidla to bývá matka ženy, která vytváří fenomén tzv. *super matky* nebo *matky rodu*, která má v rodině dominantní postavení a manželka se jí přizpůsobuje a spolupracuje s ní. Mužští členové z obou rodin jsou vytlačeni ze svých rolí. Podobným fenoménem jsou i tzv. *opičí matky*, které jsou výrazně přilnuté ke svému synovi a vytvářejí jakési pomyslné spojení se synem proti snaze. Toto ohrožení rodinné soudržnosti se rekrutuje zejména v době ekonomických změn u rodin, které jsou nuceny žít ve vícegeneračních soužitích. Zpravidla je to z důvodů ekonomických, bytových či nutnosti pomoci v jiných záležitostech (Novák, 2006, s. 62).

Spojení vznikající v rodině, považuje Matoušek, za přísně účelová. Důvodem jejich vzniku může být nutnost přijetí významného rozhodnutí, sdílení společných prožitků, příp. zájmů nebo vzájemné vymezení či posílení mezigeneračních rolí v rodině (Matoušek, 2003, s. 83). Konstatování doplňuje tezi o vnitřních vzorcích vznikajících mezi členy rodiny právě ze vzájemných interakcí. Tyto mají často předvídatelné vzorce, které označuje jako *komunikační stereotypy*. Ze sociálního hlediska jsou významné především tzv. *ritualizované události*, což jsou interakce vázané na opakující se události s předem danými rolmi členů rodiny (Matoušek, 2010, s. 89).

Rodiny, které se mohou z hlediska předávaných vzorců zdát „nenormální“ v sociálních vztazích uvnitř rodiny a často je tento jev doprovázený i jiným způsobem předávanými vzorci chování, které se vymykají ze standardů dané společnosti. Takové rodiny často bývají z participace na společných zdrojích společnosti vyloučeny a zpravidla jsou jednoznačně identifikovatelné. V tomto bodě může hrát svoji roli etnicita, původ, náboženské přesvědčení apod. Matoušek takové vzorce považuje za „normální“ v rámci daného společenství a často jejich abnormalita vzniká v důsledku nepochopení osobami zvenčí. Předávané vzorce také bývají zaměřeny na základnější potřeby a často podporují i strategie nutné k přežití, proto se odlišují od kulturních a společenských vzorců dané společnosti. Z hlediska sociobiologie, je takové chování vysvětlitelné. To však z rodičů v žádném případě nesnímá odpovědnost za chování jejich dětí. Mezi rizikové faktory vyvolávající odlišné kulturní a sociální vzorce řadí především neúplnost rodiny, osamělého rodiče či staršího sourozence odpovědného za výchovu dítěte a také mnohokrát zmiňovanou rozvodovou či porozvodovou situaci. Z hlediska vztahů uvnitř rodiny jsou jako rizikové vyhodno-

ceny nízká míra koheze rodiny, předstírání soudržnosti nebo nejasné hranice mezi jednotlivými členy rodiny a jejich rozdělení odpovědnosti (Matoušek, 2009, s. 13-14).

Ke konci této subkapitoly opět učiním vzhled do problematiky sociálního soužití a patologií doprovázejících manželské vztahy. Nejprve vložím drobnou poznámku vyčtenou z metodického materiálu ministerstva práce a sociálních věcí, kde se praví, že v případě rozvodových konfliktů bývá často narušen sociální kontakt mezi rozvádějícími se manželi, nikoliv mezi dítětem a rodiči. Mnohdy do nelehké situace dostávají dítě samotní rodiče svojí manipulací. Z materiálu je patné zjištění ministerstva, že příslušné orgány péče o dítě, které vstupují do záležitostí dětí v rozvádějících se rodinách, bývají často přetíženy nesmírně složitou a profesně i časově náročnou prací. V nemálo případech k tomu dochází z důvodu, že rodiče na příslušné pracovníky přenášejí značnou míru zodpovědnosti za vzniklou situaci a požadují po jejich zaměstnancích často vyřešení situací, které nemohou nijak ovlivnit. Děje se to často kvůli psychické úlevě rodiče z toho, že část svého „břímě“ předal někomu jinému a podělil se s ním o něj. Materiál upozorňuje, že nikdo jiný za rodiče nemůže vyřešit jejich situaci (MPSV, 2012, s. 5).

Občanský zákoník na patologie a s tím spojené materiální i sociální těžkosti pamatuje několika ustanoveními. Obecně chrání v § 12 soukromá práva jednotlivců tím, že kdokoliv se cítí na svých právech krácen, může se domáhat jejich ochrany či uznání u soudu. Problémy spojené s tímto ustanovením (časová náročnost, finanční stránka žaloby apod.) budou předmětem vysvětlení v jiné části této práce. § 751 je již, co se týče patologií v rodinném prostředí, konkrétnější, neboť se věnuje domácímu násilí. Pokud se některému z manželů nebo jiné osobě žijící ve společné domácnosti stane bydlení nesnesitelné z důvodu tělesného či duševního násilí, může požádat soud o omezení, příp. i vyloučení práva druhého na společné bydlení. Obdobně se ustanovení použije i na rozvedené páry. Posledním sociálním aspektem společného soužití, kterým se budu v této části zabývat, je ustanovení § 910, v němž je stanovena přednost vyživovací povinnosti. A to tak, že předci i potomci mají vzájemnou vyživovací povinnost a vyživovací povinnost rodičů vůči dítěti předchází vyživovací povinnosti ostatních členů rodiny vůči dítěti (NOZ, 2014, on-line).

Všechny vztahy v rodině, patologie i radosti, nemohou vznikat jinak, než prostřednictvím **komunikace**. Již v části věnované ovlivňování dětí během rozvodového řízení jsem uvedl, že kromě slov, je jedinec senzitivní i na mimoslovní projevy komunikace, které určují jeho

budoucí jednání. Takže i v případech, kdy rodiče spolu přímo nehovoří, mohou svými postoji, mimikou, gestikou nebo pohledem vyvolávat určité následky. Moje slova potvrzuje i Watzlawick, který uvádí, že „*všechny druhy chování, které někdo vnímá, dostávají význam*“. Watzlawick a jeho kolegové vytvořili také tzv. první axiom komunikace: „*Nelze nekomunikovat*“. Podle nich, což potvrzuje i moje slova, každá komunikace v sobě nese obsahový a významový aspekt (např. problematika nedorozumění mezi tím, kdo sdělení vysílá a jeho příjemcem – *pozn. autora*). Pravidla komunikace tedy vytvářejí vztahy v rodině a vznikají z nich tzv. *stereotypy*. Neméně důležitá je emocionální poloha sdělení, která může vyvolávat v příjemci podobné reakce. Důležité je, aby komunikace v rodině probíhala rovnocenně a nejlépe s prvky humoru, který je považován za známku dobré komunikační atmosféry (Watzlawick, 1999, In: Matoušek, 2010, s. 24-26). Ale to se již volně dostáváme k další podkapitole diplomové práce věnované právě otázce komunikace.

2.6 Otazníky komunikace

„...přestali jste být partnery, zůstáváte však nadále rodiči...“

Zdeněk Matějček, 1986

Jako neviditelný had se celou mojí prací proplétají otázky komunikace. Ponechám stranou obecné definice komunikace, nicméně její důležitou složkou je řečový prvek a mezi partnery či manželi také obousměrnost. Nejvíce ovlivňuje děti a to nejen její verbální projevy, ale i ty neverbální. Obzvláště v období rodinných krizí jsou děti velmi senzitivní k projevům dospělých a mohou u nich vyvolávat traumata či vytváření pokřivených vzorů, jak jsem zmínil v předcházejícím textu. I přesto, že je komunikace velmi důležitá pro vývoj partnerského vztahu, vzhledem k rozsahu tohoto tématu jí budu věnovat pouze několik odstavců.

Pokud se tedy z manželského soužití vytrácí klid a relativní pohoda, problémy ve společném soužití narůstají a rodiče nejsou schopni se na ničem dohodnout už jen proto, že z principu nesouhlasí s názorem toho druhého, pravděpodobně se schyluje k neodvratnému. Novák se domnívá, že počátek manželské krize nemusí být bouřlivý, plný hádek, ale může jej vyvolat i dlouhodobé mlčení, příp. odmítání kontaktu s partnerem či dětmi. Jestliže se do vztahu přidají i vzájemné schválnosti, ztráta partnerské solidarity, příp.

si partneri nepřejí pro toho druhého nic dobrého a uráží se navzájem, vede to zcela jistě k rozpadu manželství (Novák, 2012, s. 19).

Jsou situace, kdy ke konfliktu či vyvolání krize v rodině stačí pouze nevhodné slovo, nevhodná formulace vyřčená v nesprávnou dobu. V určitých obdobích jsou partneri více senzitivní k obsahu sdělení a jeho způsobu prezentace. U žen to může být období těhotenství, doba po porodu dítěte (zejména prvního), příp. v pokročilejším věku doba spojená s klimakteriem. Pro muže to jsou většinou otázky profesní, mezilidského soužití nebo ekonomické aspekty života, které v nich vyvolávají větší senzitivitu. Pro obě pohlaví to také může být období odchodu do penze a s tím spojená ztráta sociálních vazeb. Samozřejmě opět záleží na osobnosti manžela, rodinném klimatu, běžném způsobu řešení neshod, ale také na rodinném zázemí, sociální podpoře okolí apod., jak vyřeší nesoulad v komunikaci, aby nedošlo ke krizi ve vztahu.

Podle Pospíšila může být častým problémem v komunikaci, který vyvolává krize, pouhé nedorozumění pramenící např. z chybného přenosu sdělovaného obsahu. Ať už kvůli přenosové technice nebo kvůli vyjadřovacím nedostatkům původce sdělení. Upozorňuje například na *nesrozumitelná slova, špatné používání dechu při řeči, příliš komplikovaná větná spojení, přeceňování nebo podceňování nebezpečí polopravd, snaha druhého ohromit svým sdělením nebo nejednoznačné příkazy* (Pospíšil, 1999, s. 87).

Jestliže ke konfliktu přece jen dojde, je nutné si uvědomit, že oba rodiče stojí mnoho sil. V zaslepenosti hněvem, starostmi a častými depresivními stavy mnohdy ztrácejí pojem o realitě a o tom, co je důležité. Také vynakládají mnoho prostředků na právní zástupce, prožívají soudní líčení a často ve všech těchto problémech zapomínají na řešení. Je proto důležité, aby sociální pracovníci připomínali těmto rodičům dopad konfliktů nejen na ně samotné, ale i na jejich děti. Čím více se konflikt prohlubovat, tím větší budou následky pro rodiče i děti. Proto je nutné, aby rodičům i dítěti poskytovali sociální pracovníci podporu spočívající v hledání společného řešení konfliktů (MPSV, 2012, s. 27). Tento pracovník se také může stát mediátorem, který zprostředkovává komunikaci mezi partnery, příp. mezi rodiči a dítětem a buď s nimi společně, nebo s každým zvlášť hledá vhodná východiska z nastalých problémů. Je důležité, aby sociální pracovník nepřekračoval svoje kompetence a zůstal nestranný. Mnohdy nejsou žádoucí ani osobní názory či invence pracovníka. Mezioborová vyhraněnost platí samozřejmě i pro ostatní profese, které na rodinné krizi participují.

Novák v souvislosti s partnerským soužitím poukazuje mj. na *důležitost sexuální komunikace ve vztahu*, která často vztah stmeluje či v počínající kritické době ještě nějakou dobu „drží nad vodou“. Stejně tak i nadějně manželství prosté konfliktů může rozbít sexuální nesoulad. Vybízí proto, aby psychologové, poskytující jako jedni z prvních odbornou pomoc párům, ctili odbornost sexuologa a nevstupovali do jeho kompetencí (Novák, 2006, s. 54). Mnohdy může vztah zachránit úprava či vyjasnění sexuální komunikace, ovšem pod odborným dohledem a s možností adekvátní pomoci.

Závěrečnou část tématu komunikace bych chtěl věnovat nedávno zesnulému psychologovi Jaro Křivohlavému a připomenout jeho **desatero komunikace** v plném znění. Myslím, že významná osobnost zabývající se mj. problematikou manželského soužití, si zaslouží v mé závěrečné práci svůj prostor. I když je tomu téměř 30 let, co své desatero formuloval, z jeho myšlenek lze stále čerpat i v současnosti.

1. *Počítejme s tím, že druhým lidem sdělujeme informace nejen slovy, ale i mimoslovně. Např. pohledy, gesty, výrazem. To, co řekneme, není rozhodně vše, co sdělíme.*
2. *Za nejdůležitější sdělení je považováno to, co uděláme, provedeme, uskutečnime. Ne to, co řekneme.*
3. *Způsob, jakým řekneme to, co řekneme, je velmi důležitý a dotváří naše sdělení. Není tedy pravdou, že nezáleží na tom, jak řekneme, co řekneme.*
4. *Sdělování je komplexním jevem. Zahrnuje nejen to, co říkáme a jak to říkáme, ale i to, co děláme a jak to děláme, případně i to, co bychom měli dělat a neděláme. Ukazuje se, že toho, kdo nemá co skutečně hodnotného sdělit, ani sebedokonalejší zvládnutí řečnického umění nezachrání. Zdá se tedy falešná představa, že umění mluvit je všemocné.*
5. *Naše myšlení je mozaikovitě, útržkovitě, není přesně fungujícím počítačem. Zdá se, že falešná je představa, že člověk přesně říká to, co si myslí.*
6. *Dříve než něco řekneme, posluchač má svoji představu o tom, co mu asi řekneme. Selektivně vybírá, co vnímá, z toho, co mu říkáme. Mylná je představa, že slyší přesně to, co mu říkáme.*
7. *Slova jsou jenom slova a nerozhodují o tom, zda se domluvíme nebo ne. O tom rozhoduje vzájemné vyladění, atmosféra, snaha obou se domluvit atd. Není pravda, že se musíme domluvit, pokud užíváme stejných slov.*

8. *Sdělujeme nejen holá fakta, ale třeba i mimoslovními projevy svůj postoj k faktům. Zdá se, že přesvědčení, že sdělujeme jen holá fakta a zcela nestranné informace, je falešné.*
9. *Každým sdělením sledujeme určitý cíl. Tento cíl nemusí být příjemcem sdělení odhalen, odkryt a pochopen. Příjemce může vše vnímat naprosto opačně, než to bylo myšleno. Nepřesná je představa odpovídající rovnici „komunikace = věcné sdělování“.*
10. *Platí rčení: „Slovo snadno vypustíš, ale párem volů jej nedostaneš zpět“. Mýlí se ten, kdo soudí, že při mluvení vlastně o nic závažného nejde. Slovo může „píchnout, popíchnout i zranit“ (Křivohlavý, 1987, In: Novák, 2006, s. 49).*

3 VARIANTNÍ RODIČOVSTVÍ

Třetí kapitola vytváří v přeneseném slova smyslu jádro diplomové práce. Právě v následujících řádcích bude podroben analýze jiný typ rodičovství, než je ten tradiční spočívající v uspořádání otec-matka-dítě. Chtěl bych učinit souhrnný přehled variant soužití s dítětem a uvedením jeho možných příčin, ale i důsledků a dopadů na jednotlivé rodiče či dítě.

Variantní rodičovství přináší jistá rizika nejen pro samotného rodiče, který osaměle vychovává dítě a je nucen materiálně zabezpečit sebe a své dítě, ale také právě pro potomky, kteří mohou být ohroženi ve výchovném procesu. Podle Matouška lze mluvit o *ohrožené rodině* a je to ta, v níž okolní vlivy nepříznivě ovlivňují kvalitu života dětí a dospělých (Matoušek, 2009, s. 13). V tomto s Matouškem souhlasím, neboť, dle mého názoru, je osamělý rodič určitým typem ohrožené rodiny. Nicméně je důležité opakovat konstatováním, že i variantní rodičovství může být pro vývoj dítěte lepší variantou, než pobyt v úplné rodině kde je přítomna ohrožující patologie.

Matoušek přidává ještě jeden z mýtů dnešní společnosti, kde panuje obecný stereotyp vytvářející obraz pojmu *rodina* pouze jako úplného a fungujícího společenství. Podle něj je tomu spíše naopak a pouze jedna třetina rodin je tvořena úplnou, nukleární konstelací. Zbytek rodin tvoří lidé, kteří spolu žijí nebo jedinci žijící s dítětem bez partnera či vícegenerační soužití s různým rozložením (Matoušek, 2003, s. 84). Pro tuto část práce je také důležité si připomenout data, která jsem uvedl dříve, a to že ve více, než 90% případů je dítě svěřeno do výchovy matce.

Další poznatek k problematice přináší Sobotková, která upozorňuje, že s tím, jak se dnes mění struktury složení rodiny, se také komplikuje otázka zdravého rodinného fungování. Často je normalita a patologie v rodině považována za sociální konstrukt, což komplikuje jejich zkoumání. Vyslovila však důležitou myšlenku, kterou si dovoluji zdůraznit a doslovně citovat: „*Velmi často se u nás objevuje neoprávněné zjednodušení, že úplná rodina rovná se funkční rodina a neúplná rodina rovná se méně funkční rodina. Je potřeba zdůrazňovat, že kvalita rodinného soužití nezáleží ani tak na uspořádání a struktuře rodiny jako na tom, co v rodině probíhá*“ (Sobotková, 2012, s. 72). Tím se vlastně potvrzují i mé myšlenky a sebraná data uváděná v předchozích kapitolách. Nejvíce je zjištění patrné v kapitolách týkajících se rodinné krize a sociálních patologií v rodině vznikajících.

Pro doplnění je potřeba připomenout, že neúplná rodina vzniká z důvodu rozhodnutí partnerů o rozchodu, smrti jednoho z nich či narozením dítěte svobodné matce, která žije bez partnera. Často je to i z její vůle, jejím přesvědčením. Z ekonomického hlediska je však výhodnost života s partnerem, a s tím související ovlivnění životní úrovně rodiny, nepopíratelné. Avšak, jak jsem naznačil dříve, nesmí se v partnerském soužití a ve vztahu k dítěti objevit závažná patologie. Podle Dudové je pro značnou část osaměle žijících žen právě neúplná rodina východiskem z neúnosné situace a v některých případech i to pro ně znamená výraznou finanční úlevu. Přesto si matky uvědomují neideálnost rodiny bez otcovského vzoru a často neúplnou rodinu vnímají jako svoji osobní prohru (Dudová, 2007, s. 43-44).

3.1 Osamělý rodič včera a dnes

Není účelem této práce provádět podrobný historický vhled do institutu rodičovství. Úvodem této podkapitoly bych však zopakoval, že s různými podobami osamělé péče jednoho z rodičů se můžeme setkat v kterékoliv historické epoše, mění se však pouze její rozšíření či náhled majority. Vždyť už v pravěku se matky, kromě sběru, porcování ulovené zvěře a ostatních činností, věnovaly výchově dětí a starosti o něj. Ve zvýšené míře v období, kdy muži vyráželi na lov. Mohly tak klidně několik dnů či týdnů být osamělým rodičem. Přeneseme-li se do současnosti několika posledních století, často se ženy stávaly osamělými v období branné povinnosti spojené s válkami a v důsledku toho mnohdy i nedobrovolnými vdovami. Ale to bych již opakoval napsané. Nicméně určité odlišnosti v nazírání na institut osamělého rodičovství lze vysledovat v každé historické době.

Podle Murraye se zvýšený zájem o studium fenoménu osamělého mateřství projevuje zejména v 90. letech 20. století, a to jak v Evropě, tak v USA. Souvisí to nejen se zmiňovanými sociálně-politickými změnami, ale i se snahou vlád zamezit některým výdajům z rozpočtu a motivovat osaměle žijící rodiče k ekonomické aktivitě. Byla také snaha o přenesení ekonomických výdajů na otce osamělých matek, nicméně se ukázalo, že tato snaha je lichá, na což však upozorňovaly již dříve provedené vědecké výzkumy (Murray, 1990, In: Dudová, 2009, s. 755). Dudová k tomu dodává historický fakt, kdy byl mediálně a politicky vytvářen pokřivený obraz osaměle žijících rodičů, ale také často byly jejich problémy paušalizovány či mylně interpretovány. Osamělé matky tak byly brány jako homogenní

skupina bez nahlížení na sociální kontext, v kterém se nacházejí, a který silně ovlivňuje způsob života. Změny se profilyovaly již od 80. let 20. století, nicméně výrazný posun v nahlížení na tuto sociální skupinu je zaznamenán až s přelomem tisíciletí (Dudová, 2009, s. 756). Možná z tohoto důvodu se dlouhá desetiletí vytvářel názor na osamělé matky napříč moderní společností. Tyto stereotypy je nutné odbourat a měl by začít každý sám u sebe. Vždyť stačí málo, aby se člověk nechal ovlivnit názorem někoho jiného, aniž by si získal potřebné důkazy nebo si tvrzení ověřil sám. Nejvíce bychom se o takovém chování dozvěděli z teorií o davovém chování.

V českém prostředí se vývoj v nazírání na osamělé rodičovství měnil několikrát a souvisí to nejen se zmiňovaným vnitropolitickým uspořádáním, ale i s jinými faktory, jako je např. mortalita, rozvodovost apod. Podle Hamplové se po druhé světové válce logicky vytrácí jako hlavní příčina osamělého rodičovství ovdovění. Nejen, že skončila válečná léta, ale také se s rozvojem medicíny prodlužuje dožití obyvatelstva. Od poloviny 50. let se zvyšoval počet rozvodů, a to i s nezaopatřenými dětmi. Počet rozvodů s nezaopatřeným dítětem se zvýšil z cca 50% z celkového počtu rozvodů na bezmála 75% v roce 1989. Alarmující čísla! Pomyslnou štafetu hlavních příčin osamělého rodičovství přebírá v polovině 80. let zvyšující se podíl dětí narozených mimo manželství, tedy neprovdané matce. Pro srovnání, mezi lety 1950 až 1980 se podíl takto narozených dětí pohyboval kolem 5%, v roce 2007 to bylo již téměř 35%. Ne všechny mimo manželství narozené děti vycházejí z osamělého rodičovství, ale odhaduje se, že minimálně 50% takto narozených dětí se rodí neprovdané ženě bez partnera (Hamplová, 2006, s. 25, In: Dudová, 2009, s. 762).

Campion současné osamělé matky dělí do tří skupin podle postojů společnosti k nim:

1. *vdovy s dětmi* – společnost je vůči nim shovívavá, tolerantní až lítostivá,
2. *osamělé matky s dětmi z rozpadlého vztahu* – ambivalentnost postojů; někdy jsou matky obviňovány z neudržení vztahu (i patologického) s ohledem na zájmy dítěte, jindy je jejich rozhodnutí kvitováno s poukázáním na přínos klidného, nekonfliktního zázemí pro vývoj dítěte,
3. *osamělé matky, které chtějí být svobodné* – tyto ženy muže „použily“ pouze jako prostředek k získání dítěte prostřednictvím umělého oplodnění nebo i bez něj, příp. ženy neprovdané, které adoptovaly dítě (Campion, 1995, In: Sobotková, 2012, s. 171).

Sobotková doplňuje, že rozhodnutí pro život svobodné matky je mnohdy neuvážené a vychází z nezralé osobnosti ženy. S ohledem na společenský vývoj je také časté, že se ženy rozhodnout dát přednost individuálnímu štěstí před manželským, nicméně chtějí splnit svoji mateřskou roli. Dítě jim také může poskytnout určitou jistotu blízkého vztahu. Avšak nelze zcela eliminovat vznik nevhodného společenského chování u těchto dětí, právě z důvodu absence rodičovského vzoru stejného pohlaví. Svoji roli hraje protahování konfliktů v rodině, příp. nižší socioekonomický status rodiny (Sobotková, 2012, s. 171-176). Ženy-matky v neúplných rodinách jsou nuceny kumulovat v každodenním životě mužské a ženské role. Současně je však jejich rozdělení otcovské a mateřské role logicky nesouměrné (Kuchařová, 2008, s. 8).

I přesto, že kapitola bude věnována z převážné většiny osamělým matkám, je důležité uvést také několik řádků o tom, kdy a jak se stává osamělým mužem otec. Podle toho, co jsem uvedl dříve, musí být každému jasné, že zastoupení mužů v rolích osamělých otců je okolo 10%. Podle Sobotkové však počet osamělých otců v západní společnosti roste a je tedy potřeba na tuto skupinu obrátit zájem odborníků. Nejen proto, že na matky je jejich pozornost zaměřena již dlouhou dobu a bylo na toto téma zpracováno velké množství studií. Stejně dělení jako v předešlých odstavcích, můžeme použít i na důvody vzniku osamělého otcovství:

1. *matka dětí zemře,*
2. *opustí rodinu,*
3. *je kvůli vážné nemoci vyřazena z péče o děti,*
4. *otci je dítě svěřeno soudem po rozvodu manželství* – tato skupina by si však zasloužila zvýšenou pozornost odborných poradců, neboť v těchto případech má matka silnou tendenci zasahovat do výchovy dítěte.

Sobotková dále dodává, že stále není vyvinuta dostatečná podpůrná síť pro osamělé otce, neboť většina mateřských center (ne-li všechna) je určena pouze matkám. Rovněž je důležité si uvědomit, že osamělý otec řeší jiné problémy, než osamělá matka. I když je možné vysledovat o něco vyšší ekonomickou úroveň osamělých otců (související s obecným společenským nastavením rolí mužů a žen – pozn. autora), otcové však častěji využívají placených služeb pro domácnost či děti (Sobotková, 2012, s. 177). To potvrzují i závěry Evropské komise z roku 2007 deklarující, že i přes určitá rozdílná specifika v postavení osamělých otců, se jejich situace začíná přibližovat situacím osamělých matek a někteří z nich

také čelí podobným problémům a rizikům (European Commission, 2007, s. 36). Již v roce 1987 byla provedena studie, podle níž otcové, kteří sami vychovávají dítě, vykazují podobné chování jako ženy, ale jiné, než muži vykonávající otcovskou roli v manželském soužití. Osamělí otcové jsou také často závislí na pomoci prarodičů dítěte, avšak i přes ulehčení jejich životní situace, to v nich může vyvolávat pocity studu a zahanbení (Sobotková, 2012, s. 177). Možná tato „výpomoc“ od prarodičů je důvodem, proč není osamělé otcovství bráno jako osamělé rodičovství v pravém slova smyslu. Jistým doplněním může být i teze Bakaláře, podle které se muži, s ohledem na tzv. *sociální inteligenci*, orientují v běžných životních situacích hůře, než ženy. Úskalí pro ně představují zejména situace:

- *kde se projevují určité společenské tlaky,*
- *pozůstatky vztahu k matce,*
- *specifika vyplývající z postavení žen* (Bakalář, 2002, s. 36).

Hejzlarová tvrdí, že zkušenosti samoživitelství jsou do značné míry genderované, neboť se diametrálně liší zkušenosti žen a mužů v této oblasti. Muži většinou mají zastání u svých rodičů, jak jsem uvedl dříve, avšak u žen-matek se zajištění starostlivosti o dítě jaksí automaticky předpokládá. Muži ve výzkumech tak často popisují potíže jiného rázu, než které by měly přímou vazbu na osamělé otcovství (Hejzlarová, 2011, s. 22). Pro představu, např. v roce 2004 v České republice tvořili muži jen 1% osob pobírajících rodičovský příspěvek (Nešporová, 2005, In: Chaloupková, 2009, s. 2).

3.2 Sociospolečenské a psychické dopady osamělého rodičovství

Každá životní změna v bytí jedince vytváří v jeho psychice určité změny, které se pak projevují v jeho chování, příp. i somatickými poruchami. Záleží samozřejmě na typu prožitku, jeho délce a závažnosti. Pokud se podíváme na osamělé matky, které se však k tomuto typu rodinného uspořádání nerozhodly dobrovolně, lze konstatovat, že jejich psychika je jednou z nejohroženějších. A to v mnoha aspektech působení společnosti. Cílem této části by měl být stručný vhled do nitra jedince a psychických procesů, které krize a následná změna společenského statusu v rodičích vyvolává. Dopady v jedné oblasti lidského života se logicky promítají i do ostatních sfér. Jestliže dojde ke krizi, jež vyvolá zásadní změnu ve společenském postavení rodiče, logicky se to promítne do jeho psychiky a naopak.

Sobotková se domnívá, že většina matek zůstávajících sama s dítětem prožívá několik druhů stresů. Především je to stres založený na praktických stránkách lidského života (finance, zaměstnání), ale také stres z osobní sociální pozice. Často je tak ohroženo vnímání vlastní identity a lze také pozorovat změny v sebepojetí. Posledním zmiňovaným stresorem je problém interakce, a to jak s dětmi, s bývalým manželem, tak i v navazování dalších sociálních vztahů se svým okolím nebo s cizími lidmi. Podle Sobotkové se u žen v této fázi jejich života často objevuje pocit vyčerpání, beznaděje a deprese. O to více se sociální krize prohloubí, jestliže je žena nucena odstěhovat se mimo běžný dosah svých známých či rodiny, kteří v těchto situacích často tvoří silnou podpůrnou síť. Dodává, že je nutné takovou síť opět rozvinout nebo se určitým způsobem „napojit“ na bývalou síť, ale také si vybudovat dostatečný pocit sebekontroly. Sobotková doporučuje poskytnout těmto matkám odbornou pomoc a poradenství bezprostředně po rozvodu, aby se u ní negativní pocity a rozlady nerozvinuly (Sobotková, 2012, s. 174). Podle názoru Dudové se taková síť může utvářet i v zaměstnání, kam žena dochází. Ať už je to zaměstnání kvalifikované či nikoliv, z hlediska psychických dopadů na osobnost rodiče, je důležité, že si v něm vytváří určité sociální vazby, získává nové přátele, kteří mu mohou poskytnout podporu a také bývá zdrojem nové sebedůvěry (Dudová, 2007, s. 53).

Rozšíření podpůrné sítě či navázání na tu, kterou žena po rozvodu byla nucena opustit, doporučuje i Špatenková. Podle ní je však značná část osamělých matek po rozvodu v takovém psychickém rozladu, že od nich nelze očekávat dostatečnou podporu nejen dítětem, ale i vůči sobě. Je proto vhodné aktivizovat širší rodinu, neboť pro značnou část dětí jsou prarodiče druhou nejvýznamnější skupinou, hned po rodičích (Špatenková, 2006, s. 133). V mnoha případech lze samozřejmě do podpůrné sítě zahrnout i rodiče bývalého partnera, ovšem v těchto případech považují za nutné varovat před rizikem ovlivňování vnoučete matkou či oběma rodiči bývalého partnera. Jsou případy a zajisté se o nich dočteme i v praktické části této práce, kdy dítě po pobytu u prarodičů z otcovy strany, třeba i dočasně změnilo své chování. Stává se to zpravidla při návštěvách otce a jeho rodiny po rozvodu, a to v době (stanovené soudně), v níž se může se svým dítětem vídat.

Keller doplňuje moji tezi konstatováním, že v oblasti zajištění rodin s dětmi se projevuje zvýšená křehkost rodinné konstelace a prudce narůstá počet samoživitelek řešících problém materiálního zajištění během všech fází mateřství (Keller, 2005, s. 66). V manželství nacházejí partneři podporu jeden v druhém, ale v osamělém rodičovství musí jedinec hle-

dat oporu ve zmiňovaných podpůrných sítích, avšak mezi preference osamělých matek nepatří jen to, ale i opatrování financí na placenou pomoc a její vlastní pracovní podmínky (Kuchařová, 2008, s. 12).

Mnoho matek po rozvodu (či rozchodu) a po vypořádání se s psychickými dopady rozdělení manželství hledá podporu u nového partnera. Osamělé matky (nebo otcové) dnes, podle Kuchařové, mají blízkého partnera, který s nimi trvale žije (nežije) ve společné domácnosti. Do jisté míry však spolu hospodaří a je-li míra participace tohoto partnera dostatečná, nejedná se o čistou neúplnou rodinu v pravém slova smyslu (Kuchařová, 2008, s. 8).

Ze sociálního hlediska jsou neúplné rodiny heterogenní skupinou. Způsob, jakým tato rodina komunikuje s okolím, do značné míry ovlivňuje způsob jejího vzniku – zda je hlavou rodiny ovdovělý, rozvedený nebo svobodný jedinec. Způsob vzniku se často promítá i do dalších aspektů rodinného způsobu života, a to do odlišného chování, příp. často předznamenává odlišné životní podmínky rodiny. Podle Kuchařové sociální status osamělých matek ohrožuje nejen snížení životní úrovně, ale mnohdy jej předznamenává prostředí, z kterého pocházejí. Mnoho neúplných rodin má také nižší sociální a kulturní kapitál. Dalším důležitým sociálním vztahem ovlivňujícím životní podmínky neúplné rodiny je míra a četnost vztahů s bývalým partnerem (Kuchařová, 2008, s. 9).

Jestliže jsem zmínil vliv prostředí, z kterého osamělý rodič pochází, není tím jednoznačně myšlena pouze orientační rodina. Důležitým sociokulturním aspektem je také geografická poloha rodiny. Podíváme-li se na lokální úroveň, určitá specifika nese prostředí vesnice a jiná městské prostředí. Na vesnici bývají rodinná společenství soudržnější a častá je i sousedská spolupráce a výpomoc. Nicméně v tomto prostředí také může docházet k silným stigmatizacím osamělého rodiče a nemalým tlakům okolí na jeho psychiku. Platí to zejména pro přistěhovalého rodiče, který z prostředí vesnice nepochází. V tomto případě je častá „úniková strategie“ do anonymity města. Právě městské prostředí může svoji anonymitou a vyšší mírou zastoupení variantního rodičovství být pro takového rodiče ideální. Navíc má více možností, jak svoje myšlení nesměřovat pouze na svoji životní situaci, neboť může najít dostatek kulturního vyžití. Na krajských úrovních již vliv prostředí čerpá především z geografické polohy kraje a s tím spojená specifika. Nebudu rozebírat jednotlivé kraje, ale z níže uvedené tabulky ministerstva práce a sociálních věcí je patrné, že v jejich prostoru je rodina a dítě ohroženo větší měrou, než v jiných krajích (Tab. 4).

Z tabulky může být sice patrná příčinná souvislost mezi nezaměstnaností, podle prvních dvou krajů, nicméně toto není hlavní ovlivňující faktor, neboť na třetím místě uvedené hlavní město Praha zcela určitě není třetím v pořadí v počtu nezaměstnaných. Nachází se zde však více kriminality mládeže, dřívější věk experimentování s návykovými látkami apod. Lze tedy logicky vyvozovat, že do míry ohrožení různých věkových skupin se promítá celá řada faktorů.

Tabulka 4: Míra ohrožení dětí, mládeže a rodiny v jednotlivých krajích

Pořadí krajů ČR podle míry ohrožení dětí, mládeže a rodin	
Moravskoslezský kraj	4,1
Ústecký kraj	4,0
hlavní město Praha	3,7
Jihomoravský kraj	3,4
Olomoucký kraj	3,1
Karlovarský kraj	3,1
Středočeský kraj	3,0
Liberecký kraj	3,0
Plzeňský kraj	2,7
Zlínský kraj	2,5
Jihočeský kraj	2,3
Královéhradecký kraj	2,1
Pardubický kraj	1,9
Kraj Vysočina	1,7

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Tabulka: Pořadí krajů ČR podle míry ohrožení dětí, mládeže a rodin (2013). MPSV, 2014, s. 60. 10. 2. 2015, 10:22.

Z celospolečenského náhledu na problematiku osamělých rodičů dochází ke značné stigmatizaci. Již dříve jsem zmínil, že v USA a některých evropských zemích probíhala v minulém století „štvavá“ kampaň označující osamělého rodiče jako parazitujícího na sociálním systému společnosti. Ovšem některé stereotypy přetrvávají dodnes, např. uvádění osamělého rodičovství jako nedostatečného a nezodpovědného, horší prospěch a společenské uplatnění dětí z neúplných rodin, zneužívání sociálních dávek osamělými matkami apod. Dudová upozorňuje na paradox, kdy matky-samoživitelky, které nepracují a pobírají pouze sociální dávky, jsou obviňovány z parazitování na systému, a ty, které pracují, jsou naopak hnány k odpovědnosti za nedostatečnou péči o dítě (Dudová, 2007, s. 41). Mnohdy bývají tyto matky dokonce označovány za „občany druhé kategorie“, přičemž jejich potře-

by jsou z hlediska fungování systémů sociálního státu uspokojovány jiným způsobem (Dudová, 2009, s. 779).

Zajímavým prvkem, který jsem v souvislosti s rodičovstvím našel v odborné literatuře, představuje *Münchhausenův syndrom by proxy*, který dle mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10) patří k předstíraným poruchám. V menší či větší míře je tímto syndromem zatížena část rozvádějících se manželů. Duševní porucha spočívá ve vymyšlení či zveličování příznaků duševního nebo somatického onemocnění, příp. postižení. Problémy může dospělý přenášet i na dítě, které jej pak lituje nebo s ním soucítí. Dospělá osoba také často užívá určitých výhod, jako je lítost okolí či pobírání sociálních dávek (Fischer, 2009, s. 148). Tyto projevy tak mohou vést k opakované regresi a přivést dospělého do bludného kruhu vlastních lží. Novák dodává, že v případě diagnózy Münchhausenova syndromu by proxy se rodič chová spíše jako poradce nebo instruktor a předkládá mnoho zdánlivých důkazů o tom, že dítě trpí nějakým onemocněním. Zpravidla to bývá psychická nemoc, které bývají u některých diagnóz méně rozpoznatelné. Každý, kdo se navenek prezentuje jako obětavý rodič, jím však ve skutečnosti nemusí být. U rozvinutých forem lží jednoho z rodičů může dokonce docházet k tomu, že matka obviní druhého rodiče ze zneužívání dítěte, celou kauzu (která však ve skutečnosti kauzou není) medializuje a řeší ji zpravidla s jinými lidmi, než odborníky (pediatry), kteří by toto obvinění potvrdili nebo vyvrátili. V případě jeho vyvrácení matky poukazují na neschopnost systému a jejich psychika je natolik pohlcena nepravdami, že mají tendenci svoji pravdu prosazovat i nadále. Jaké důsledky celá tato událost má na dítě, musí být každému zřejmé (Novák, 2012, In: MPSV, 2012, s. 62).

Bakalář, v souvislosti se sociálním působením rodičů na dítě, uvádí několik kritérií, které jsou důležité při posuzování jejich výchovných předpokladů. Z jeho dělení je patrné, že většina z nich je používána i soudní praxí při určování rodiče, kterému je dítě svěřeno do péče. Jedná se o následující kritéria:

1. *osobnost rodiče* – výchova by měla být svěřena psychicky vyrovnanějšímu z nich,
2. *vztah rodiče k dítěti* – je velmi důležitou podmínkou pro zdravý vývoj dítěte,
3. *charakter, morálka, struktura mravních norem rodičů* – dítě má mít dobrý vzor,
4. *respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem* – opak může vyvolat syndrom zavrženého rodiče zmiňovaný v podkapitole 3.6,
5. *vztah dítěte k rodiči,*

6. *vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role, identity,*
7. *úroveň vzdělání a inteligence rodiče,*
8. *šíře rodinného zázemí,*
9. *kontinuita prostředí pro dítě* – dítě by nemělo zpřetrhat všechny vazby s důležitými osobami a prostředím, na které si zvyklo,
10. *socioekonomický status rodiče* – budu se věnovat v podkapitole 3.4 – *pozn. autora* (Bakalář, 2002, s. 22-29).

Důkladné posouzení výše uvedených kritérií je, dle mého názoru, důležité nejen pro zdravý vývoj dítěte, ale také pro psychickou pohodu rodiče, který se stává osamělým. A jak jsem uvedl výše, psychika hraje důležitou roli rovněž v sociální sféře lidské existence. Podle metodického materiálu ministerstva práce a sociálních věcí se však v mnoha případech matka procházející rozvodem nedočká podpory ani u své rodiny. Právě v tomto období, a jestliže se řeší svěření dítěte do péče, je velmi citlivá na psychickou podporu okolí. A to nejen v aktuální situaci, ale také v omezení recidivy užívání léků, alkoholu nebo návykových látek, měla-li již k jejich užívání v době trvání manželství a při výskytu krizových situací. Materiál upozorňuje také na velmi pravděpodobné riziko vzniku depresivních stavů, které mohou přerůst v různá psychosomatická onemocnění (MPSV, 2012, s. 43).

Rovněž návrat do původní rodiny, v případě rozvodu manželství, je ze sociálního hlediska pro osamělého rodiče často nepříjemnou a stresující záležitostí. Obzvláště v případě, kdy již měl zařízenou svoji domácnost. Nutno ovšem poznamenat, že psychicky náročná může být tato situace i pro prarodiče, kteří již měli jiné zájmy a nároky, než byla výchova dětí. Dudová zdůrazňuje, že zejména matky malých dětí jsou často na pomoci svých rodičů závislé. A to nejen na materiální, ale i psychické a sociální, kdy mohou dítě rodiči pohlídat a umožnit mu sociální kontakty s okolím (Dudová, 2007, s. 48). Potvrzením tohoto faktu budou i data získaná z rozhovoru s jednou z respondentek, která se v přesně takové situaci ocitla. Ke krizi v manželství došlo v době těhotenství a své první dítě porodila a starost o něj prožívala již po návratu ke svým osamostatněným rodičům.

Potvrzuje to i Hastrmanová fakty, která ukazují, že v oblasti bydlení osamělých rodičů, ve srovnání s jinými typy rodin, tito častěji žijí v jedné domácnosti s dalším typem domácnosti. Nejčastěji je jím babička dítěte (a to až v 75% případů). Jestliže osamělý rodič žije ve společné domácnosti s někým dalším, v téměř 60% to je další uživatel bytu a ve zbyva-

jících více než 40% případů je „hlava“ neúplné rodiny uživatelem (vlastníkem) bytu či jiné nemovitosti (Hastrmanová, 2007, In: Dudová, 2007, s. 17).

Ovlivnění psychikou hraje u rodiče velmi důležitou roli. Nejen u toho, který má dítě v péči, ale i u toho, kterému do péče svěřeno nebylo. Bakalář uvádí termín *bojující rodič*, který zpravidla své a partnerovo okolí mylně informuje o jejich vztahu a případné krizi. Děje se to před rozvodem, během něj, ale i v případě již pravomocného rozsudku soudu o svěření dítěte do péče. Rodič mnohdy nelže jen okolí, ale i sobě a omlouvá své jednání několika opakujícími se argumenty, které jsou podle něj logické a racionální. Například, že *dítě potřebuje ke svému normálnímu vývoji klid, rodič nechce, aby jeho dítě žilo ve stresu nebo v konfliktech*. Druhý rodič je často pošpiněn nepravdami a jsou mu přisuzovány jen negativní vlastnosti. Nakonec je dítě natolik osamělým rodičem ovlivněné, že přijímá názory tohoto rodiče. Ten však okolí i nadále lže s tím rozdílem, že uvádí, že se „opravdu snažil“, ale bývalý partner neměl zájem nebo že dítě samo poznalo, kdo o něj stojí a vybralo si (Bakalář, 2002, s. 99). Pro druhého rodiče, kterým je, podle uváděných čísel, ve většině případů otec, bývá zodpovědné vykonávání rodičovské role významnou hodnotou. Při svěření dítěte do péče jednoho z rodičů, se u toho druhého objevují pochybnosti o sobě samém a naruší se jeho sebedůvěra (MPSV, 2012, s. 43).

Tzv. „mateřské myšlení“ se u žen projevuje například v tom, jak intenzivně řeší dopady rozvodu na psychiku dítěte. Matku také duševně zatěžuje nutnost, že právě ona je ve většině případů tím, kdo dítěti sděluje, že se rodiče budou rozvádět. Dudová se domnívá, že největším handicapem porozvodové situace pro ženy je nutnost vychovávat dítě bez participace druhého partnera. Situace se zhoršuje v případech, kdy je nutné řešit nějakou nepředvídatelnou událost v domácnosti nebo například nemoc dítěte. V mnoha případech, jak si myslí Dudová, může toto rodinné uspořádání a nutnost blízké spolupráce mezi matkou a dítětem vést k posílení jejich vzájemného pouta, které může svoji intenzitou v některých případech dokonce nahrazovat vztah mezi mužem a ženou v rodině. Ostatní vztahy, mimo dyádu matka-dítě, jsou odsouvány na okraj zájmu. Patří sem např. vztahy s novým partnerem, prarodiči nebo s druhým rodičem (Dudová, 2007, s. 59-60).

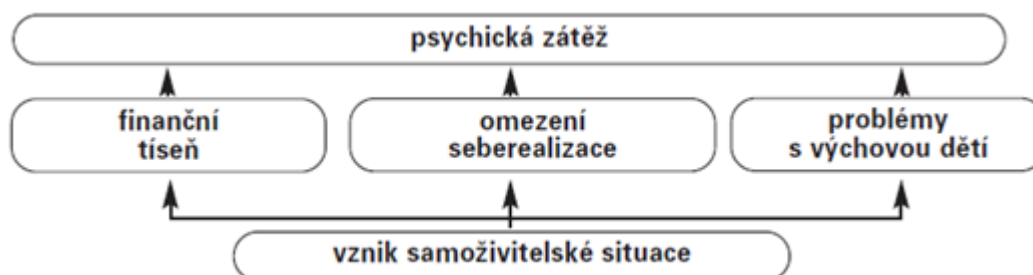
Ve zkoumání psychiky rodičů se značná část moderních teorií orientuje na konflikty mezi mateřstvím a kariérou ženy. Ano, v případě osamělých matek je to logicky sledovaný faktor. U osamělých rodičů-mužů je všeobecně menší míra zastoupení odborných teorií a výzkumů, jak jsem uvedl dříve. Podle Možného však v této oblasti chybí výzkum zaměřený

na to elementární, co s rodičovstvím souvisí, a to sociálních determinant vyjednávání v páru o rozhodnutí k rodičovství (Možný, 2002, s. 131).

Kuchařová se ještě domnívá, že není větších rozdílů ve zvládnání rodinných a profesních povinností mezi rodiči v neúplných a úplných rodinách. Odlišujícím faktorem je spíše čas, který daný rodič věnuje rodině, a kolik času věnuje zaměstnání. Osamělí rodiče jsou kráceni především v možnosti volby trávení volného času, což u nich může způsobovat frustraci ze sociálních kontaktů ve společnosti. Potvrzuje se tím omezení volby strategií, stejně jako vliv fáze rodinného cyklu a formy rodinné konstelace (Kuchařová, 2008, s. 11). Hejzlarová doplňuje, že psychika je často, i přes různou úroveň finančního zajištění rodiče, výrazným stresujícím faktorem, který hraje jednu z hlavních rolí u osamělého rodiče. Opakuji zde, již mnohokrát vyřčené konstatování proto, že je důležité si zdůraznit neplatnost rovnice sólo rodič = horší péče o dítě. Kuchařovou Hejzlarová doplňuje zjištěním, že osamělí rodiče, jejichž psychická pohoda je logicky snížena objektivními důvody (např. hrozící riziko chudoby, pokud si nepřiberou druhé zaměstnání), se často hůře orientují ve svých sociálních vazbách (Hejzlarová, 2011, s. 19). Tyto jsou však pro osamělé rodiče klíčové při vytváření podpůrných sítí. Jak jsem uvedl, nedostatek těchto vazeb může způsobovat sociální frustraci a pocity méněcennosti. Zmiňovaná finanční zátěž může oslabovat rodiče v odolnosti vůči jiným druhům stresu a projevovat se negativně ve výchově a vztahy s dětmi, možnosti seberealizace, obavách ze selhání, ztráty zaměstnání nebo stresu z nutnosti stále dostupnosti, kterou jsem zmínil dříve. Moje slova potvrzuje i schéma Hejzlarové (Schéma 3), kde je názorně vyobrazena situace samoživitelů.

Schéma 3: Aspekty psychické zátěže u samoživitelů

Zdroj: Hejzlarová, E. *Měkké aspekty samoživitelství*. Schéma: *Roviny samoživitelství*. FÓRUM sociální politiky č. 3/2011, s. 20. 8. 2. 2015, 18:59.

K tématu Hejzlarová ještě dodává, že jedním z projevů psychické zátěže v období péče o dítě, může být pro samoživitele *nemožnost sdílení*. Má pocit, že nikdo v jeho okolí nemá stejný nebo podobný osud jako on a není nikdo, s kým by jej mohl sdílet, případně se podělit o starosti s tím spojené (Hejzlarová, 2011, s. 21). Podle mého názoru je tento pocit však často uměle vytvořený daným rodičem, neboť ten se ve svojí situaci mnohdy uzavře do sebe a utápí se ve svých problémech, a nechce vidět své okolí ani případnou „ruku“, která by mu pomohla. Opět bych připomněl důležitost včasné intervence poradenství, a to nejen u rozvedených jedinců. Domnívám se, že je důležité, aby některá poradenská centra či komunity navštěvovali všichni osamělí rodiče (obzvláště pokud nemají vytvořenou podpůrnou síť), neboť se mohou kdykoliv dostat do jakékoliv svízelné situace, v které by potřebovali psychologickou či jinou pomoc.

3.3 Vlivy socioprofesionální a ekonomické

Zmínka o důležitosti materiálních hodnot pro současnou postmoderní společnost v úvodu diplomové práce nebyla samozřejmě samoúčelná. Bohužel, a je to smutné konstatování, peníze a materiální zabezpečení obecně, jsou pro přežití v současném světě důležité. Pokud se člověk ze svého přesvědčení nestane „poustevníkem společnosti“ a dobrovolně se nevzdá všech materiálních statků, je nucen se tlakům společenským i profesním přizpůsobovat. Jde to ruku v ruce s finančním zabezpečením sebe i rodiny a toto konstatování nabývá na důležitosti zejména u osamělých rodičů. Ti si chtějí, z hlediska svého sebevědomí, zachovat jistou sociální úroveň a zároveň ji dopřát i svým dětem. U těch je ovlivnitelnost technikou 21. století daleko vyšší v souvislosti se vztahy mezi vrstevníky. Rodiče si uvědomují složitost postavení dítěte z neúplné rodiny, proto jej často nechtějí odsouvat z postavení mezi stejně starými dětmi. Tak se mnozí z těchto rodičů dostávají do dluhové pasti jen proto, aby dítěti dopřáli „standard“, který mají ostatní děti z úplných rodin. To s sebou nese jen zmiňované riziko dluhové pasti, ale také zvýšené nároky v oblasti zaměstnanosti, což logicky vyústí v menší prostor věnovaný samotné výchově dítěte. Je to pomyslný začarovaný kruh.

Velmi významně může sociální status a následně psychiku ženy ovlivnit také posun (a to zpravidla směrem dolů) ve společenském postavení. U většiny osamělých matek (kromě některých „výhodně“ rozvedených žen) dochází k riziku chudoby a podle Plaňavy

je tato skupina ohrožena podstatně vyšší měrou. Psychické ovlivnění materiální deprivací je zřejmé a vzhledem ke svému rodinnému statusu je u nich také zvýšené riziko nezaměstnanosti (Plaňava, 2002, s. 108). Podle analýz provedených v zemích OECD v osmdesátých a devadesátých letech 20. století je zřejmé, že se zhoršuje příjmová pozice a ohrožení chudobou a materiální deprivací u věkové kategorie 18-25 let, u osamělých rodičů a domácností bez zaměstnání (Forster, Pellizari, 2000, In: Plaňava, 2002, s. 110).

Pochopení materiální situace osamělých rodičů je tedy nasnadě. Nejen, že po rozvodu se výrazně sníží příjem rodiny (z rodiny dvoupríjmové se stává jednopříjmová) a druhý partner přispívá pouze na dítě (i když o výši plateb a jejich vymahatelnosti lze polemizovat), nikoliv do domácnosti, ale často dochází i k dělení majetku tzn., že rodič je nucen zakoupit některé vybavení, které dělením získal druhý rodič. Co osamělému rodiči do další fáze jeho života zbude za majetek, mnohdy nezáleží na výši původního majetku, ale někdy na schopnostech zastupujících advokátů. Chaloupková také doplňuje, že míra ekonomického propadu ženy po rozvodu se někdy odvíjí od její ekonomické závislosti na původním partnerovi. V tomto ohledu by měly mít svobodné matky jakousi „výhodu“, neboť již před narozením dítěte byly schopné ekonomické nezávislosti na partnerovi a je vysoce pravděpodobné, že takto dokáže znovu hospodařit i s dítětem. Na druhou stranu se matky po rozvodu nacházejí v tíživé ekonomické situaci kratší dobu, než svobodné osamělé matky. Lze ovšem vysledovat společný faktor, a to, že osamělé matky mají zpravidla vyšší motivaci k návratu do zaměstnání po rodičovské dovolené, než ženy z úplných rodin (Chaloupková, 2009, s. 3-4).

To, co je prvotním podnětem k nástupu do zaměstnání po mateřské dovolené uvádím v následující tabulce (Tab. 5). Lze si povšimnout velkého čísla u sloupce s nedostatkem financí, který uváděly osamělé matky jako hlavní důvod. Což jsem již zmínil v jiné části této práce. Také stojí za povšimnutí vysoké číslo v sloupci uvádějícím, zda by matka zůstala doma s dítětem déle, kdyby měla na výběr. Opět osamělé matky, s ohledem na jejich preference, mají ve svém řádku vysoké číslo. Jsou si také vědomy toho, že kdyby s dítětem zůstaly doma déle, bylo by to pro něj z výchovného hlediska prospěšnější.

Tabulka 5: Motivy nástupu do zaměstnání po rodičovské dovolené (v %)

		Hlavní motiv nástupu do zaměstnání po RD				Zůstala by doma déle*
		Nedostatek financí na základní potřeby	Nedostatek financí na pož. životní standard	Nespokojenost s pozicí ženy na RD	Obava ze ztráty pozice na trhu práce	
Rodinná situace při narození dítěte	Vdaná	29,6	37,9	10,7	21,7	46,8
	Nesezdané soužití	30,5	30,5	18,6	20,3	28,3
	Sama	67,3	10,9	7,3	14,5	66,7
	Celkem	33,6	34,3	11,3	20,8	46,9
Vzdělání ženy	ZŠ	60,0	34,3	2,9	2,9	59,5
	SŠ bez mat.	39,6	37,5	7,8	15,1	52,6
	SŠ s mat.	29,7	36,0	14,0	20,3	46,1
	VŠ	17,4	20,3	14,5	47,8	27,5
	Zůstala by doma déle	81,1	63,4	3,6	37,9	47,0

Zdroj: Chaloupková, J., Mitchell, E. Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené; rozdíly podle rodinného soužití. Tabulka: Hlavní motiv nástupu do zaměstnání po rodičovské dovolené podle rodinné situace a vzdělání a preference delší rodičovské dovolené (rádková %). FÓRUM sociální politiky č. 3/2009, s. 3. 10. 2. 2015, 16:48.

Podle Hastrmanové se přibližně polovina neúplných rodin pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Pro úplnost uvádím přehled (Tab. 6) částek vyplácených na životní minimum v letošním roce. Životní minimum je součtem všech částek životního minima jednotlivých členů domácnosti. Hastrmanová navazuje na Plaňavu a jeho teze o riziku chudoby osamělých matek konstatováním, že v dnešní době dochází k tzv. *feminizaci chudoby*, což znamená stále se zvyšující podíl matek s dětmi žijícími pod hranicí chudoby (Hastrmanová, 2007, In: Dudová, 2007, s. 16-18).

Tabulka 6: Výše životního minima platná od 1. 1. 2015

Pro jednotlivce	3410
Pro první dospělou osobu v domácnosti	3140
Pro druhou a další dospělou osobu v domácnosti	2830
Pro nezaopatřené dítě ve věku	
do 6 let	1740
6 až 15 let	2140
15 až 26 let (nezaopatřené)	2450

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí. www.mpsv.cz. Tabulka: Částky životního minima v Kč za měsíc, 10. 2. 2015, 11:58.

Osamělé ženy-matky jsou často nuceny zásadním způsobem upravit svoji kariéru. Nejenže musí, v souvislosti se starostmi o zajištění chodu domácnosti a výchovy dětí, často přijímat pracovní pozice neodpovídající jejich schopnostem, ale mnohdy si také hledají flexibilní zaměstnání s omezenou pracovní dobou a nižším výdělkem. Nezřídka mívají i více zaměstnání. Podobně jako nezaměstnaní, patří i ony k sociálně potřebným, aniž by byly schopny zásadně přispívat do sociálního systému dávek státu, které také pobírají (Keller, 2005, s. 66). Hastrmanová dodává, že stále více matek se zařazuje do třídy nekvalifikovaných a izolovaných jedinců. Proti ženám si muži po rozvodu ponechávají svůj socioprofesionální status, který měli v průběhu manželství a také mnohdy získají větší prostor pro realizaci své kariéry. I přes nutnost platit výživné (a vzhledem k jeho výši) si muži ponechávají větší část příjmů pro sebe, než tomu bylo za trvání manželství. Ženy jsou naopak svoji ekonomickou situací frustrované, neboť se srovnávají s životní úrovní svých vrstevnic. Bohužel, v mnoha případech jsou jejich finanční potíže natolik vážné, že nejsou schopné si zabezpečit vlastní bydlení nebo dokonce základní životní potřeby (Hastrmanová, 2007, In: Dudová, 2007, s. 16). Oblast bydlení je často řešena sestěhováním se k příbuzným, jak jsem uváděl dříve, nebo využíváním služeb azylových domů. Více k tomuto způsobu řešení budu uvádět v poslední teoretické kapitole mé práce.

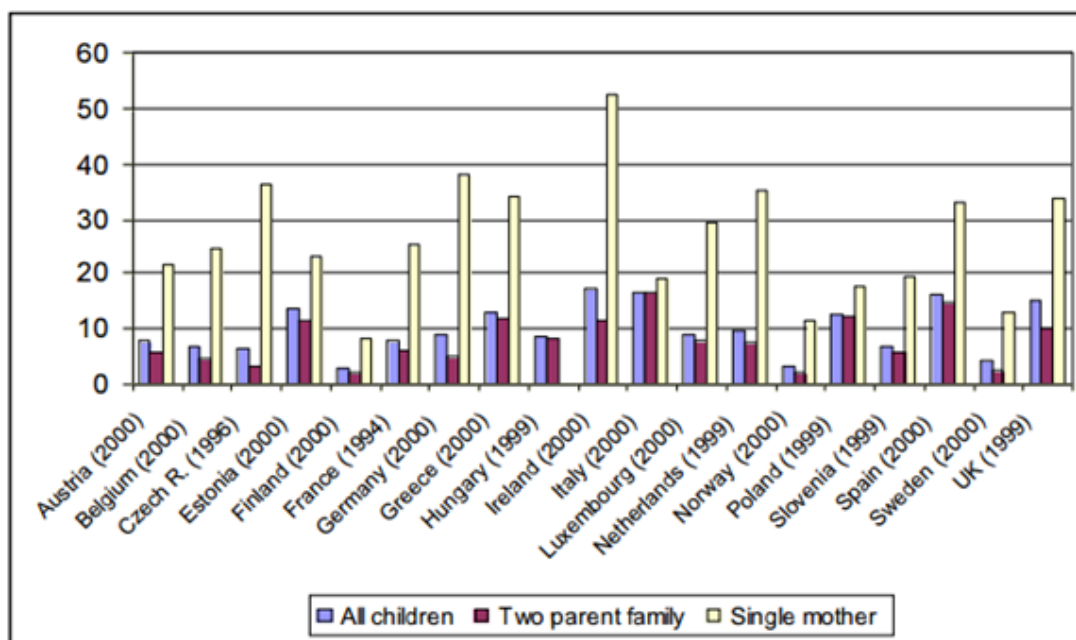
Ekonomická frustrace také ovlivňuje výchovný styl, který rodič uplatňuje vůči dítěti, můžeme dokonce hovořit o poruchách rodičovského chování. Materiálně frustrovaný rodič často s dítětem méně komunikuje, nedoceňuje jeho schopnosti a také jeho výchovné působení je spíše direktivní až omezující. Socioekonomické znevýhodnění také ovlivňuje dohled rodiče nad trávením volného času dítěte (Hoff et al., 2002, In: Matoušek, 2010, s. 82).

Ohrožení materiální deprivací se z rodiče zpravidla přenáší i na dítě. Jestliže rodič zajišťuje určitou ekonomickou úroveň neúplné rodiny, zpravidla to bývá taková, aby zajistila uspokojení základních životních potřeb, jako je zajištění potravin, ošacení a bydlení. To potvrzuje i Dudová, která uvádí příklady řešení situace, kdy matka, po zaplacení všech povinných plateb za domácnost, sebe i dítě, nemá už dostatek finančních prostředků například na zakoupení potravin. Jednak se může dostat do dluhové pastí „výhodných“ půjček, jak jsem zmiňoval, neboť seriózní půjčku ve většině případů žádná banka osamělé matce neposkytne nebo hledá pomoc u své orientační rodiny, přátel, příp. i bývalého manžela, což musí být pro ni značně frustrující. Nejčastěji však řeší svoji situaci různými brigádami a přivýdělkami, omezením výdajů za ošacení nákupem v second handech, příp. děděním šat-

stva od známých, a to i pro dítě. Podle Dudové však nejzásadnější položkou pro osamělé matky bývá pokrytí nákladů spojených s bydlením, jelikož na placení nájemného zbývá pouze jeden příjem (Dudová, 2007, s. 47).

Pro dokreslení situace rodin s jedním rodičem vychovávající dítě přikládám graf čerpající ze zprávy Evropské komise z roku 2007 (Graf 2). Na jednotlivých sloupcích je možné vidět, jak se liší míra ohrožení dítěte chudobou ve vybraných evropských zemích, s ohledem na rodinné uspořádání, ve kterém dítě žije. Lze vyzorovat, že v rodinách, kde žije dítě pouze s jedním rodičem (v tomto případě matkou) je riziko ohrožení chudobou vyšší. Nicméně i tady si můžeme všimnout diferenciací u jednotlivých států, jak moc se sloupec „single mother“ odlišuje od ohrožení v rodinách, kde žije s oběma rodiči a od sloupce vyjadřující celkové ohrožení dítěte chudobou v daném státě.

Graf 2: Míra ohrožení dítěte chudobou s ohledem na formu rodinného uspořádání

Zdroj: European Commission. <http://ec.europa.eu> Study on Poverty and Social Exclusion among Lone-Parent Household.

Graf: Poverty rates for children by family type, 10. 2. 2015, 12:34.

S budováním sociálního a ekonomického zázemí souvisí také samozřejmě výše příspěvků od bývalého manžela na dítě. Prozatím pomineme to, zda druhý rodič skutečně platí a vymahatelnost těchto příspěvků. Obecně lze říci, že vyšší výživného má v kompetenci soud a určuje ji podle příjmů či jiných požitků toho z rodičů, který bude na dítě přispívat, podle

nutných potřeb dítěte (jako je stravné, školné, koníčky apod.), jeho zdravotního stavu, zda se soustavně připravuje na výkon povolání a přihlíží k tomu, na jaký počet vyživovaných osob má rodič přispívat. Zpravidla však přesná částka závisí na rozhodnutí soudce. Dudová se domnívá, že právě rozvodem se naplno projeví cena, kterou ženy „platí“ za tradiční uspořádání rolí v úplné rodině. Proto ty matky, které se spoléhaly při výchově dětí pouze na příjmy manžela, se po rozvodu ocitají v krizové situaci. Také hodnocení životní úrovně rodiny po rozvodu je nutné posuzovat především podle toho, jak otec přispíval do rozpočtu rodiny před rozvodem a jak rozpočet rodiny ovlivňují již pouze příspěvky na dítě (Dudová, 2007, s. 45-46). Ministerstvo spravedlnosti k tomu vydává metodické pokyny, které soudcům dávají návod, jak v daném období posuzovat výši výživného (Tab. 7).

Tabulka 7: Stanovení výše výživného v ČR za rok

Věk dítěte v letech	Díl z platu v %
0-5	11-15
6-9	13-17
10-14	15-19
15-17	16-22
18 a více	19-25

Zdroj: ProfiPravo.cz. www.profipravo.cz. Tabulka: Doporučující tabulka pro stanovení výše výživného, 10. 2. 2015, 13:05.

Pokud tedy budeme tuto situaci hodnotit řečí čísel, bylo by vhodné doplnit ještě vzorec pro výpočet výživného v případě střídavé péče. Podle Schöna, který tento vzorec publikoval v časopise Právo a rodina č. 9/2011, je však nutným předpokladem pro jeho využití, aby dítě pobývalo u každého z rodičů stejný počet dnů.

$$\text{Měsíční příspěvek na výživné} = A \times (365-d) / 365$$

Jelikož je však institutu střídavé péče v současné době využíváno velmi zřídka pro jeho legislativní nedokonalost, bývá v praxi tento výpočet pouze orientační a skutečné náklady bývají nepoměrné (Schön, 2011, In: Novák, 2012, s. 28).

Profesní hledisko a vzdělanost hrají v porozvodovém uspořádání také svoji nemalou roli. Podle Sobotkové ženy s vyššími příjmy (nejen před rozvodem, ale i po něm) a vysokoškolsky vzdělané ženy uzavírají po rozvodu další sňatky. Často u těchto žen dochází k lepší adaptaci na postavení osamělého rodiče, čemu ve velké míře napomáhají zmiňované sociální sítě, ale i vnitřní zdroje rodiny a odolnost vůči environmentálnímu stresu přicházejícímu zvenčí. U mužů je situace zpravidla zjednodušena tím, že nemají v péči dítě a mívají větší výběr ze svobodných partnerek (Sobotková, 2012, s. 172-173).

Kariérní a vzdělanostní postavení osamělých žen-matek, které jsem zmínil v předchozím odstavci, je také závislé na tom, jak statutu osamělého rodiče žena dosáhla. Příkládám proto tabulku (Tab. 8), z mezinárodního výzkumu provedeného v roce 2005 na souboru více než 10000 osob ve věku 18-79 let, v níž je patrná diference postavení žen a mužů v profesní oblasti. Z pohledu této práce je však nutné zmínit rozdíly, které panují mezi svobodnými osamělými matkami a těmi, které se rozvedly nebo ovdověly. U první skupiny se s ženami v řídicích funkcích zpravidla nesetkáme, zatímco u druhé skupiny se již procentuelní zastoupení zvyšuje s ohledem na profesní kariéru získanou během manželství. Změna v postavení také může přijít až po rozvodu, kdy žena již není svázána „uspokojováním potřeb“ muže a, samozřejmě s ohledem na věk dítěte, realizovat svoji profesní dráhu. Z tabulky však vyplývá, to, co jsem již ve své práci zmínil, že největší podíl osamělých matek pracuje na administrativních, pedagogických nebo zdravotnických pozicích, příp. kvalifikovaných manuálních pozicích. Oproti matkám z úplných rodin je patrný více než 3% nárůst pracovníků na nekvalifikovaných místech. Co se týče vzdělanostní úrovně, osamělé matky, podle výzkumu, vykazují zpravidla větší zastoupení žen se základním vzděláním oproti ženám z úplných rodin a naopak je nižší počet žen s vysokoškolským vzděláním.

Tabulka 8: Komparace profesní a vzdělanostní úrovně osamělých matek s matkami z úplných rodin

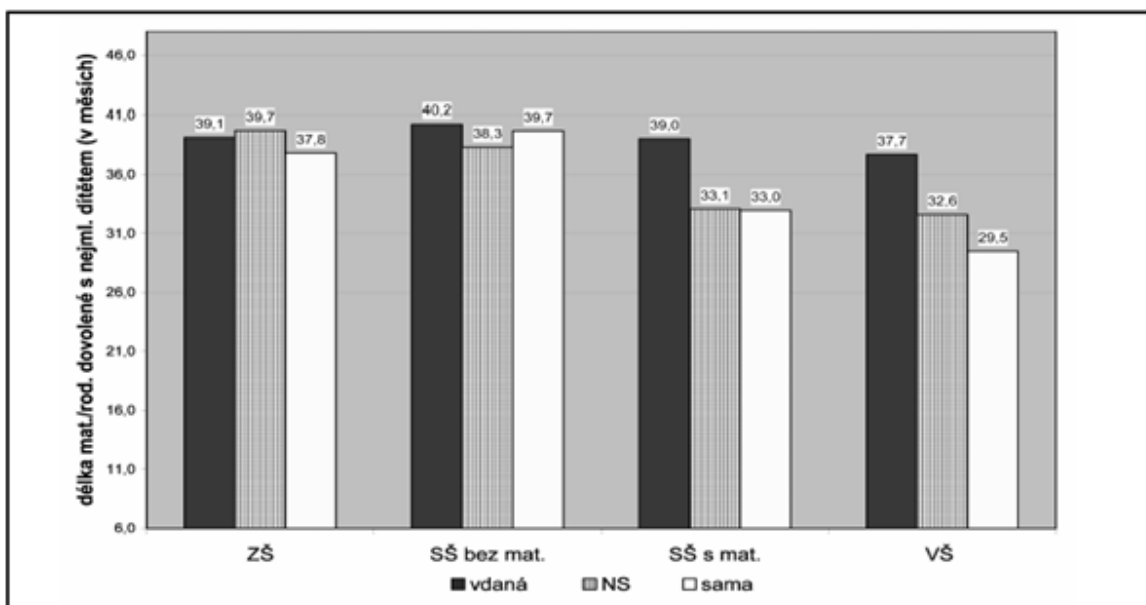
VYBRANÉ PROFESNÍ SKUPINY	osamělé matky			úplné rodiny		
	svobodné	rozvedené/ vdovy	celkem	matky		otcové
				celkem	vdané	
vedoucí a řídicí pracovníci	0,0	5,8	3,8	4,5	4,8	10,4
pracovníci výzkumu, odborníci	10,6	13,7	12,6	15,6	15,9	14,4
techničtí, pedagogičtí, zdravotničtí						
a administrativní pracovníci	41,5	40,5	41,3	39,5	40,5	21,6
kvalifikovaní manuální pracovníci	37,2	29,5	31,8	32,2	31,5	50,5
nekvalifikovaní pracovníci	10,6	10,5	10,5	8,2	7,3	3,1
N	94	198	286	931	835	1102
VZDĚLÁNÍ						
základní	16,5	14,3	14,9	10,8	10,0	11,4
střední bez maturity	33,1	32,3	32,5	35,6	34,3	38,8
střední s maturitou	36,8	39,4	38,9	37,6	38,6	27,1
vysokoškolské a vyšší odborné	13,5	13,9	13,7	16,0	17,1	24,6
N	133	251	388	1279	1126	992

Zdroj: Kuchařová, V. *Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití*. Tabulka: *Profesní a vzdělanostní struktura rodičů alespoň jednoho nezletilého dítěte podle typu rodiny a pohlaví (v %)*. FÓRUM sociální politiky č. 6/2008, s. 9. 10. 2. 2015, 14:45.

Podle Kuchařové však osamělé rodičovství není samo o sobě fatální překážkou při hledání zaměstnání. Daleko více omezující je dosažené vzdělání a velmi významný podíl nese i absence druhého partnera, s kterým by se v péči o dítě střídali. Mnoho zaměstnavatelů toto považuje za rizikové faktory, stejně jako nedostatek praxe a delší odluku z pracovních návyků s ohledem na mateřství. Přitom celá čtvrtina matek má partnera, s kterým by se o výchovu podělila (mimo domov), příp. počítá s asistencí rozšířené rodiny. Kuchařová dodává, že v opatřeních ministerstva práce a sociálních věcí je již faktor vlivu rodičovské dovolené na kariérní dráhu matek zohledňován. Také uvádí data, která by mohla působit proti společenským stereotypům pracujících osamělých matek. Značná část těchto žen nastupuje do zaměstnání na plný úvazek, a to v téměř stejném počtu případů jako matky vdané. Rozdíl je pouze v tom, že osamělé matky svůj zájem vstoupit do zaměstnání na plný úvazek zdůvodňují nutností materiálně zabezpečit rodinu, což by s polovičním úvazkem nebylo možné (Kuchařová, 2008, s. 10-11). Chaloupková také nevidí významnější rozdíl mezi délkou rodičovské dovolené osamělých matek a těch pocházejících z úplných rodin (Chaloupková, 2009, s. 2). Rozdíly lze ovšem vysledovat v souvislosti

s komparací vzdělanostních drah žen (Graf 3). Podle Chaloupkové se vysokoškolsky vzdělané osamělé matky vracejí do pracovního procesu dříve než ženy s nižším vzděláním. U vdaných žen to může také ovlivňovat pořadí dítěte, neboť u dalších dětí je zpravidla volen dřívější návrat do zaměstnání, než u prvorozeného dítěte.

Graf 3: Vliv rodinné situace a vzdělání na délku rodičovské dovolené

Zdroj: Chaloupková, J., Mitchell, E. Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené; rozdíly podle rodinného soužití. Graf: Délka rodičovské dovolené s nejmladším dítětem podle rodinné situace a vzdělání (v měsících). FÓRUM sociální politiky č. 3/2009, s. 3. 10. 2. 2015, 16:08.

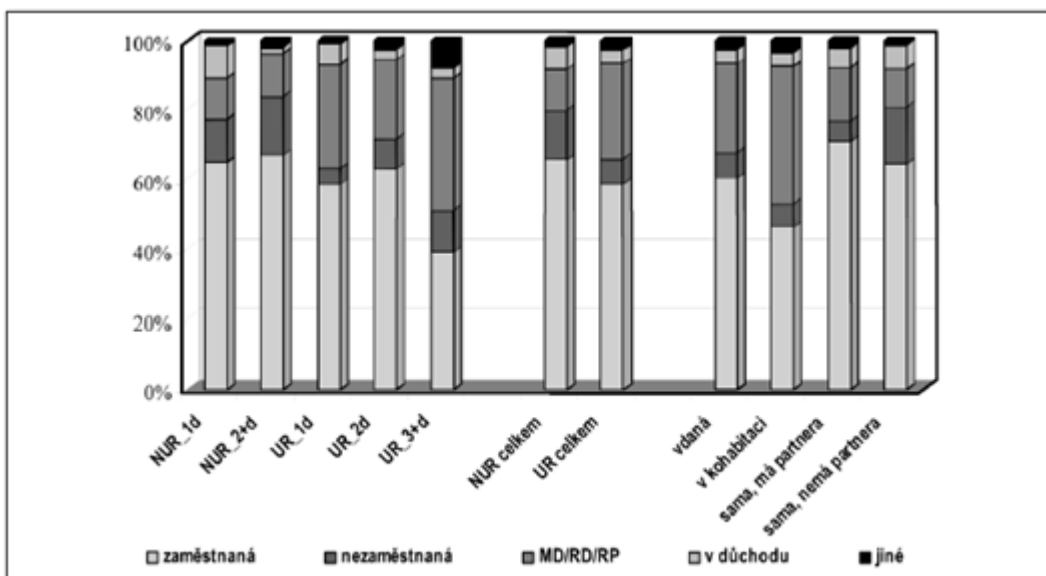
Podle mého názoru se lze domnívat, že ženy, které musí materiálně zabezpečit rodinu, si také pracovních pozic více váží a je pro ně důležitá snaha si je udržet. Kuchařová ještě dodává, že většina osamělých matek využívá pevné pracovní doby a také se objevuje nezanedbatelná část těch, které pracují z domova. Poukazuje také na nízkou podporu sladování pracovní a rodinné sféry ze strany zaměstnavatelů, což může být dalším z limitujících faktorů při volbě povolání. Přitom všem ještě nesmíme zapomenout na důležitost rozsahu a forem poskytování sociální pomoci pro harmonizaci zvolených strategií mezi rodinou a zaměstnáním. Obecně známým faktem je, že od sociálního systému více očekávají neúplné rodiny. Mnohdy však tento systém osamělého rodiče nutí k volbě odlišných strategií, než které by ve skutečnosti preferoval, tj. volba formy výdělečné činnosti, která je však mnohdy na úkor kvality vlastního života i života dítěte. Kuchařová také považuje současný

system dávek za demotivující ve vztahu k zaměstnanosti (Kuchařová, 2008, s. 12). To potvrzuje i analýza ministerstva práce a sociálních věcí, kde je stanoveno, že v rodinách, v nichž chybí mužský element (otec) se ekonomické zabezpečení rodiny odvíjí od úspěšnosti, s jakou je matka schopna vyjednávat o dávkách s příslušným sociálním odborem. V analýze je toto uspořádání označované jako „byrogamie“ (MPSV, 2014, s. 635).

Nemalé procento matek sociální systém využívá předstíráním osamělosti. Tzv. „účelově nesezdaná soužití“ jsou páry, které spolu záměrně nežijí, mají oddělené hospodaření a těží ze systému sociálních dávek, obzvláště pocházejí-li z nízkopříjmových vrstev společnosti. Podle výsledku šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM) je český sociální systém nastaven spíše ve prospěch těchto úmyslně nesezdaných párů, což potvrzovaly i některé matky. Šetření prokázalo, že matky žijící v době porodu v nesezdaném soužití uváděly finanční motivy takového soužití a dále v něm setrývaly (Soukupová, 2008, online).

Výše uvedenou tabulku doplním ještě grafem (Graf 4) z mezinárodního výzkumu prováděného na vzorku 998 žen-matek nezaopatřených dětí, z něhož je patrné procentuelní zastoupení ekonomické aktivity žen s ohledem na rodinné soužití, v němž žijí.

Graf 4: Pozic žen v ekonomické sféře s ohledem na typ rodinného soužití

Pozn.: NUR = čistá neúplná rodina, UR = čistá úplná rodina; MD/RD/RP = žena na mateřské nebo rodičovské dovolené

Zdroj: Kuchařová, V. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. Graf: Sociálně ekonomické postavení žen podle typu rodinného soužití. FÓRUM sociální politiky č. 6/2008, s. 10. 10. 2. 2015, 15:09.

S nezaměstnaností žen se lze nejvíce setkat mezi 25. až 40. rokem věku, a to je období, kdy vychovávají děti. Pomineme-li „překážky“ na straně zaměstnavatele, které jsem výše zmiňoval, bývá nejčastější příčinou nezaměstnanosti těchto žen nedostupnost předškolních zařízení, příp. jejich kapacita, kam by mohly dítě umístit. Podle Chaloupkové je tedy nezaměstnanost osamělých žen patrná především v období do 4 let věku dítěte. S touto hranicí jim také zpravidla končí vyplácení rodičovského příspěvku. Kromě nízké flexibility jejich pracovní síly, se osamělé matky také potýkají s nutností počítat vícenáklady, které se zaměstnáním souvisejí (stravné, dopravné, školkovné, platba „paní na hlídání“ apod.). Tyto náklady je nutné odečíst ze mzdy. Matka tak často přepočítává, zda pro ni není výhodnější nadále pobírat sociální dávky s tím, že by jí odpadla nutnost zajistit další částky nutné k zajištění zaměstnání. Tyto úvahy jsou pochopitelné, avšak brání přechodu matky z rodičovské dovolené do zaměstnání a získání návyků s tím spojených. Český sociální systém tyto tendence nepřímo podporuje. S takovými kalkulacemi se lze setkat spíše u žen s nižším vzděláním (Chaloupková, 2009, s. 5).

Podle Soukupové má navíc osamělá matka nárok na prodlouženou mateřskou a s tím spojenou peněžitou pomoc v mateřství a nárok na zvýšený sociální příplatek. Například ve skandinávských zemích či Rakousku jsou samoživitelky podporovány nezávisle na jejich příjmech, ale v České republice je sociální politika vnímá až v případě, kdy jsou jejich příjmy na hranici životního minima (Soukupová, 2008, on-line). Na tomto místě je vhodné uvést ilustrační tabulku (Tab. 9) průměrných příjmů matek dle vzdělání, kdy děti navštěvují veřejné předškolní zařízení. Nejvíce alarmující jsou, ovšem čísla disponibilních příjmů matek samoživitelek uvědomíme-li si, jaké náklady jsou zapotřebí pro každoměsíční provoz domácnosti. O to více zarážejí tato čísla u vícedětných osamělých matek. Data čerpají z vlastních výpočtů Českého statistického úřadu platných pro rok 2009.

Tabulka 9: Výše průměrných mezd a čistých příjmů osamělých matek s ohledem na vzdělání, věk a počet dětí. Děti chodí do veřejného předškolního zařízení.

Vzdělání ženy	Průměrná mzda	Medián mezd	Čistý disponibilní příjem samoživitelky		
			1 dítě (2,5 roku)	2 děti (2,5 a 5 let)	2 děti (2,5 a 7 let)
ZŠ	13 336	12 240	2 855	1 985	1 566
SŠ bez maturity	14 174	13 229	3 568	2 608	2 279
SŠ s maturitou	20 619	19 202	7 788	6 828	5 981
VoŠ, bakalář	22 820	20 829	8 939	7 979	7 132
VŠ	30 759	25 594	11 839	10 634	10 277

Zdroj: Chaloupková, J., Mitchell, E. *Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené; rozdíly podle rodinného soužití. Tabulka: Výše mezd a čistých příjmů samoživitelek v Kč podle vzdělání, věku a počtu dětí. Děti navštěvují veřejné předškolní zařízení. FÓRUM sociální politiky č. 3/2009, s. 7. 10. 2. 2015, 17:14.*

V případě, že bychom změnili jednu proměnnou, a to sice druhé, mladší dítě, které navštěvuje soukromé jesle, aby žena mohla chodit do zaměstnání, ve sloupci (Tab. 10) se již dostáváme do záporných čísel. Předpokladem ovšem je, že dítě nebude nemocné a v domácnosti se nevyskytne žádná mimořádná událost vyžadující finanční platbu.

Tabulka 10: Výše průměrných mezd a čistých příjmů osamělých matek s ohledem na vzdělání, věk a počet dětí. První dítě chodí do veřejného předškolního zařízení, druhé do soukromých jeslí.

Vzdělání ženy	Průměrná mzda	Medián mezd	Čistý disponibilní příjem samoživitelky		
			1 dítě (2,5 roku)	2 děti (2,5 a 5 let)	2 děti (2,5 a 7 let)
ZŠ	13 336	12 240	- 374	- 1 334	- 1 663
SŠ bez maturity	14 174	13 229	339	- 621	- 950
SŠ s maturitou	20 619	19 202	4 559	3 599	2 752
VoŠ, bakalář	22 820	20 829	5 710	4 750	3 903
VŠ	30 759	25 594	8 610	7 405	7 048

Zdroj: Chaloupková, J., Mitchell, E. Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené; rozdíly podle rodinného soužití. Tabulka: Výše mezd a čistých příjmů samoživitelek v KČ podle vzdělání, věku a počtu dětí. Starší dítě navštěvuje veřejné předškolní zařízení, mladší soukromé jesle. FÓRUM sociální politiky č. 3/2009, s. 7. 10. 2. 2015, 17:23.

Dudová se v souvislosti s částkami životního minima a osamělými matkami pozastavuje také nad faktem z praxe, kdy matka, která se rozhodla zvolit strategii nástupu do zaměstnání (často málo kvalifikovaného) se s příjmy dostávají nad hranici životního minima. Jestliže se částka navýší o výživné od otce, tak součet těchto dvou částek představuje celý příjem rodiny bez jakékoliv další možnosti sociálního příspěvku. Výši životního minima jsem uváděl v této podkapitole a podle Dudové se příspěvky otců na nezaopatřené dítě v roce 2007 pohybovaly v průměru v rozmezí 1-3 tisíce korun. Odbor sociální péče se zpravidla do její nelehké situace vkládá až v případě vícedětného osamělého rodičovství (Dudová, 2007, s. 49).

Legislativní rámec k této podkapitole můžeme hledat i v ustanoveních nového občanského zákoníku. Např. ve 4. dílu se deklarují práva a povinnosti manželů, která upravuje také § 691, odst. 2, následovně. Jestliže žije jeden z manželů ve společné domácnosti s druhým manželem a jejich dítětem a z nějakého důvodu se rozhodne společnou domácnost opustit bez návratu, má povinnost přispívat na nezletilé dítě, ale také na domácnost, pokud nedo-

jde k rozvodu a soudnímu vypořádání. Stejně tak soud posuzuje, v souladu s dobrými mravy, důvody odchodu a odmítání návratu. Uvedená situace je ošetřena také § 694, odst. 3, kde se stanovuje, že jednání, které by vyvolávalo právní následky a týkalo se záležitostí společné rodiny, nemůže druhého manžela bez jeho souhlasu k ničemu zavazovat ani opravňovat. Dříve zmiňovanou rodičovskou odpovědnost lze omezit či jí dokonce zbavit, a to rozhodnutím soudu. Takový právní následek, dle ustanovení § 874, však příslušného rodiče nezabavuje vyživovací povinnosti vůči dítěti (NOZ, 2014, on-line).

Následky ukončení manželství jsou řešeny ve třetím oddílu a § 760 „Výživné rozvedeného manžela“. V tomto, mnohdy sporně vykládaném a v předchozích kapitolách již zmiňovaném, ustanovení je stanoveno, že pokud rozvedený manžel není schopen se uživit a tato neschopnost pramení z manželství nebo v přímé souvislosti s ním, má vůči němu druhý manžel přiměřenou vyživovací povinnost, avšak s ohledem na možnosti druhého manžela, stav jeho domácnosti a vychovávané dítě, je-li péče o něj již ukončena (NOZ, 2014, on-line). Jak jsem uvedl, tento článek může vyvolávat kontroverze a mnohdy je o příspěvcích vůči bývalému manželovi rozhodováno nespravedlivě a na druhou stranu jsou bývalí manželé také vůči sobě nepřiměřeně zatěžováni. Nemluvě o psychické stránce celé věci, kdy jsou oba jedinci k sobě stále určitým způsobem vázáni.

V případech, kdy institut manželství ani nevznikl, přisuzuje matce § 920 právo požadovat po otci dítěte (je-li znám) výživné na dítě po dobu dvou let od jeho narození a přiměřenou úhradu nákladů spojených s těhotenstvím a porodem. To platí i v případě, kdy se dítě nenarodí živé. Soudně lze tyto náklady také uložit předem (NOZ, 2014, on-line).

3.4 Axiologický žebříček osamělého rodiče

Každá změna v lidském životě vyvolává určité následky. Dopady se projevují nejen v materiální stránce a sociálních aspektech lidskéhožití, ale také se odráží v psychickém nalažení jedince. Změna může být dobrovolná či nedobrovolná, žádoucí či nežádoucí, zásadní nebo dílčí. Osamělé rodičovství je z toho pohledu dobrovolné vlastním rozhodnutím osamělé matky nebo nedobrovolné rozchodem partnerů. Přejchod do monoparentálního rodinného uspořádání může být žádoucí s ohledem na patologii v rodině, ale i do této formy se jistým dílem vkrádá prvek nežádoucnosti vůči úplnosti rodiny kvůli nezletilému dítěti. Ať už jsou důvody či pohnutky vzniku statusu osamělého rodiče jakékoliv, jisté je, že tato změna se v jeho životě zásadně projeví. Nejsou to jen aspekty finanční, kariérní či společenské, které je rodič nucen přehodnotit, případně změnit, ale také jeho hodnoty a životní cíle se přizpůsobují nastalé situaci. Lze zodpovědně říci, že kromě dobrovolných svobodných matek, to jistě není životní dráha, kterou by si jedinec do budoucna představoval.

Chaloupková mé úvodní teze doplňuje statistickými daty z vlastní výzkumné činnosti, kdy hlavními důvody pro to, proč nedobrovolně svobodné matky nevstoupily do dalšího vztahu, bývá nejistá budoucnost se současným partnerem, popř. jeho nesouhlas. Některé matky, jejichž status nepochází z rozvedeného manželství, uváděly jako důvod osamělého rodičovství skutečnost, že muž, s nímž mají dítě, byl nebo je ženatý, popř. neznají jeho totožnost. Tyto ženy také nejčastěji nepovažují manželství za zbytečnou instituci. Za tu ji naopak považují liberální neprovdané matky, které se pro osamělé rodičovství rozhodly dobrovolně. Podle Chaloupkové je jich mezi osamělými matkami až 33%. Tato skupina samoživitelek je také charakteristická nejvyšším průměrným věkem porodu prvního dítěte (24,5 let) a v jejich řadách je také nejvyšší zastoupení vysokoškolsky vzdělaných žen. Největší zastoupení mezi osamělými matkami však mají pragmatické neprovdané matky (až 37%), které se do manželství neuchylují z důvodu finanční výhodnosti osamělého rodičovství, co se týče sociálních dávek (Chaloupková, 2008, on-line).

Předchozí podkapitola poukazovala na některé prvky související s ekonomickou situací osamělých rodičů. Podle Špatenkové jsou svoji situaci a hodnoty nuceny přehodnotit nejen matky-samoživitelky, ale také bývalí partneři, kteří často finančně přispívají do dvou domácností. Ženám mnohdy také nezbyvá, než změnit svůj dosavadní způsob života, neboť si jej prostě nemohou dovolit (ošacení, masáže, dovolené, výlety, kosmetika apod.).

S ohledem na dítě a jeho výchovu se matky rozhodují, zda zůstat doma na sociálních dávkách nebo odejít do zaměstnání (faktory ovlivňující toto rozhodnutí jsem popsal v předchozí podkapitole – *pozn. autora*). Pokud se rozhodne pro zaměstnanost, není to vždy pro ni „výhra“, neboť kromě tíhy starosti o celou domácnost a její finanční zabezpečení, musí sama činit důležitá rozhodnutí a vyžadovat dodržování určité disciplíny v rodině. Matka tak může zcela změnit svůj výchovný styl za účelem udržení dětí v přijatelných normách. V manželství zpravidla bývají tyto role rozdělené (Špatenková, 2006, s. 134).

Kuchařová k této problematice přidává fakt, že porovnání zatížení prací na úkor rodiny je u osamělých matek poměrně vyrovnané s matkami z úplných rodin. Nicméně značná část samoživitelek je, často i proti svému přesvědčení, nucena změnit svůj žebříček hodnot a přehodnotit postoj k zaměstnání z důvodu vyčerpání péčí o rodinu. Zpravidla se u nich objevuje pocit nedostatečnosti v zaměstnání. Kuchařová přidává tabulku (Tab. 11), z níž lze vyčíst rozdělení jednotlivých činností matkami s ohledem na typ rodinného soužití a věk nezletilého dítěte.

Tabulka 11: Rozdělení časového fondu samoživitelek pečujících o dítě

typ rodiny	věk nejmladšího dítěte	péče o děti	výchova, vzdělání, volný čas dětí	zajištění chodu domácnosti	zaměstnání	N*
NUR	1-5	27,7	18,0	18,4	37,8	90-110
NUR	6-12	19,8	13,0	17,0	40,6	226-284
UR	1-5	22,6	14,0	13,7	37,5	80-113
UR	6-12	16,4	9,4	13,2	41,8	227-240
signifikance**		0,003	0,000	0,000	0,152	

Pozn.: NUR = matky z neúplných rodin, alespoň jedno dítě 4-12 let; UR = matky z úplných rodin, alespoň jedno dítě 3-12 let; *= v závislosti na typu činnosti; **=statistická významnost rozdílů mezi matkami z neúplných a úplných rodin

Zdroj: Kuchařová, V. *Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. Tabulka: Průměrné týdenní počty hodin věnované ženami jednotlivým činnostem. FÓRUM sociální politiky č. 6/2008, s. 12. 11. 2. 2015, 8:53.*

Srovnáním dat lze zjistit, že matky z neúplných rodin věnují činnostem souvisejícím s péčí o dítě v průměru o 4-5% více času, než matky z úplných rodin. Rozdíl ve fondu času věnovanému zaměstnání se však výrazně neliší. To znamená, že zatímco matka z úplné rodiny má po práci o něco více času na vlastní zájmy, osamělá matka musí svůj hodnotový žebří-

ček přehodnotit a věnovat více času rodinným záležitostem, zpravidla na úkor svého volného času. Mnoho samoživitelek také uvádí, že volný čas jen sama pro sebe nemá. Simons potvrzuje má slova uvedená v předchozích kapitolách, když tvrdí, že finanční obtíže osamělých matek nemají vliv jen na psychiku konkrétního jedince, ale přináší těžkosti i v rozšířených sociálních vazbách na okolí. Nedostatek času k navazování a udržování sociálních kontaktů je zpravidla ovlivněn nutností přibírat další práci či brigády (Simons, 1993, In: Hejzlarová, 2011, s. 19). Hejzlarová k tomu dodává, že většina osamělých rodičů upozaduje své osobní záležitosti kvůli tomu, že kladou důraz na potřeby dětí (Hejzlarová, 2011, s. 21).

V oblasti životních aspirací se po kolizích v profesní oblasti osamělé matky nejobtížněji naplňují partnerské a rodičovské plány, co se týče počtu dětí. Poukazuje na významná rozhodnutí značné části osamělých matek v souvislosti s dalšími těhotenstvími, kde jako překážku berou nejen zklamání z předchozího vztahu, ale také absenci aktuálního trvalejšího vztahu. Často se může u těchto matek objevovat orientace na profesní uplatnění, která sice není úplně možná s ohledem na rodinné uspořádání, ale může matce částečně a na přechodnou dobu kompenzovat strádání v partnerských vztazích. Podceňování se a nedoceníení vážnosti jejich situace v systému sociální ochrany přispívá u samoživitelek k vyšší míře nejistoty a subjektivně zabarvenému hodnocení vlastních životních podmínek. „*Jeden z nejzásadnějších rozdílů mezi osamělými a s partnerem žijícími matkami menších dětí spočívá v míře svobody volby aplikovaných strategií*“ (Kuchařová, 2008, s. 13).

3.5 Odmítaný rodič

Rozvod či rozchod partnerů zapůsobí na psychiku jedince s různou intenzitou. Již v podkapitolách věnujících se psychickým dopadům rozvodu a osamělého rodičovství jsem naznačil, že se u rodičů objevují zásadní změny ve vnímání či prožívání situace. Logicky to s sebou nese i přehodnocení některých postojů vůči sobě, společnosti, ale hlavně vůči bývalému partnerovi. Rozdělení rodičovských rolí může způsobovat také traumata a vyvolávat pocity křivdy a nespravedlnosti. U některých rozvedených párů můžeme dokonce hovořit o otevřené nenávisti. Zda má reálný základ či nikoliv je velmi subjektivní záležitost a není předmětem této práce uvedený jev podrobněji analyzovat. Je však zřejmé, že s vyšší měrou nenávisti vůči bývalému partnerovi se také zvyšuje neochota vzájemné komunikace,

styku s ním, a to i u dětí. Již v jiné části této práce jsem uvedl, že dítě bývá zpravidla nastalou situací zmateno a neví, jak si v ní počínat. Je to velmi stresující a mnohdy traumatizující zážitek. A právě v tomto, pro něj, citlivém období je náchylné vůči jakýmkoliv vnějším vlivům. Rodič, kterému je dítě dočasně (do pravomocného rozhodnutí soudu) svěřeno do výchovy, si je zvýšené senzitivity dítěte v tomto období, vědom. Dochází tak k jeho ovlivňování, ať už přímo (verbálně) či nepřímo (mimika, gesta, postoje, nálady apod.). Dítě také k rodiči, který s ním tráví více času, přimkne a je mu svým způsobem vděčné, že s ním těžkou etapu jeho života sdílí. Rodičovská nenávist se může přenést na dítě a druhý rodič je tak odsouván, jsou mu přisuzovány negativní vlastnosti a stává se tak pomalu, ale jistě, rodičem odmítaným či nežádoucím, ačkoliv sám proti tomu může těžko bojovat a zásadně tuto situaci ovlivňovat v době své nepřítomnosti u dítěte.

Gardner pro situaci, kdy je jeden z rodičů odmítán používá termín „**syndrom zavržení**“. Mnohdy bývá používáno také označení „odmítaný“ či „zavržený“ otec, neboť, jak jsem již uvedl výše, v téměř 90% případů je dítě svěřeno do výchovy matky, tudíž v tomto poměru bývá častěji tím odmítaným muž. Novák dodává, že v praxi se lze setkat se oběma rodiči v tomto postavení. Samozřejmě, že častěji to bývá ten z rodičů, který rodinu opustil nebo v ní není dočasně přítomen (Gardner, 1993, In: Novák, 2012, s. 32). O syndromu hovoříme v případě, kdy dojde k nekompromisnímu příklonu dítěte k jednomu z rodičů, často uměle vypěstovanému. Podle Bakaláře se tak děje nejčastěji během rodičovských sporů o svěřením dítěte do výchovy. Zmiňovaný Gardner tento syndrom definuje jako „*poruchu vznikající primárně v souvislosti s rozvodovými spory o další výchovu dítěte. Hlavním projevem tohoto syndromu je kampaň dítěte proti rodiči s cílem jej degradovat, kampaň, k níž dítě nemá žádné opodstatnění. Je výsledkem kombinace indoktrinace¹⁰ programujícího rodiče a vlastních příspěvků dítěte ke zlořečení rodiče druhého*“. Gardner však ještě připomíná, že v některých případech může být nepřátelství dítěte vůči rodiči oprávněné, zejména v souvislosti s jeho zneužíváním či se zanedbáváním rodičovské péče. Zde se o syndrom zavržení již nejedná (Gardner, 1998, In: Bakalář, 2002, s. 110).

---

¹⁰ Indoktrinace = soustavné získávání jednotlivců i skupin pro přijetí určité politické, nacionální, náboženské a jiné doktríny; násilné formy převýchovy v intencích určité stranické ideologie za současné blokády či bariéry objektivních informací (ABZ, 2015, on-line).

Metodický materiál ministerstva práce a sociálních věcí uvádí, že syndrom zavrženého rodiče není v České republice považován za diagnostickou metodu. Materiál kvituje tvrzení Gardnera, na geografický prostor našeho území, v němž pojednává o větší spojitosti otcovské role s tímto syndromem. Připomíná však také, že o syndromu lze hovořit pouze v případě, kdy neexistuje objektivní důvod na straně rodiče k tomu, aby byl dítětem nenáviděn (MPSV, 2012, s. 42-43).

Allen a Hawkins spatřují za syndromem odmítaného rodiče snahu žen, nevpustit muže do nově vzniklého rodinného uspořádání, ve kterém mají matky dominantní postavení. Allen a Hawkins k tomu dokonce použili termínu „*gatekeepers*“, tedy strážci brány. Matky totiž často v novém uspořádání rodiny nacházejí satisfakci v péči o děti a pocitu moci a kontroly nad nimi i chodem domácnosti. Do sféry svého vlivu tedy nechtějí „rušivý element“ otce vpustit, aby neohrozil jejich autoritu a respekt uvnitř domova. V mnoha případech to jsou ženy, které mužům kontakt s dětmi znemožňují a omlouvají to neschopností mužů při péči o dítě či domácnost, čímž vlastně zdůrazňují svoji nezastupitelnost. Posilují tak i své poškozené sebevědomí a navracejí si část sebedůvěry. O tom, jak moc se toto chování projevuje v rodičovské praxi, se však stále vedou diskuse (Allen, Hawkins, 1999, In: Dudová, 2007, s. 64). Dudová k tomu ještě dodává, že ve skutečnosti ženy mnohdy neberou snahu mužů o svěření dítěte do péče, vážně proto, že dlouhodobé zkušenosti zpětně ukazují snížení této snahy. Také poukazují na to, že muži se své role vzdávají i tím, že odmítají platit výživné, tedy participovat na zajištění dítěte. Je však nutné dodat, že za snížením snah mužů o svěření dítěte v čase, často stojí „marný boj“ s matkou dítěte a bývalou manželkou, kdy jim není umožněn takový výchovný podíl, jaký by si představovali. Matky v tom však spatřují důkaz toho, že se o dítě nechtějí starat, když zájem otců opadá (Dudová, 2007, s. 66). Je to další z „bludných kruhů“ rodičovství.

4 NÁVRHY A OPATŘENÍ

Poslední teoretická kapitola diplomové práce by měla být, jak ukládá obecná předloha, pomyslným shrnutím poznatků prezentovaných v kapitolách předcházejících. Do závěru teoretické části by se měly promítnout návrhy na řešení situací spojených nejen s osamělým rodičovstvím, ale i s krizemi v rodinném prostředí obecně. Uvědomuji si však, že mé vlastní názory na řešení, případně opatření legislativní či politická, jsou pouze ideálem, který by měl v této oblasti panovat. Nicméně je nutné si přiznat, že realita bývá teoriím mnohdy vzdálená, a to nejen v problematice rodinného soužití. Data, která budu v této kapitole předkládat, se nebudou týkat jen pomoci rodičům, ale i jejich dětem, kterých se, bezesporu, krize v rodině dotýká nejvíce a ovlivňuje jejich budoucí život.

Jsem si také vědom toho, že snahy o integraci a potlačení stereotypů, které vůči variantnímu rodičovství panují, by měly jít především ze státní sféry a postihnout globálně celé území daného státu. Možná by stačilo, kdyby nějakým drobným, nepatrným způsobem začal každý u sebe, ve svém nitru a v jednání vůči okolí. Faktem ovšem zůstává, že stereotypy vůči jakýmkoliv minoritám vznikají na území daného státu podle společensko-politického vzoru, který nastavují nejvyšší představitelé státu.

Za nesystémovými, neucelenými a necílenými postupy vůči osamělým rodičům může stát také nestabilní politická situace uvnitř jednotlivých společenství. S ohledem na to, že množství odpovědných vládních představitelů často nedokončí své funkční období, je téměř nemožné jakoukoliv ucelenou koncepci vytvořit. Je potřeba, aby si příslušné orgány uvědomily, že základní lidská práva a potřeby, jsou ve společnosti tím nejdůležitějším a jednotlivé vlády by měly mít zájem na životních potřebách a podmínkách svých občanů, obzvláště v demokratickém, státním zřízení.

Na druhé straně, je nutné, aby svůj přístup změnili i rodiče, a to nejen ti osamělí, ale i jejich bývalí partneři. Podle všech předpokladů totiž žijeme jen jednou, tak proč si znepříjemňovat svůj život neustálým řešením krizí a problémů. Děti jsou pokračováním nás samotných, přenášejí do budoucnosti kus našeho života a jakou jim k tomu předáme „výbavu“, záleží jen na nás a našich činech. Navíc je třeba si uvědomit, že jak se chováme vůči svým dětem nyní, tak se s největší pravděpodobností budou ony chovat k nám, až budeme my těmi potřebnými.

Matoušek mě doplňuje konstatováním, že na rodinné soužití či krize se cítí odborníkem v podstatě každý z nás, protože v prostředí rodiny vyrůstal. Z orientační rodiny si přináší vlastní zkušenosti a názory na rodinné fungování. Nicméně pokud se jejich názory pohybují ve sférách teorií a nechtějí je nikomu vnucovat, je situace ještě přijatelná. Ovšem rady a řešení, která do rodiny vnášejí odborníci, musí být vhodná, účelná a především citlivá. Tito pracovníci si musí uvědomit křehkost rodinného soužití (obzvláště v době krize) a senzitivitu rodiny na jakékoliv, i sebemenší, zásahy a podněty zvenčí. Matoušek upozorňuje na extrémnost některých řešení, kdy může být dítě dalším pobytem v nevhodně zvolené rodině deptáno do té míry, že u něj dojde k rozvoji psychosomatických onemocnění, příp. k suicidálnímu činu. Také vhodnost umístění do ústavní či výchovné péče je důležité dobře posoudit. S pomocí však není dobré otálet, protože rodině i dítěti „běží čas“ (Matoušek, 2010, s. 184). Plaňava doplňuje, že patrnost selhání některých životních podmínek jedince či rodiny, bývá často navenek patrná a také bývají známy důvody. Pak se formy terapie snadno stanovují, nicméně důležitost posouzení případu a následných řešení tím není nijak snižována (Plaňava, 2002, s. 11).

Jestliže jsem zmínil důležitost legislativního rámce a odbornosti pracovníků jednotlivých orgánů spolupracujících s rodinou, považuji za důležité doplnit, že základní právní rámec, o který se opírá ochrana dětí v rodině, čerpá především z Ústavy České republiky, Listiny základních práv a svobod a Úmluvy o právech dítěte. Klíčový je však zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který v §1 vymezuje ochranu dětí jako:

- *ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu,*
- *ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění,*
- *působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny,*
- *zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být dočasně nebo trvale vychováváno ve své rodině (MPSV, 2014, s. 24).*

4.1 Prevence ve výchově a vzdělávání

Jestliže je předmětem této práce určení determinantů variantního rodičovství, musíme mít na vědomí, že každý rodič pochází z určité orientační rodiny. Pro vytváření prokreační rodiny jsou důležité faktory, které si s sebou z orientační rodiny odnáší do budoucnosti, a to nejen co se týče organizace rodinného prostředí, ale i výchovných stylů, hodnotové orientace, pracovních návyků, finanční gramotnosti a dalších aspektů souvisejících s řádným výkonem rodičovských funkcí. Již několikrát jsem to ve své práci zmínil a uvedu to i na tomto místě, vzory, které dítěti poskytujeme ve své rodině, předznamenávají jeho budoucí rodinné chování. Do značné míry zde působí i zmiňované geografické podmínky, působení médií a celkové společenské prostředí, do kterého se jedinec rodí. Uvádím to zde proto, že je důležité si uvědomit svoji úlohu ve výchově a ve společnosti, a že každý z nás může preventivně působit na vznik patologií v celém sociokulturním prostředí, nejen v rodině. Prevence a budoucnost naší společnosti začíná u každého z nás, ať už jsme rodič nebo pedagog.

Pomocí pedagogických pracovníků se zabývá i Sorensen, která uvádí některé možnosti, jak řešit zvládání zátěžových situací vyvolávajících u dětí žal či ztrátu. A rozvod, tedy opuštění druhého rodiče a domova, které mu poskytovalo bezpečí, je jistě ztráta významná. Sorensen považuje za důležité u pedagogických pracovníků, aby:

- *neodkladně vytvořili bezpečné prostředí, v němž se dítě může svěřit,*
- *připravili spolužáky na návrat dítěte do prostředí třídy, vhodné je také poučení o tom, co mohou a nemohou říkat,*
- *požádali spolužáky, aby napsali dítěti podpůrný dopis,*
- *zařadili do výuky témata ztráty, žalu či smrti a rozvinuli o nich diskusi,*
- *debatovali s dětmi o různých otázkách života a smrti, příp. o kulturních a náboženských tématech (Sorensen, 2012, s. 78).*

Do rodičovské výchovy je možné také některá doporučení implementovat. Záleží především na vůli rodiče, zda chce v situaci své a svého dítěte vůbec něco změnit. Sorensen přidává ještě faktor věku dítěte, jako jeden z determinantů určujících výběr pomoci. Přidávám několik příkladů přístupů k dětem, s ohledem na tento faktor, podle Sorensen:

Děti do 2,5 roku

- *důležité je dodržování navyklého rytmu spánku a jídla,*
- *vyvarovat se separační úzkosti u dítěte oddělením od pečující osoby,*
- *provádět s dítětem činnosti, které jej baví,*
- *nepřipomínat mu prožité trauma a vytvářet klidnou atmosféru v rodině,*
- *je důležité nenechat se překvapit regresí jeho psychického vývoje,*
- *u mluvících dětí je vhodné doplnit vyjadřování emocí jednoduchými slovy,*
- *nabídnout dítěte vhodné hračky či předměty, pokud si přežívá určitá traumata.*

Děti ve věku 2,5-6 let

- *s ohledem na vývoj řeči je důležité jim naslouchat, když mluví o traumatu,*
- *poskytnout pomoc při překonávání strachu,*
- *eliminovat podněty (včetně mediálních), které by připomínaly prožitou situaci,*
- *je nutné očekávat regresí a opakování netypického chování,*
- *opět je důležité chránit dítě před separační úzkostí,*
- *zachovávat bezpečné rodinné zázemí,*
- *eliminovat náročné životní situace,*
- *důležitá je také spánková hygiena a zajištění vhodných podmínek pro zabránění nočních projevů strachu,*
- *opět je vhodné nabídnout určité předměty, s jejichž pomocí by se mohlo dítě vyrovnat s traumatem,*
- *vyozorovat spouštěče strachu a regrese,*
- *analyzovat svůj přístup s odborníky a školní docházku s pedagogy.*

Děti ve věku 6-11 let

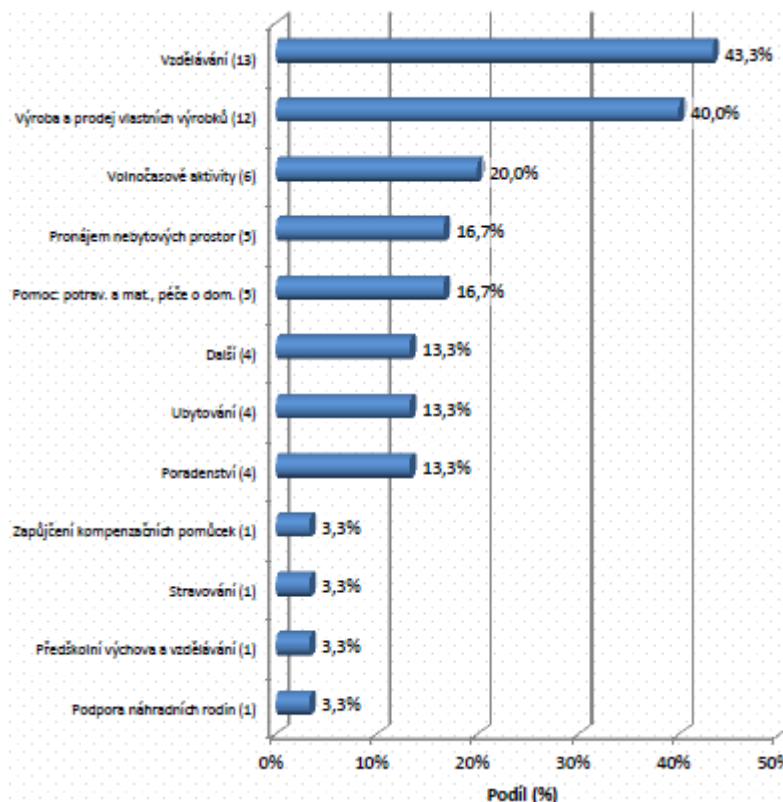
- *naslouchat jeho vyprávěním o událostech kolem něj,*
- *poskytnout dostatek času a prostoru pro vyrovnání se s traumaty,*
- *je vhodné sledovat jeho reakce ve vrstevnickém kolektivu,*
- *umožnit dítěti, aby si určilo způsoby zahánění nočních můr a uzpůsobit mu podmínky pro klidný spánek,*
- *starší děti je vhodné ujistit, že pocity strachu a nekontrolované či dětské chování jsou obvyklé při zvládnutí traumatu (Sorensen, 2012, s. 75-76).*

Prevenčí před rozvinutím traumatu staršího dítěte může být i návštěva pedagogicko-psychologické poradny. Tento institut spadá pod resort školství a podle Nováka má v českém prostředí téměř stoletou tradici. Služeb pedagogicko-psychologické poradny (PPP) využívají i rodiče nacházející se v určité kritické fázi manželství a vlastní problém je analyzován přes jejich „problémové dítě“. K dosažení smíru či alespoň dohod mezi manželi můžeme využít také služeb mediátora, příp. centra mediace. O výsledcích jednotlivých mediátorů neexistuje souhrnná analýza (Novák, 2006, s. 21). Podobnou službu pro dítě nabízí tzv. facilitátor.

Jestliže jsem zmínil některé služby nabízené rodičům či dětem v rámci preventivně-výchovného působení organizací a jednotlivců, zařadím na tomto místě, pro ilustraci, přehled počtu zařízení nabízející variantní činnosti z pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí (Graf 5). Z výsledků šetření je patrné, že největší podíl mají zařízení vykonávající pedagogickou činnost, následované zájmovou činností jedinců, kteří vyrábějí a prodávají vlastní výrobky, jako jsou například chráněné dílny. Z dat je patrné, že velmi zůstává počet zařízení poskytujících podporu náhradním rodinám. Celkově lze však konstatovat, že počet zařízení s pověřením k sociálně právní ochraně dětí je nedostatečný.

Graf 5: Počet zařízení poskytujících služby s pověřením SPOD

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Podíl zařízení s pověřením k SPOD provozujících daný druh hospodářské činnosti. MPSV, 2014, s. 156. 11. 2. 2015, 14:46.

Podle metodického materiálu ministerstva práce a sociálních věcí je hlavním traumatem dětí prožívajících rozvod rodičů pocit, že se stanou nechtěnými a jeden nebo druhý rodič je odvrhne ze své přízně, případně že ony jsou příčinami problémů (MPSV, 2012, s. 13). Můžeme tím také částečně vysvětlit teorii přimknutí k jednomu z rodičů právě ze strachu, aby nezůstalo samo. Každopádně je nutné si uvědomit, že prevence ve výchově by měla směřovat k tomu, aby dítě cítilo jistou volnost ve vztahu k rodičům, nikoliv svázanost s ním a jeho životními problémy. Do určitého věku by dítě mělo být „nástrah“ dospělého života ušetřeno. Na dětskou psychiku má také devastující vliv, když je dítě nuceno „nahrazovat“ rodiči partnera nebo je prostředníkem jejich soupeření.

Také mezi osamělými rodiči jsou některé opakující se faktory způsobující zvýšenou psychickou zátěž. Nejčastěji se opakují finanční potíže, potíže spojené s výchovou dítěte a trauma z nemožnosti úspěšné seberealizace (Hejzlarová, 2011, s. 21).

4.2 Pomáhající organizace a profese – oborová spolupráce či nesoulad

Podkapitola 4.2 bude tvořit pomyslné jádro poslední teoretické kapitoly. Bude tomu odpovídat i svým rozsahem, ve kterém se pokusím obsáhnout co nejširší spektrum pomáhajících organizací a profesí v geografickém prostoru České republiky. Účelem kapitoly by také mělo být poskytnutí teoretického základu k praktické části diplomové práce, kde se budu snažit zjistit více o tom, co nejvíce jednotlivým respondentům pomohlo v jejich životní situaci.

Každá pomáhající profese má svá specifika a způsoby pomoci. Nejčastějším typem je poradenství, pak zdravotnická pomoc, ale také pobytové služby. Více z oborové pomoci v dalších řádcích. Hlavní dělení bývá zpravidla na soukromou a státní sféru. Do soukromé patří například různé kontaktní skupiny, semináře, hlídání dětí a další. Nakolik jsou soukromé služby dostupné pro osaměle žijící rodiče, je druhá věc, kterou jsem však již zmiňoval v předchozích kapitolách. Rodiče jsou tedy nuceni, s ohledem na ekonomickou situaci, využívat pomoci státních orgánů a organizací, ať už je pomoc finanční či poradenská. Podle mého názoru je však důležité, aby jakákoliv pomoc probíhala systematicky a především systémově, a aby bylo využíváno všech rezerv a možností rodiny s podporou vizí a perspektiv do budoucnosti. To mimo jiné znamená, že rodiče potřebují vidět účinnost předkládaných řešení a intervencí a jejich užitečnost pro budoucnost jejich rodinného uspořádání.

V této podkapitole se pokusím provést komparativní analýzu jednotlivých přístupů k rodičům vychovávajícím dítě bez partnera, ale také zmíním programy pro rodiny (ať již preventivní nebo pomáhající rodině v době vnitřní krize) a také pro děti, které bývají touto situací značně postiženy. Výsledkem by mělo být nalezení určitých rezerv v pomoci či poradenství, ale také zjištění, zda pomáhající organizace a profese jsou schopné najít společnou cestu k cíli, kterým by měla být spolupráce při zmírnění následků rodinných neshod pro rodiče i děti, ale také účinná prevence. V dalším textu uvedu nejčastější typy preventivních, ale i pomáhajících oborů napříč soukromou i státní sférou služeb, s uvedením přehledů o počtu zařízení a jejich klientů. Následující řádky se však budou pohybovat více v rovině teoretické, praktické stránce pomoci bude věnována další podkapitola.

Aplikujeme-li na tuto problematiku historické hledisko, zjistíme, že institucionalizovaná podoba rodinného poradenství má sice určitou tradici, nicméně je nutné uvést, že neinstitutionalizované poradenství v manželských a rodinných záležitostech má tradici delší. Podle Nováka se zdá, že již přírodní národy měly rodinné uspořádání regulované sociálními normami. Ve společenství se zpravidla nacházela osoba, která byla ostatními uznána za oprávněnou řešit a zasahovat v partnerských krizích. V období středověku se takovou osobou stával majitel panství nebo statku, ale většinou byly otázky spojené s rodinným soužitím řešeny skrze náboženské instituce. Novák uvádí také sociální kontrolu příbuzenské sítě, starých zkušených lidí, významných členů rodiny nebo také například sousedů. Změna, nejen politická a sociální, ale i společenská a rodinná přichází s obdobím průmyslové revoluce, s níž souvisí také nové druhy sociálních a ekonomických problémů. To s sebou nese změnu ve vnímání pomoci a poradenství pro rodiny čelící novým druhům krizí. V partnerském soužití se zvyšují citová, intelektuální, ekonomická, sexuální a jiná očekávání a také se proměňují sociální sítě. Zpočátku vznikají především církevní, poradenské instituce zaměřené na rodinné problémy, později také specializovaná vědecká pracoviště. Např. v roce 1884 F. Galton otevírá v Londýně *Antropometrickou laboratoř* zaměřenou na psychologické poradenství. Později se začínají rozvíjet další specializované obory zabývající se rodinnou konstelací a krizemi v rodině (Novák, 2006, s. 14).

Nejen v počátečních fázích rodinné krize, ale i v období rozvodovém a porozvodovém, mnoho jedinců využívá své sociální sítě kamarádů a známých, stejně tak i rodinného prostředí, k získávání rad a hledání strategií řešení. Novák tento způsob hledání pomoci nazývá *laickým nebo vrstevnickým poradenstvím*. Dodává, že nám zpravidla radí ti, s kterými se setkáváme na své životní dráze, ti, co nás obklopují nebo také ti, kteří mají podobnou zkušenost. Často se rodiče upínají k neformálním autoritám ve svém okolí a odborná rada je též vyžadována od zdravotnických nebo pedagogických pracovníků, právníků, kněží nebo také přímých nadřízených rodičů apod. Jmenované osoby lze souhrnně nazvat autoritami v různých stupních postavení (Novák, 2006, s. 7).

Pro všechny pomáhající obory a profese by však mělo být společné, aby pokud již dojde k rodinné krizi ústící do rozvodového řízení, pomáhaly nově vznikající rodinné konstelaci především v období těsně po rozvodu. Jak jsem naznačil již v předcházejících řádcích, „nová“ rodina se identifikuje se svojí rolí, začleňuje svoji strukturu do svého společenské-

ho prostředí, vyrovnává se s nejrůznějšími tlaky (ekonomické, sociální apod.) souvisejícími s jejím statutem a jednotliví členové rodiny redefinují svoje role v ní.

V rámci zdravotního pojištění můžeme využívat i služeb psychologů, avšak klasické manželské poradenství není z těchto veřejných prostředků hrazeno. Novák poukazuje na fakt, že v geografickém prostoru České republiky působí přibližně 20 kvalifikovaných soukromých manželských poradců a nepřeberné množství ostatních osob, které ke své činnosti využívají různých pojmenování. O jejich odbornosti by bylo nutné se dozvědět více z jiných zdrojů a je to otázka, která není úplně určující pro toto téma. Manželští a rodinní poradci jsou organizováni v Asociaci manželských a rodinných poradců ČR působící na našem území od roku 1990 (Novák, 2006, s. 20-21). Pro představu vyjmenuji specializaci činností **manželské a rodinné poradny v oblasti rozvodové péče**:

- *psychologická pomoc v rozvodovém rozhodování,*
- *pomoc při překonávání rozvodové krize,*
- *při zvládání výchovných problémů dětí postižených rozvodem,*
- *pomoc po rozvodu – hledání smyslu života, nového životního stylu, místa ve společnosti, získání „nadhledu“ (dle mého názoru je, z hlediska rodiče, tato fáze velmi důležitá),*
- *ostatní problémy, které sice nesouvisí s předmětem činnosti poradny, ale klient je potřebuje s někým nestranným probrat (Novák, 2012, s. 132).*

Základní typy problémů, které spadají do obecné působnosti státních manželských a rodinných poraden, jsou uváděny ve věstníku výše zmíněné asociace. Jedná se o:

- *poradenskou a psychoterapeutickou pomoc v manželství a rodině,*
- *rozvodové poradenství,*
- *psychologická pomoc osamělým osobám,*
- *předmanželské poradenství,*
- *psychologická pomoc občanům v životních krizích,*
- *osvětová, výchovná, vzdělávací a publikační činnost,*
- *pomoc rodinám zasaženým nezaměstnaností,*
- *pomoc rodinám s fyzicky, sociálně či jinak handicapovaným členem (Novák, 2006, s. 23).*

Z hlediska uspořádání poradny se za optimální plochu (podle norem hygieniků) považují místnosti o 20m² a obdobné je to i pracovní poradce. V předchozích řádcích jsem narazil na problematiku odbornosti rodinných poradců. Novák doporučuje, aby měli minimálně všeobecný přehled, ale i znalosti z oblastí souvisejících s rodinnou problematikou vzdáleně. Také klade důraz na jejich korektnost a mlčenlivost, klient může vystupovat pouze pod označením „anonym“ a může nebo nemusí uvádět základní demografická data související s jeho rodinou. Většina návštěv je hlášena samotnými klienty (může být i z podnětu státního orgánu) telefonicky a délka konzultace bývá přibližně 1 hodina. Průměrný počet konzultací je pět. Může se však pohybovat i v několika desítkách sezení (Novák, 2006, s. 24-27). Podle Matouška je však reálné číslo 2-3 konzultace na případ (Matoušek, 2004, In: Novák, 2006, s. 29).

Otázkou ovšem zůstává, nakolik jsou ve skutečnosti, s ohledem na stereotypizaci osob docházejících k psychologovi či do poradny, poradenství a pomoc využívány. Hejzlarová mě však doplňuje tvrzením, že v případech, kdy domácí patologie, příp. další aspekty života rodiče, se stanou pro jednotlivce již psychicky neúnosné, jsou konzultace v psychologické poradně účinným nástrojem. Další formou pomoci mohou být **lokální svépomocné či podpůrné skupiny** sdružující jedince s podobnými životními problémy. Smyslem takových skupin je sdílení informací, podpora a budování sebevědomí. Hodnotová orientace skupin se zpravidla vyprofiluje do oblasti vzájemné důvěry, neformálnosti a vzájemného respektu a pomoci (Hejzlarová, 2011, s. 21).

Mezi podpůrnou sítí, která by ulevila osamělým rodičům při výchově a seberealizaci, můžeme zařadit i jejich nejbližší přátelé, rodinu nebo církevní komunity. To, co rodičům však nejvíce chybí, je **čas**, který je nutno skloubit se zaměstnáním, péčí o stav domácnosti, výchovou, příp. časem pro sebe. V tomto momentu jsou vyzdvihovány sociální vazby, a to nejen z důvodu hlídání dětí, ale také v otázkách zajištění chodu domácnosti (Hejzlarová, 2011, s. 21). Podle zjištění Skinnera a Finche osamělí rodiče častěji využívají soukromé, neformální péče o děti než péče formální a institucionalizované (Skinner, Finch, 2006, In: Hejzlarová, 2011, s. 21). Také do soukromého života se promítá nedostatek času, a to nejen v sociálních kontaktech, výchově dětí, ale také v udržování chodu domácnosti. Podle analýzy ministerstva práce a sociálních věcí, často osamělí rodiče využívají služeb tzv. hodinových manželů a manželek k zajištění péče o domácnost a pořádku v ní (MPSV, 2014, s. 600).

K rozšiřování a udržování stávající sítě sociálních vazeb osamělých rodičů mohou svoji činností přispívat také tzv. **mateřská centra** zřizovaná již počátkem 90. let 20. století. První mateřské centrum v České republice vzniklo v roce 1992. Počet center se, s ohledem na rozvoj společenských problémů, zvyšoval a následně došlo k jejich sdružení do *Sítě mateřských center*. V současné době je v této síti 296 členů a jejich počet neustále kolísá. Např. v roce 2010 jich bylo celkem 327 (SMC, 2015, on-line). Členství v nich je dobrovolné a jejich činnost si zpravidla řídí samy matky, které je většinou také zřizují. Stejně tak i vztahy a pomoc je v centru neformálního charakteru. Podle Paloncyové je největší přínos center spatřován v omezování sociální izolace matek na mateřské dovolené, ale i otců, případně prarodičů pomáhajících s každodenní péčí o dítě. Mateřská centra směřují hlavně ke ztrátě izolace matek, ale pomáhá také v navazování sociálních kontaktů, občasná výpomocí při hlídání dětí a u matek podílejících se na chodu centra také zvyšují pocity uplatnění, seberealizace či zvyšování sebevědomí pocitem užitečnosti (Paloncyová, 2011, s. 30). Jsou založena na principu rodinné svépomoci a vzájemnosti. Jejich činnost není regulována ani zákonem o školských zařízeních a také nespádají do systému sociálních služeb. Sdružení má cílovou skupinu v široké škále osob a rodinných společenství s dětmi do 6 let, ale i jiné osoby, jako např. senioři, začínající podnikatelky apod. Centra svým členům mohou pomoci zprostředkovávat rekvalifikační a vzdělávací kurzy, což je významné zejména pro osaměle žijící matky s dětmi. Oborová spolupráce s příslušnými sociálními orgány funguje, podle analýzy ministerstva práce a sociálních věcí, obousměrně. Je také vyzdvihována preventivní funkce těchto center pro matky s dětmi z různých sociálních vrstev (MPSV, 2014, s. 525-540).

Rodinná a komunitní centra jsou dalšími z celostátních organizací poskytujících pomoc rodinám s dětmi, příp. dětem. Podle analýzy ministerstva práce a sociálních věcí **rodinná centra** v České republice vykonávají především preventivní činnost. Mají status podobný klubu a sdružují matky s dětmi do 4 let věku. Setkávají se tu matky z různých společenských a ekonomických vrstev. Do klubu docházejí také osaměle žijící matky, většinou pro rady ve výchově a také matky s dětmi hyperaktivními či naopak opožděnými ve vývoji. Okrajově se centrum zabývá volnočasovými aktivitami pro děti z rodin, které si nemohou dovolit platit jim kroužky (týká se i osamělých rodičů). Analýza vyzdvihuje preventivní funkci center, které mohou některé problémy rodičů včas zachytit a doporučit návštěvu odborníka či příslušného úřadu. Pracovníci centra rodičům poskytují pomoc formou roz-

hovoru a základního poradenství. Rozvíjí se také prostor pro vzájemnou spolupráci mezi rodiči, kteří si mohou předávat vlastní zkušenosti a poznatky. Často si vytvářejí tzv. rodičovské skupiny. Oborová spolupráce těchto center s orgány sociálněprávní ochrany dětí je spíše formální a podnět ke spolupráci přichází zpravidla od centra ke státnímu orgánu (MPSV, 2014, s. 518-525).

Mezi ty, kdo využívají služeb mateřských a rodinných (komunitních) center patří také funkční rodiny, pro které je důležitá preventivní funkce těchto sdružení, neboť jejich vzájemné soužití může být ohroženo:

- *rozvodem,*
- *nenaplněním partnerského vztahu,*
- *nemocí,*
- *výchovnými problémy s dítětem,*
- *závislostmi,*
- *ztrátou zaměstnání,*
- *různými typy finančních potíží, mezi které také může spadat mateřská a rodičovská dovolená (MPSV, 2011, s. 38).*

Jestliže jsem zmínil zapojení státních orgánů do iniciativy směřující k poskytnutí pomoci či rady institucionální cestou, můžeme také, inspirováni pohledem Howletta a Rameshe, kvalifikovat nástroje veřejného sektoru podle toho, jak se podílí na řešení manželských a rozvodových krizí:

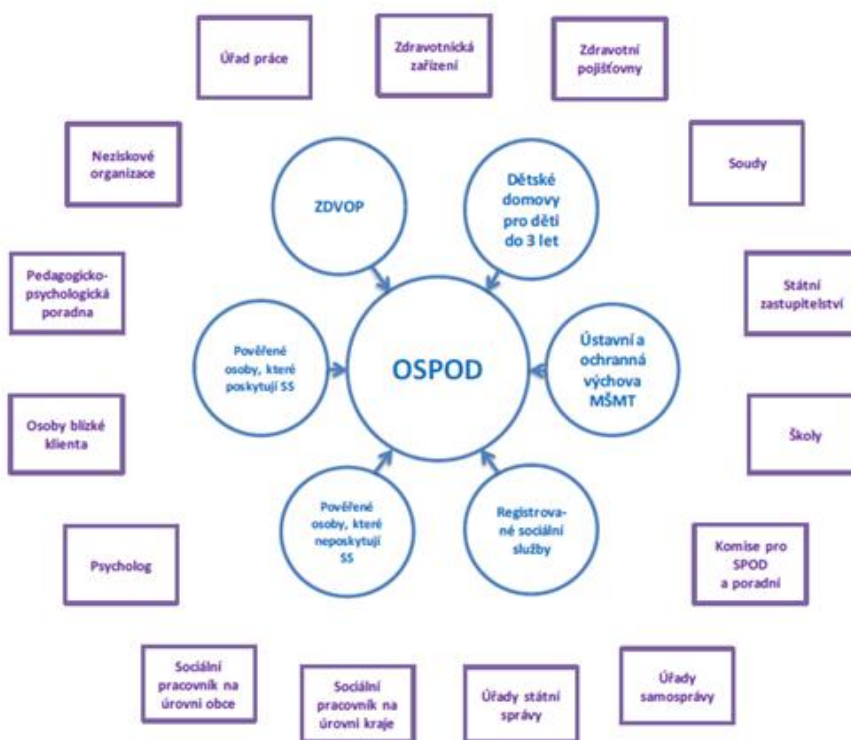
1. *nástroje realizované pouze prostřednictvím státní správy - např. dávky v hmotné nouzi,*
2. *nástroje využívající spolupráci veřejného sektoru s občanským - např. státní podpora občanských iniciativ,*
3. *partnerstvím veřejného a soukromého sektoru - výstavba azylového domu apod.,*
4. *prostřednictvím veřejné správy a soukromého neformálního sektoru - víkendová rodinná výpomoc apod. (Howlett, Ramesh, 1995, In: Hejzlarová, 2011, s. 20).*

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR ve své analýze poukazuje na koncepce a strategie, kterými se řídí jeho síť služeb pro práci s rodinami a dětmi. Vychází především z Národní koncepce rodinné politiky (2005), Národní strategie ochrany práv dětí „Právo na dětství“ (2012) a Akčního plánu k naplnění Národní strategie 2012. Vláda České republiky

se schválením Národní strategie ochrany práv a dětí zavázala vytvořit do roku 2018 systémově funkční soustavu orgánů a opatření, která by zajišťovala ochranu všech práv dětí a naplňovala jejich potřeby. Věcná příslušnost problematiky ochrany práv dětí, subvence v rodině, náhradní rodinné péče a péče o ohrožené děti je rozdělena mezi několik orgánů (MPSV, 2014, s. 8). Na tomto místě by bylo vhodné vložit aktuální schéma znázorňující systémové rozložení pomoci mezi jednotlivé státní orgány a ostatní organizace a osoby (Schéma 4) a jejichž středobodem je orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Schéma 4: Postavení orgánů a osob v systému zajišťování péče o ohrožené děti a rodiny

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi.

Schéma: Pozice aktérů v systému péče o ohrožené rodiny a děti. MPSV, 2014, s. 9. 15. 2. 2015, 13:59.

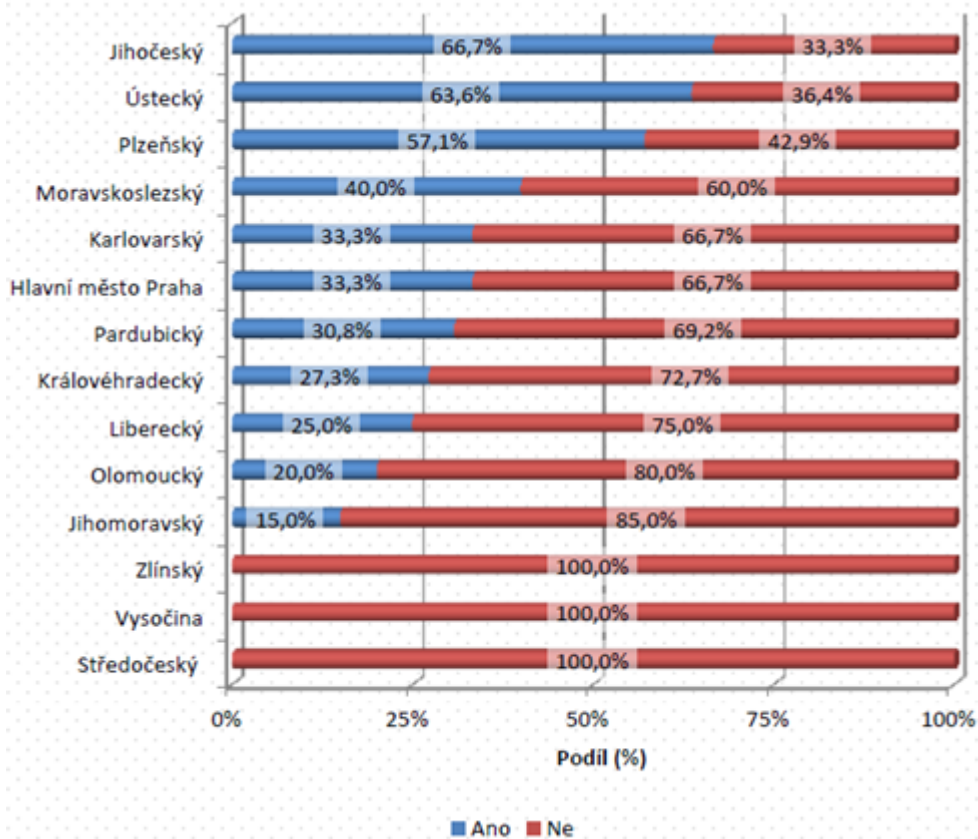
Mezi hlavní zásady orgánů sociálně právní ochrany dětí (obce s rozšířenou působností, městské úřady, magistráty, obecní a krajské úřady, ministerstvo práce a sociálních věcí, Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí, Úřad práce ČR) patří především princip prevence. Této zásady má být využíváno jak vůči dětem nacházejícím se na území ČR (bez ohledu na občanství), tak i na rodinu a vztahy v ní, s důrazem na ochranu dětí před sociálně patologickými jevy (MPSV, 2014, s. 25-28).

Nejvýznamnější kompetencí *orgánu sociálně-právní ochrany* dětí je zmírňování rodičovských sporů, a to doporučením návštěvy příslušného poradenského zařízení, příp. doporučením rodinné mediace. Podle metodického materiálu ministerstva práce a sociálních věcí více dělat nemůže. Důležité je však především zapojení *sociálního pracovníka* ve sporech týkajících se úpravy práv a povinností dítěte, jehož rodiče už spolu nežijí (v době kdy se rozcházejí nebo po rozvodu žádají o změnu výchovných poměrů) a úpravy práv a povinností nezletilého dítěte v době rozhodování soudu o rozvodu manželství. Sociální pracovník má v oblasti rozhodování o umístění dítěte a způsobu participace obou rodičů na jeho výchově důležitou pozici a spolupracuje v této oblasti s *opatrovnickým soudcem*. Vypracovává pro něj zprávu a v řízení před soudem sociální pracovník vystupuje jako *kolizní opatrovník* do doby, než se rozhodne o svěřeni dítěte do výchovy a způsobu jejího uskutečňování. Pracovník také může rodičům dávat určitá doporučení ke zmírnění vlivu rozvodové situace na dítě. Vybírám několik z nich:

- *držet děti mimo střed argumentů rodičů,*
- *není vhodné předávat zprávy pro druhého rodiče prostřednictvím dítěte,*
- *nezjišťovat osobní informace o druhém rodiči od dítěte,*
- *je nutné si uvědomit rozdílnost pocitů dospělých a dětí v určité situaci,*
- *vyhledávat dítěti příjemné situace,*
- *dítě si může užívat času i s druhým rodičem podle svých představ,*
- *je důležité identifikovat intenzitu tlaků působících na dítě,*
- *dítě se může vnitřně „deformovat“ z prožívaných traumat.*

Pro dokreslení situace v této oblasti uvedu několik přehledových grafů z analýzy ministerstva práce a sociálních věcí realizované v roce 2014. Data čerpají z předcházejícího roku, takže v době vypracovávání této práce jsou již 2 roky stará, nicméně lze předpokládat, že odchylka od původního stavu by se v současnosti mohla pohybovat v řádu několika desetin procent. Co se týče meziročního srovnání, mohu uvést hned první graf (Graf č. 6), z kterého vyplývá nárůst počtu případů na pracovištích orgánů sociálně-právní ochrany dětí v letech 2012 – 2013 v jednotlivých krajích. Je nutné poukázat na 0% nárůst v kraji Zlínském, Středočeském a v kraji Vysočina.

Graf 6: Meziroční srovnání počtu případů na pracovišti OSPOD dle jednotlivých krajů (v %)

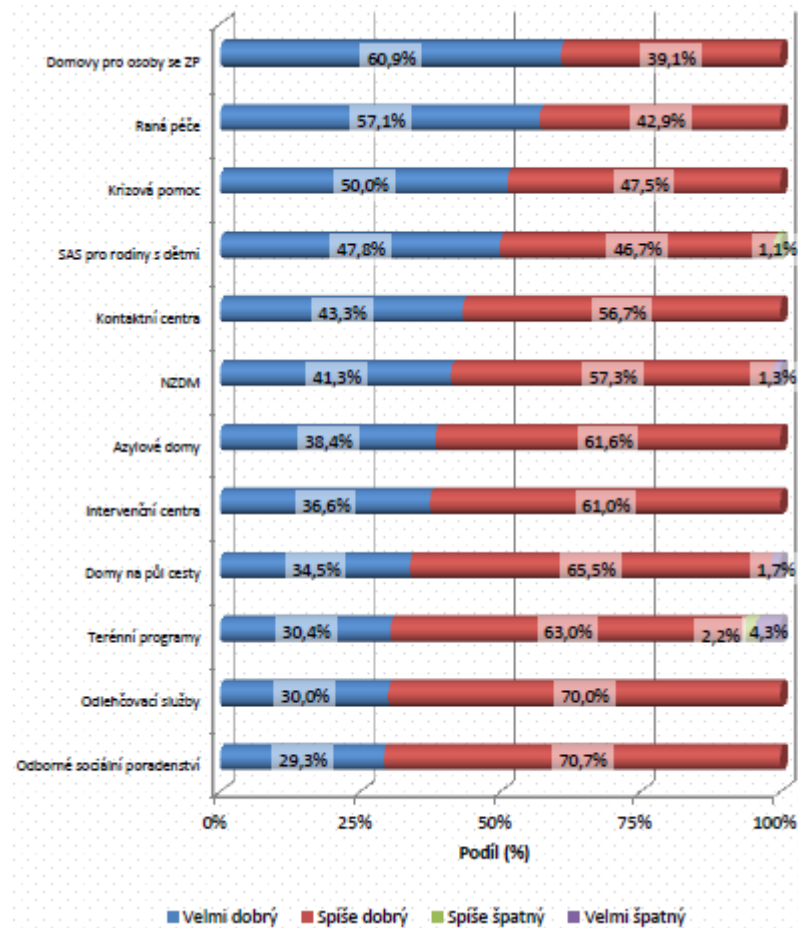

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Nárůst počtu evidovaných případů v roce 2013 na pracovištích OSPOD podle kraje. MPSV, 2014, s. 63. 15. 2. 2015, 14:36.

Role krajů v této oblasti je podstatná a zákonem o sociálních službách je jim stanovena povinnost vytvářet **plány rozvoje sociálních služeb**. Může se samozřejmě v jednotlivých krajích lišit. Podle analýzy ministerstva práce a sociálních věcí byl např. v Jihomoravském kraji na roky 2012-2014 schválen střednědobý plán rozvoje sociálních služeb zaměřený na děti, mládež do 26 let a rodinu a také osoby ohrožené sociálním vyloučením a osoby v krizi (MPSV, 2014, s. 606-615).

Dále je nutné zmínit dopad působení jednotlivých opatření OSPOD a registrovaných sociálních služeb na situaci klienta (Graf č. 7). Je potřeba zdůraznit, že tyto výsledky prezentují data vypracované analýzy a názorová relativita může být od těchto dat odlišná.

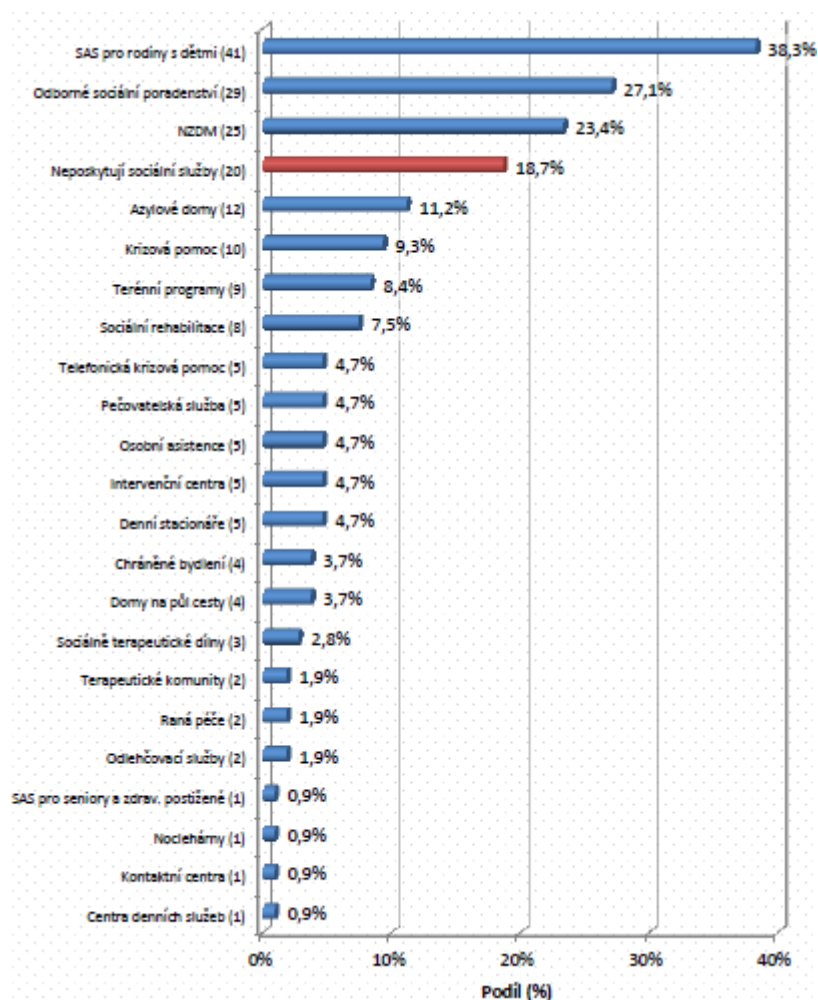
Graf 7: Dopad spolupráce OSPOD a registrovaných sociálních služeb na situaci klienta

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Dopad spolupráce OSPOD a registrovaných sociálních služeb na situaci klienta. MPSV, 2014, s. 71. 15. 2. 2015, 14:46.

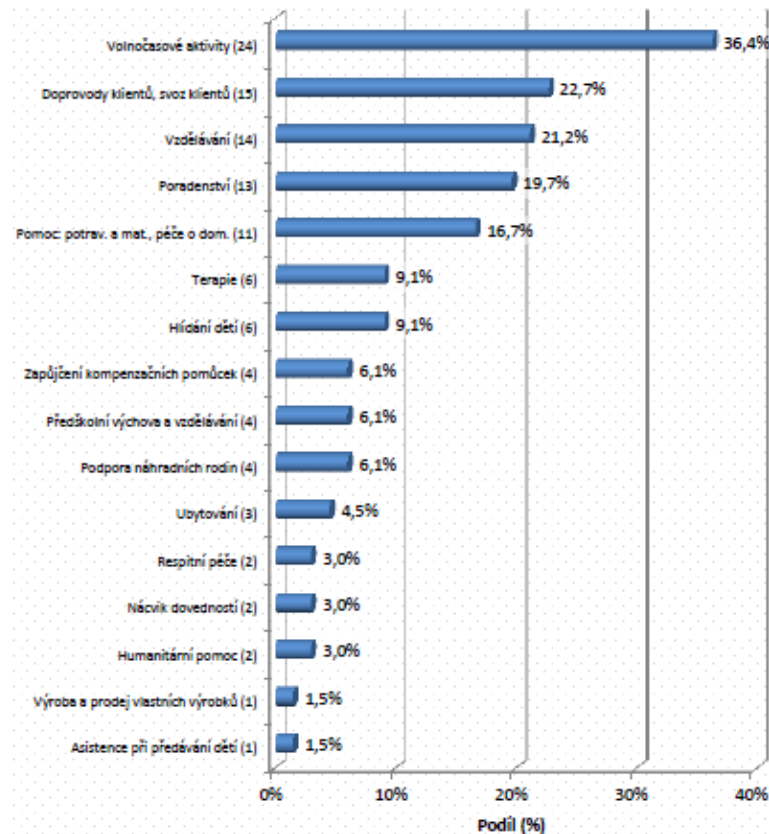
V návaznosti na Obr. č. 4, kde zveřejňuji schéma orgánů a zařízení poskytujících pomoc a poradenství dětem a rodinám, považuji za důležité k uzavření této části, aby bylo ještě vysvětleno, jaký podíl činností tvoří jednotlivá zařízení pověřená OSPOD. Na prvním grafu (Graf č. 8) uvádím podíl zařízení, které poskytují nějakou službu a na druhém (Graf č. 9) jsou uvedeny podíly zařízení, které nabízejí volnočasové a především nezávazné činnosti.

Graf 8: Podíl zařízení poskytujících daný druh sociální služby
(v %)

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Podíl zařízení s pověřením k výkonu SPOD poskytujících daný druh sociální služby. MPSV, 2014, s. 152. 15. 2. 2015, 14:49.

Graf 9: Podíl zařízení poskytujících daný druh nezávazné činnosti (v %)

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Podíl zařízení s pověřením k SPOD zajišťujících daný druh fakultativní činnosti. MPSV, 2014, s. 154. 15. 2. 2015, 15:02.

Nejen ekonomickou sílu, ale také možnost rozšiřovat své služby případně kapacity pro klienty, určují financování a příspěvky jednotlivým centrům a sociálním službám. Předkládám proto tabulku (Tab. 12), z které lze vyčíst jednotlivé zdroje příjmů variantních sociálních služeb za rok 2013. Můžeme také vyčíst, na co je vyčleněno nejvíce financí ze státního rozpočtu, na co si nejvíce přispívají sami klienti a kam nejvíce směřují dotace ze státních i evropských fondů.

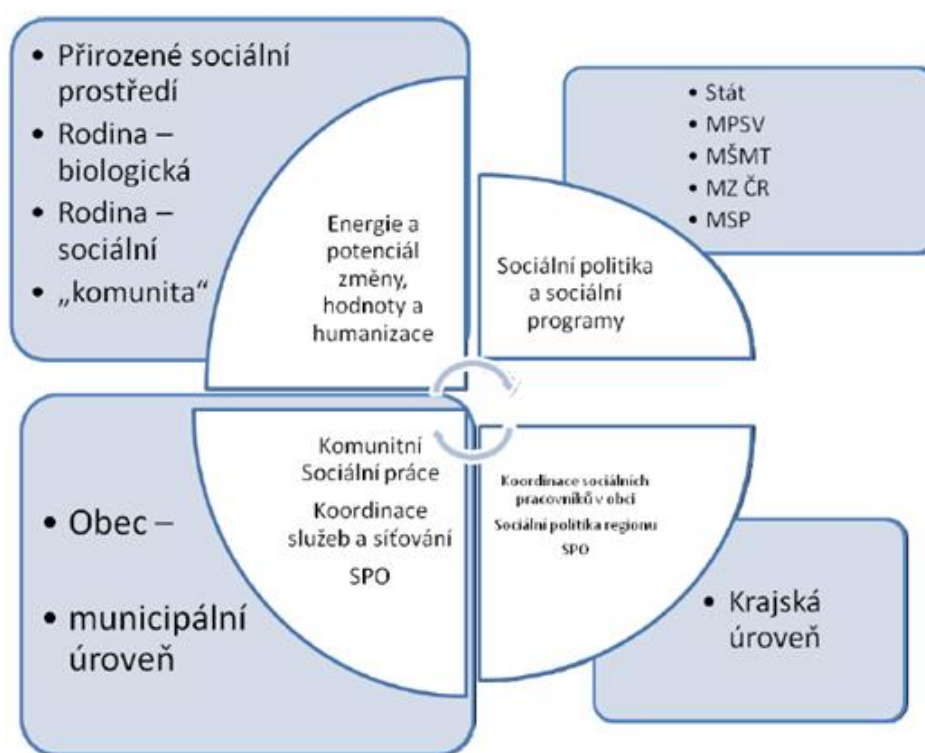
Tabulka 12: Zdroje financování jednotlivých sociálních služeb v roce 2013

Druh sociální služby	Dotace od MPSV	Příspěvek od úřadů práce	Dotace od obcí	Příspěvek od zřizovatele - obce	Příspěvek do zřizovatele - kraje	Úhrady od uživatelů služby	Fondy zdravotních pojišťoven	Resorty státní správy celkem	Dotace od krajů celkem	Strukturální fondy celkem	Jiné zdroje	Celkem
Azylové domy	94 481 880	833 220	18 983 697	9 220 207	6 776 000	44 135 665	0	502 000	14 874 128	27 856 531	26 976 465	244 639 793
Centra denních služeb	27 520 265	1 039 270	2 718 270	1 394 000	3 102 000	8 232 876	0	17 600	2 785 517	199 489	4 697 266	52 706 553
Denní stacionáře	177 520 900	4 036 316	24 035 034	66 720 644	23 054 990	77 318 567	5 797 000	1 036 000	36 878 120	396 764	33 914 226	450 708 561
Domovy pro osoby se zdravotním postižením	663 131 133	7 144 484	7 844 587	119 879 340	344 123 203	1 156 128 384	122 525 812	100 000	1 116 480	2 042 680	71 712 840	2 495 748 943
Domovy se zvláštním režimem	21 967 000	16 000	700 000	0	609 131	26 588 721	2 506 968	0	1 114 800	739 420	2 932 735	57 184 775
Domovy na půli cesty	10 268 000	0	643 400	0	0	1 958 000	0	0	1 598 500	2 495 827	1 176 434	18 140 161
Chránilné bydlení	37 900 000	679 970	1 099 700	2 319 000	4 594 940	42 674 504	93 623	45 000	306 000	281 822	5 392 213	95 342 772
Intervenční centra	8 460 000	0	564 000	0	4 202 931	0	0	0	428 000	5 669 800	50 000	19 419 731
Kontaktní centra	35 529 875	560 685	14 161 255	4 259 176	1 155 000	0	0	38 263 821	22 924 424	2 274 887	3 499 745	122 670 868
Krizová pomoc	19 978 000	113 200	3 627 821	0	0	0	7 500	515 000	2 321 800	827 118	8 173 269	35 563 708
Nikoprahová denní centra	4 491 000	10 000	301 637	591 477	0	70 000	0	0	450 500	628 000	556 600	7 099 214
Nikoprahová zařízení pro děti a mládež	129 471 370	2 926 701	34 163 945	4 609 954	611 000	0	0	7 872 124	20 183 918	45 687 676	31 484 009	277 010 697
Nocilehárny	9 628 000	250 000	2 738 380	0	0	2 331 000	0	0	973 900	0	231 000	16 152 280
Odborné sociální poradenství	155 964 285	7 157 582	32 467 518	16 366 805	50 369 314	38 800 907	695 758	13 379 337	15 727 193	25 942 855	34 165 959	352 226 606
Odečkovací služby	47 063 724	775 200	9 160 602	4 820 560	2 922 400	0	10 920 000	878 301	12 269 537	1 434 108	12 866 733	141 033 771
Osobní asistence	155 654 676	6 364 389	27 031 082	3 676 216	2 944 000	109 130 061	10 500	0	21 521 400	1 599 741	13 551 789	339 418 355
Pečovatelská služba	229 708 700	5 350 351	205 249 934	236 506 538	2 944 000	293 928 176	1 640 000	0	11 389 427	377 250	35 468 000	1 022 562 376
Podpora samostatného bydlení	2 816 000	0	574 200	170 000	130 000	826 340	0	0	0	537 500	121 780	5 175 820
Příbuznovské a předčasně péče	3 478 000	338 000	1 550 850	0	0	1 215 100	0	0	562 500	0	717 350	7 861 800
Rand péče	51 246 018	191 390	8 658 645	438 017	0	0	0	330 000	5 861 327	57 728	12 628 478	79 411 609
Služby následné péče	5 743 500	0	853 000	835 144	0	1 224 120	0	3 270 797	3 142 722	1 702 893	839 423	17 611 599
Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi	86 843 049	1 467 992	19 233 714	1 530 995	293 855	0	0	2 839 600	10 988 192	35 382 574	47 964 508	206 544 479
Sociálně aktivizační služby pro seniory a osoby se zdravotním postižením	34 727 000	4 073 290	8 617 920	0	10 000	0	37 500	967 861	3 558 600	1 194 880	11 602 033	64 788 484
Sociálně terapeutické dílny	27 807 300	1 202 276	3 303 500	0	3 659 000	867 970	0	0	4 991 921	17 915 239	13 354 504	73 101 710
Sociální rehabilitace	98 797 567	3 082 279	9 394 398	2 862 437	1 804 000	6 259 615	175 000	600 161	12 061 933	34 285 013	171 699 417	338 159 383
Sociální služby poskytované ve zdravotnických zařízeních	16 998 000	2 956 386	1 332 340	2 862 437	4 680 874	23 203 377	9 635 701	100 000	50 000	0	1 640 353	58 678 594
Telefonická krizová pomoc	11 286 000	0	1 889 937	289 166	0	0	0	0	1 705 500	0	1 079 158	21 030 635
Terapeutické komunity	3 420 000	0	0	0	696 000	308 000	0	0	0	0	0	4 424 000
Terénní programy	68 318 660	862 463	20 185 793	2 680 254	0	0	157 000	19 469 129	18 475 990	52 021 435	9 269 173	191 439 897
Tísňové péče	2 698 000	1 027 064	1 302 000	0	0	750 880	0	0	866 500	0	448 237	5 199 117
Trušeňské služby	7 079 000	1 027 064	1 154 800	0	0	0	0	0	0	0	388 000	10 515 364
Týdenní stacionáře	64 826 904	1 585 785	1 322 500	16 816 270	21 213 120	60 472 427	3 613 400	22 680	5 781 200	703 000	9 162 834	185 520 120
Celkem	2 315 823 806	54 044 293	464 864 459	496 026 200	476 941 758	1 894 434 690	157 815 762	90 209 011	234 912 029	262 255 230	567 764 531	7 017 091 769

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Tabulka: Struktura zdrojů financování v roce 2013. MPSV, 2014, s. 810. 15. 2. 2015, 18:12.

Pokud shrneme předchozí zjištění a přístupy napříč organizacemi, státními institucemi, sociální sítí jednotlivce, jeho okolím a dalšími pomáhajícími profesemi, můžeme v ideálním případě pozorovat teoretický oborový soulad. Abych pomoc jednotlivých orgánů a organizací vysvětlil, přikládám grafické ztvárnění (Schéma 5) jejich předmětu činnosti a druhu pomoci, kterou mohou poskytovat rodičům a dětem.

Schéma 5: Role organizací a skupin poskytujících pomoc rodinám a dětem v systému

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Služby pro rodinu a děti. Schéma: Role rodiny, komunity a veřejné správy. MPSV, 2011, s. 9. 15. 2. 2015, 19:48.

Konkrétní služby, které tyto orgány a organizace nabízejí, se, v souvislosti s tématem této práce, realizují například v projektech zaměřených na:

- *svépomocné skupiny v rámci komunity – intuitivní rodičovství,*
- *služby zaměřené na informovanost v zájmu dětí a nezletilých,*
- *centra podpory dětí a rodin,*
- *trénink pozitivního rodičovství,*

- *mediaci,*
- *programy psychosociální podpory pro rodiče samoživitele, zejména otce,*
- *preventivní programy zaměřené na celou rodinu apod. (MPSV, 2011, s. 10).*

Výše uvedeným schématem jsem se dotkl hlavně státní sféry vlivu na rodiče a děti. Mnoho organizací, především neziskových, se však profiluje v soukromé sféře a některé z nich mají také základ v mezinárodních organizacích. V následujících řádcích bych osvětlil činnost některých z nich. Na tomto místě je neuvádím zcela záměrně a účelově, ale jejich výběr proběhl náhodně z důvodu poukázání na způsob práce a programovou náplň činnosti. Lokální sdružení a organizace, ale i ty celorepublikové, se nejčastěji zabývají prevencí, příp. nabízejí pomoc v krizové životní situaci. Mohou to být azylové domy, domy pro děti s matkami a jiné, avšak specializovanou odbornou péčí mohou poskytovat jen ty s příslušnou atestací a povolením státních orgánů.

Mezi soukromé organizace s mezinárodní základnou patří také **HoSt Home-Start ČR**. Působí na našem území od roku 2003 a nyní má pobočky již ve třech velkých městech České republiky. Tuto organizaci zmiňuji z důvodu, že se specializuje na sociálně ohrožené rodiče a děti do 6 let. Působí v oblasti prevence a je registrována jako sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Mezi cílové skupiny patří zejména:

- *rodiny prožívající náročnou životní situaci (odchod či úmrtí jednoho rodiče, velmi mladí rodiče starající se o dítě bez partnera, izolovaní a osamělí rodiče apod.),*
- *rodiny ohrožené sociální exkluzí či znevýhodněním (dlouhodobě nezaměstnaní, osoby bez kvalifikace či s její nízkou úrovní, rodiče bez zkušeností s rodinným prostředím atd.) a jiné.*

Důležitý je zejména způsob práce s klienty, který probíhá formou *práce dobrovolníků v rodinách, terénní sociální práce či diagnosticko-terapeutickou prací v rodinách.*

V oblasti služeb rodinám a dětem působí také různá občanská sdružení. Pro přiblížení činnosti těchto organizací jsem vybral sdružení Dům tří přání o.s., která již více, než 12 let poskytuje podpůrnou činností pomoc ohroženým dětem a jejich rodinám. Posláním organizace je především poskytnutí komplexních služeb rodinám v ohrožení s důrazem na co největší zachování vazeb dítěte s vlastní rodinou (Benčová, In: MPSV, 2011, s. 13-17).

Obrázek 1: Logo občanského sdružení Dům tří přání

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Služby pro rodinu a děti. Logo: Dům tří přání o.s.. MPSV, 2011, s. 17. 16. 2. 2015, 19:17.

Pokud pracujeme s osamělým rodičem **terapeuticky**, není vhodné z terapie vyčleňovat druhého rodiče (byť třeba pouze psychologicky). Sobotková nedoporučuje vyčlenit rozpadlé manželství ze svého života za každou cenu a soustředit se jen na nové rodinné uspořádání bez bývalého partnera. Není to nejlepší cesta ani pro psychiku dítěte. Dále upozorňuje na důležitost včasné intervence do rodiny osamělého rodiče, neboť většina rodičů vyhledává odbornou pomoc až při prvních problémech, např. dítěte ve škole či rodinných konfliktech. Často se domnívají, že situaci zvládají a mají vše plně pod kontrolou. Včasná intervence také zvyšuje úspěšnost nápravy. Mnoho autorů se shoduje na tom, že primárním úkolem odborné pomoci by měla být podpora osamělého rodiče v jeho roli hlavy rodiny a také, již několikrát zmiňovaná, podpora sebevědomí. Následná fáze pomoci se zaměřuje na rozvinutí podpurné sociální sítě. Terapeutické přístupy většinou využívají metod *konzultací a psychoedukačních programů* (Sobotková, 2012, s. 178).

Zaměříme-li pohled na dětské členy rodiny, lze i v jejich případě aplikovat psychologickou pomoc a poradenství, avšak, vzhledem s ohledem na jejich věk a nedokončený psychický vývoj, musejí být terapeutická a poradenská opatření velmi citlivá a jim přizpůsobená. Není možné používat stejné prostředky jako při práci s dospělým členem rodiny. Podle Geldard nelze například využít techniky vyzvání k hovoru, kdy by děti měly samy hovořit o tom, co je trápí. Většinou jsou schopny odpovídat pouze na přímé otázky. Upozorňuje také, že dětská mysl bývá roztěkaná a dlouhé hovory by je také mohly nudit. Je tedy důležité verbální terapii obohatit prvky hry, kterou také analyzujeme, příp. pojmout vyprávění

o situaci v rodině jako vytváření imaginativního příběhu (pohádky) o třetí osobě. Avšak nejdůležitější v jakékoliv terapii, ať už je to práce s dospělým nebo dítětem, je navázání vzájemného vztahu, od něhož se odvíjí úspěšnost či neúspěšnost terapeutického působení. Mezi psychology je významnost tohoto aspektu vyzdvihována již od 50. let 20. století a výzkum v této oblasti prováděl i Carl Rogers (Geldard, 2008, s. 10-14).

Již tradičně přidávám závěrem legislativní rámec daného problému. Na začátku této práce jsem zmiňoval, že nelze postihnout veškerou právní úpravu související s rodinou, dětmi, jednotlivci či organizacemi, jejichž činnost se rodinného uspořádání dotýká. Značná část právních předpisů se totiž nějakým způsobem vymezuje vůči člověku v různém postavení z předpisu vyplývajícího, a to následně ovlivňuje jeho psychický stav, ekonomické či právní postavení atd. Nepřímo se tyto vlivy přesouvají i na rodinu a její členy, mnohdy jsou i určujícím faktorem rodinného fungování. Zmíním proto jen některá ustanovení vybraných právních předpisů, která upravují postavení osamělých rodičů (i rodičů obecně), a jejichž uplatněním lze dosáhnout jisté změny v jejich sociálních rolích.

Na osaměle žijící rodiče tak pamatuje například **Zákoník práce** a v § 350 je definuje jako zaměstnance „*neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy, svobodné, ovdovělé nebo rozvedené muže a ženy i muže osamělé z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou*“. Jinak postavení samoživitelů upravuje pouze v souvislosti s Pracovními podmínkami zaměstnankyň, zaměstnankyň-matek, zaměstnanců pečujících o dítě a jiné fyzické osoby. Tyto podmínky jsou upraveny v § 240 a 241 následovně:

- *těhotné zaměstnankyně a zaměstnanci a zaměstnankyně pečující o dítě do 8 let věku, mohou být vysláni na vzdálenější pracovní cestu pouze s jejich souhlasem,*
- *výše uvedené ustanovení se vztahuje i na osamělé rodiče pečující o dítě do 15 let věku,*
- *dále je zaměstnavatel povinen přihlížet k potřebám zaměstnanců pečujících o dítě při jejich přiřazování na směny,*
- *jestliže požádá zaměstnanec pečující o dítě do 15 let věku o kratší pracovní dobu nebo jinou vhodnou úpravu týdenního fondu pracovní doby, musí mu zaměstnavatel vyhovět, nebrání-li tomu vážné provozní důvody (Zakonyprolidi.cz, 2007, on-line).*

Další legislativní rámec poskytuje, již několikrát zmiňovaný, **zákon o sociálně-právní ochraně dětí**. Podle nařízení Evropského parlamentu a Evropské rady č. 883/2004 ze dne 29. dubna 2004 o koordinaci systémů sociálního zabezpečení a v souladu s právní zásadou subsidiarity, je vnitrostátního zákona o sociálně-právní ochraně dětí užito v těch případech, které neupravuje výše uvedený předpis Evropské unie. Český zákon především přibližuje pojmy a názvosloví související s ochranou dětí a rodiny a sladuje je s českým sociálním prostředím. Vymezuje též kompetence jednotlivých orgánů působících na poli sociálně-právní ochrany, které jsem však zmiňoval již v předchozí části této práce. Mottem zákona je hlavně ochrana příznivého vývoje a výchovy dítěte a působení směřující k obnovení nefunkční rodiny, příp. zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být v orientační rodině vychováváno (§ 1). Kromě toho, patří mezi základní ustanovení zákona také „ochrana rodičovství a rodiny, jakož i vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči“ (§ 5). Rodiče, příp. jiné vychovávající osoby, mají v této souvislosti právo požádat o pomoc orgán sociálně-právní ochrany a jiné státní orgány. Rodičům, kteří nejsou schopni, neumějí nebo, z objektivních důvodů, nemohou zajistit dítěte odpovídající péči, je příslušný orgán povinen poskytnout pomoc. Podle § 40 zákona o sociálně-právní ochraně dětí, patří mezi *zařízení sociálně-právní ochrany* **Zařízení odborného poradenství pro péči o děti**, které může poskytovat cenné informace rodičům, kteří si nevědí rady se vzájemnými vztahy s dětmi, jejich výchovou či výživou. Vydávají také doporučení pro řešení problémů sociálních, rodinných a mezigeneračních souvisejících s výchovou dětí (Zakonyprolidi.cz, 2000, on-line).

Posledním vnitrostátním předpisem, který bych chtěl uvést, je **zákon o sociálních službách**. Opět zde platí zásada subsidiarity stanovená nařízením č. 883/2004 vydaným Evropským parlamentem a Evropskou radou. Podle zákona o sociálních službách je pomoc a podpora poskytována fyzickým osobám, které se ocitly v nepříznivé životní situaci, a to formou sociální služby nebo příspěvku na péči. *Poskytovateli* této péče jsou, a státní správu v této oblasti vykonávají, především ministerstvo práce a sociálních věcí, krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, okresní správy sociálního zabezpečení a krajské pobočky Úřadu práce České republiky (§ 5). Pro názornost uvádím údaje ministerstva práce a sociálních věcí o počtu jednotlivých zařízení poskytujících sociálně-právní ochranu na území České republiky ke konci roku 2013 (Tab. 13) s uvedením zřizovatele a počtu klientů využívajících služeb daných zařízení.

Tabulka 13: Zastoupení zařízení sociálně-právní ochrany dle krajů v roce 2013

Územní jednotka	Počet zařízení	Zřizovatel			Počet klientů k 31. 12. 2013
		krajský úřad	obec	nestátní organizace	
Hlavní město Praha	35	5	10	20	2 529
Středočeský kraj	10	3	0	7	893
Jihočeský kraj	12	0	6	6	5 476
Plzeňský kraj	27	4	2	21	2 045
Karlovarský kraj	12	1	2	9	1 002
Ústecký kraj	46	16	9	21	2 439
Liberecký kraj	18	0	7	11	993
Královéhradecký kraj	32	1	5	26	2 260
Pardubický kraj	26	3	0	23	1 005
Kraj Vysočina	22	9	6	7	1 148
Jihomoravský kraj	23	3	8	12	1 431
Olomoucký kraj	36	5	10	21	2 088
Zlínský kraj	31	3	0	28	2 431
Moravskoslezský kraj	30	5	3	22	3 435
Celkem ČR	360	58	68	234	29 175

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2013. Tabulka: Zařízení sociálně-právní ochrany k 31. 12. 2013. MPSV, 2014, s. 96. 17. 2. 2015, 20:18.

Mezi *základní formy a typy sociálních služeb* patří především sociální poradenství, služby sociální péče a prevence. Jsou poskytovány formou sociální služby, která může být koncipována jako ambulantní, terénní nebo pobytová v různých zařízeních sociálních služeb. Do těchto zařízení spadají například centra denních služeb, chráněné bydlení, azylové domy, terapeutické komunity, sociální poradny, centra sociálně rehabilitačních služeb, intervenční centra apod. Jejich přehled s uvedením počtu poskytnutých služeb uvádím v následujícím přehledu (Tab. 14)., z něhož také vyplývá, jak jsou v jednotlivých zařízeních zastoupeny formy pobytových služeb.

Tabulka 14: Přehled zařízení sociálních služeb s uvedením počtu poskytnutých intervencí v roce 2013

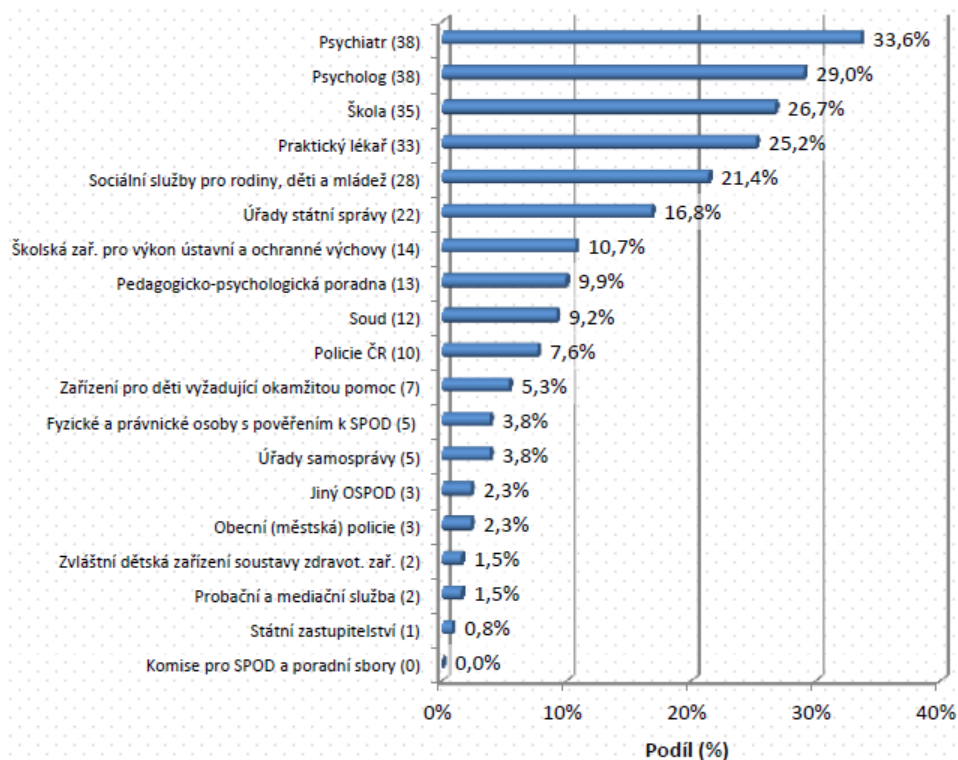
	Počet služeb celkem	v tom služby pro pobyt		
		celoroční	týdenní	denní
Centra denních služeb	86	0	0	39
Denní stacionáře	265	0	0	153
Týdenní stacionáře	65	0	65	0
Domovy pro osoby se zdravotním postižením	212	212	0	0
Domovy pro seniory	491	491	0	0
Domovy se zvláštním režimem	228	228	0	0
Chráněné bydlení	161	161	0	0
Azylové domy	215	215	0	0
Domy na půl cesty	34	34	0	0
Zařízení pro krizovou pomoc	46	7	1	0
Nizkoprahová denní centra	55	0	0	0
Nizkoprahová zařízení pro děti a mládež	236	0	0	0
Noclehárny	67	17	0	5
Terapeutické komunity	16	16	0	0
Sociální poradny	575	0	0	0
Sociálně terapeutické dílny	123	0	0	32
Centra sociálně rehabilitačních služeb	263	33	1	15
Pracoviště rané péče	42	0	0	0
Intervenční centra	18	0	0	0
Služby následné péče	42	17	0	0
CELKEM ČR	3 240	1 431	67	244

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2013. Tabulka: Počet sociálních služeb v roce 2013. MPSV, 2014, s. 71. 17. 2. 2015, 20:26.

Základními činnostmi při poskytování sociálních služeb mohou například být poskytnutí ubytování, pomoc při zajištění chodu domácnosti, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, základní sociální poradenství, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv a oprávněných zájmů, telefonická krizová pomoc apod. (§ 32 – 35). Samozřejmě, že forem intervence a druhů zařízení poskytujících sociální služby je více, než jsem vyjmenoval, ale záměrně jsem uváděl jen ty, které, dle mého názoru, souvisejí s problémy postihujícími osamělé rodiče. Většina služeb je poskytována hlavně osobám znevýhodněným z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, které vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby. Pro rodiče s dítětem může, dle mého názoru, být přínosná *Služba sociální prevence* (§ 53) pomáhající sociální exkluzi osob, které jsou tímto jevem ohroženy z důvodu prožívání krizové životní situace, s ohledem na jejich návyky, příp. způsob života vedoucí ke konfliktu se společností. Dále je významná služba

Telefonické krizové pomoci (§ 55), která terénní formou pomáhá osobám nacházejícím se v ohrožení zdraví či života a tuto situaci nejsou schopni sami zvládnout. *Azylové domy* (§ 57) by mohly pomáhat rodičům v nepříznivé životní situaci umožněním pobytu na přechodnou dobu v čase, kdy ztratili bydlení, ať už z důvodu rozvodu nebo neschopnosti platit z jednoho příjmu náklady spojené s bydlením. Pro rodiče (hlavně matky s dítětem) může být přínosná také služba *Intervenčních center* (§ 60a), která nabízejí svoji pomoc osobám, jejichž partner byl pro ohrožující chování, vykázán ze společného bydlení, příp. na základě osobní žádosti ohroženého partnera. Centra poskytují svoji pomoc formou ambulantní, terénní nebo pobytovou a při své činnosti spolupracují s poskytovateli jiných sociálních služeb, orgány sociálně-právní ochrany dětí, obcemi, Policií České republiky a jinými orgány veřejné správy (Zakonyprolidi.cz, 2006, on-line). Podle výzkumu provedeného ministerstvem práce a sociálních věcí však spolupráce mezi OSPOD a ostatními orgány není vždy zcela bezchybná. Uvádím proto přehled (Graf č. 10) podílu problematické součinnosti mezi orgány OSPOD a jinými subjekty soukromé i veřejné sféry.

Graf 10: Bariéry ve spolupráci mezi subjekty

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Graf: Bariéry ve spolupráci OSPOD a jiných subjektů. MPSV, 2014, s. 73. 18. 2. 2015, 20:31.

Pro rodiny s dětmi jsou však určeny především *Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi* (§ 65) poskytované terénní či ambulantní formou. Předmět činnosti se zaměřuje především na rodiny s dítětem, jehož zdravý vývoj je ohrožen dlouhodobým působením určité sociální krize a rodiče nejsou schopni ji sami překonat. Je poskytována prostřednictvím činností zaměřených na výchovu, vzdělávání, zprostředkování sociálních kontaktů, sociálně terapeutickou činnost, pomoc při uplatňování práv, chránění zájmů apod. (Zakonoproolidi.cz, 2006, on-line).

Z mezinárodněprávních předpisů opět zařazuji do své práce vybrané dokumenty Rady Evropy vycházející z doporučení Výboru ministrů jednotlivým členským státům Evropské unie. Již v roce 1984 určoval **kompetence orgánů v oblasti rozhodování o plnění rodičovských práv** tak, že v případě zrušení manželství nebo jejich odloučení učiní příslušná opatření k plnění rodičovských povinností ten orgán, který byl požádán, aby zasáhl. Také určuje míru povinností vůči dítěti mezi oba rodiče a musí přitom přihlížet k dohodám mezi rodiči, které však nesmějí být v rozporu se zájmy dítěte (MPSV, 2011, s. 6). U nás tuto funkci plní místně a věcně příslušné soudy.

Z novějších předpisů uvádím doporučení o **rodinné mediaci**, která jako nástroj řešení rodinných sporů, proniká pomalu i do českého sociálního prostředí. Předpis byl reakcí na vzrůstající počty rozvodů a rozhodů páru v 90. letech 20. století a jejich negativní následky pro rodiny a děti. Z hlediska dětských práv čerpal předpis podporu v Evropské úmluvě o právech dítěte. Reakce měla také ekonomický podtext, neboť upozorňovala na zvyšování nákladů státu spojených s rozvody. Doporučení odkazuje na pozitivní výsledky práce mediátorů v některých zemích a deklaruje využití mediace jako možnosti pro:

- *zlepšení komunikace v rodině,*
- *zmírnění konfliktu mezi partnery,*
- *nalezení smírného řešení,*
- *zachování osobních kontaktů mezi rodiči a dětmi,*
- *snížení nákladů na odloučení a rozvod pro strany sporu, ale i pro stát,*
- *zkrácení doby nutné pro vyřešení konfliktu.*

Mediátor by měla být neutrální, nestranná, odborně způsobilá třetí osoba, jejímž zájmem je klidné řešení sporu, obhajoba nejlepších zájmů dítěte (to by mělo být také vyslechnuto), dosažení společné dohody partnerů, a to za přísného respektování jejich názorů. Partneri

jsou si v tomto procesu rovni a dohoda, která by měla být přijatelná pro obě strany (buď špatná nebo dokonce nezákonná), by měla vzejít z jejich společné, důvěrné diskuse, kterou zprostředkovává mediátor. Ten také může navrhnout využití některých institucí a organizací, jako jsou manželské nebo právní poradny, příp. mohou být zástupci zmíněných organizací mediace přímo účastni. Tento způsob však není vhodný a efektivní v případech, kdy se v minulosti mezi partnery objevilo fyzické či psychické násilí. Naopak, využitelný je především v situacích souvisejících s odloučením manželského páru, jako prostředek k vyřešení otázek výchovy, svěřeni dítěte do péče, stanovení výživného na dítě, dělení majetku, příp. dědictví. Hlavním cílem mediace je odstranění komunikačních poruch či bariér mezi stranami sporu a zklidnění vzájemných vztahů za účasti profesionálně proškoleného odborníka. Mediátor je vždy jen pomocníkem, nikdy soudcem či rozhodcem a nelze od něj očekávat garanci spravedlnosti, právní čistoty či korektnost vzájemných vztahů mezi partnery.

Rada ministrů doporučuje členským státům využívání mediace, avšak vymezení konkrétních případů závisí na samotných státech. Stejně tak i rozsah její aplikace. Mediace by neměla být povinná a její zavedení do systému je plně v kompetenci jednotlivých států. Stejně tak i rozhodnutí, zda pro tento institut zvolí soukromou či státní sféru. Státy bývají dohodám vzniklým z procesu mediace nápomocny především nástroji soudní moci či veřejné správy, pokud jsou o to stranami sporu požádány (MPSV, 2011, s. 16 a 41).

4.3 Vyhodnocení variantních přístupů a interpretace praktických cvičení

Většina zjištění a poznatků, které budou obsahem této části, bude navazovat a částečně i vycházet z předcházející podkapitoly. Měla by být ale více praktická s uvedením konkrétních postupů a metod prevence či pomoci dospělým i dětem. Uvedu také několik ilustračních nákrešů od odborníků z jednotlivých vědních odvětví a teoretických disciplín.

Již v předcházející podkapitole jsem uvedl, že nejvíce bývají rozvodovou i porozvodovou situací zatíženy děti, a to nejen po psychické stránce, ale i sociální a potažmo také ekonomické. Nepřekvapí proto, že značná část cvičení oborů zabývajících se manželským a porozvodovým poradenstvím je zaměřena zejména na děti. Jak jsem zmínil dříve, děti se vyrovnávají s novým rodinným uspořádáním přibližně 3 měsíce, podle toho, jak rozhod rodičů probíhá a s ohledem na porozvodovou rodinnou konstelaci. U rodiče je situace ovlivněna především nutností starat se o rodinný rozpočet, zabezpečit chod domácnosti a výchovu dítěte. Také rodič potřebuje psychologickou podporu a prevenci před stresem. Více však ocení finanční a materiální pomoc organizací, jakož i možnost sdílení svých pocitů a problémů v kontaktních skupinách a centrech, kde jsou lidé v podobné životní situaci.

Podporu sociálních vazeb monoparentálních rodin zajišťují také neadresné projekty směřující k posílení komunity. Mezi ty podpůrné patří např. společné snídane rodiců s dětmi a seniory, mezigenerační domy či sídliště, případně víkendová rodinná výpomoc. Posledně jmenovaný koncept funguje především ve skandinávských zemích a Velké Británii. Podle Anderssona je **víkendová rodinná výpomoc** dobrovolnou výpomocí mezi rodinami, kdy na jedné straně stojí ta klientská poptávající pomoc a na druhé straně poskytovatelská. Výpomoc spočívá zpravidla v péči o dítě, jeden nebo dva víkendy v měsíci, avšak po dohodě může být pomoc rozšířena i na více dnů. Nejlépe tato služba funguje u rodin žijících v sousedství. Může být také variována, kdy na jedné straně stojí klientská rodina a na druhé jednotlivá osoba. Např. ve Švédsku je tato služba regulována místní sociální správou, která hodnotí kvality poskytovatelské rodiny a také rozhoduje o zařazení klientské rodiny do programu (Andersson, 2003, s. 291-308). Podle Hejzlarové je taková služba přínosná především pro oslabení závislosti dítěte na matce a poznání jiných rodinných uspořádání. Pro osamělé rodiče to také přináší možnost trávit čas jen vlastními zájmy, věnovat

se sám sobě a zregenerovat síly pro další péči o dítě. Je přínosná také při rozšiřování sociálních vazeb dítěte, ale i jeho rodičů (Hejzlarová, 2011, s. 22).

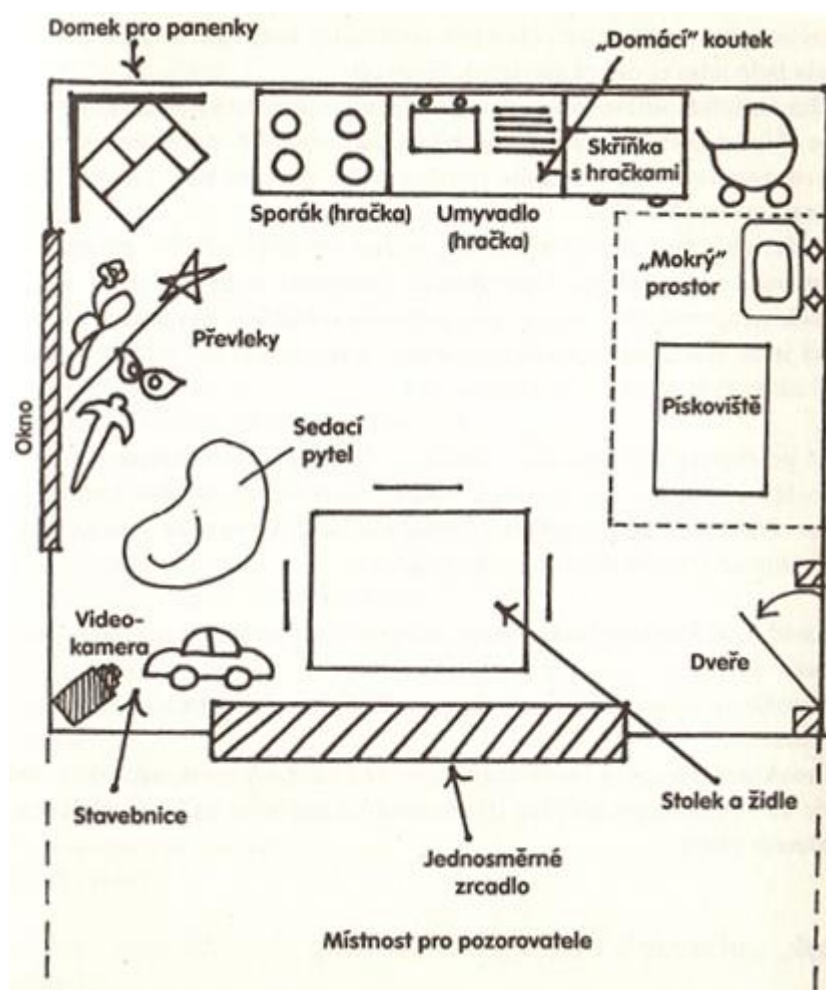
Nejen při práci s ohroženými rodinami, dětmi nebo osamělými rodiči, je vhodné hledat zahraniční inspiraci a využívat osvědčených přístupů a strategií, které fungují a jsou přínosem. Kromě víkendové rodinné pomoci zmiňuje Benešová také **programy zaměřené na psychosociální podporu rodiče samoživitele**, zejména pak otců. Programy jsou zaměřeny preventivně, směřují ke zvyšování rodičovských kompetencí a zvládání změn v rodinných rolích, a to v období před narozením dítěte. Podpora je směřována především na otce samoživitele a řeší komplikace vznikající s rozporem ve výchovných, rodinných, pracovních a sociálních rolích. Významným prvkem je také zapojení podpůrné sítě (Benešová, In: MPSV, 2011, s. 44).

Při hodnocení práce s dětmi, jejichž rodina prochází krizí, rozvodovým řízením nebo fází rozchodu partnerů, je velmi důležitá volba forem a metod intervence. Podle Sorensen je účelné provádět terapii s dětmi prostřednictvím her, vyprávění nebo jiných činností, kde by děti projevil své emoce. Stejně tak i různá cvičení mohou pomoci dítěti objevit nové způsoby vnímání světa. Cílem těchto zásahů je usnadnění volného vyjadřování pocitů prostřednictvím činnosti. Není však vhodné je jakkoliv hodnotit, protože si nikdy nemůžeme být jisti tím, v jaké fázi smutku se dítě nachází. Sorensen vyjmenovává tato stádia: *šok, popření, hněv, vyjednávání, smutek, přijetí*. V každém stádiu je dítě jinak senzitivní na zásahy zvnějšku a buď může procházet všemi stádii, nebo některá přeskakovat, a často dochází k regresi (Sorensen, 2012, s. 10).

Pro dítě procházející terapií nejsou důležité jen vztahy s terapeutem a zvolené metody, ale neméně významnou roli hraje i prostředí, ve kterém se sezení odehrává. Geldard proto poskytuje cenné rady z hlediska uspořádání místnosti. Doplňuji to také nákresem (Obr. 2), jak by taková místnost pro terapii měla být uspořádána. Z hlediska jejích obecných vlastností je důležitá především zvukotěsnost pro eliminaci vnějších vlivů, avšak dostatečně prosvětlená. Prostor by měl působit teple a příjemně, ale zároveň by mělo být prostorné pro rozvíjení terapie hrou. Stejně jako u jiných výzkumných metod, lze ze samotného průběhu terapie provádět audiovizuální záznam, avšak dítě i rodiče o tom musí být předem informováni a vyjádřit s tím souhlas. To platí i při využití jednosměrného zrcadla. V praxi se používají zpravidla tři úrovně souhlasu:

1. *souhlas s využitím záznamu jen pro účely terapie (následně bude vymazán),*
2. *souhlas pro využití v terapii a pro supervizi (následně bude smazán),*
3. *souhlas pro využití v terapii a ke vzdělávacím účelům - na žádost rodičů, může být tento souhlas kdykoliv zrušen (Geldard, 2008, s. 156-158).*

Obrázek 2: Uspořádání místnosti pro dětskou terapii hrou

Zdroj: Geldard, K., Geldard, D. *Dětská psychoterapie a poradenství*. Schéma: Místnost pro terapii hrou, s. 157. 18. 2. 2015, 14:22.

Sorensen doporučuje uplatňování praktických skupinových cvičení, která rozdělila do 4 bloků obsahujících několik listů cvičení. Primárně jsou tato cvičení určena dětem v tíživé životní situaci (patří mezi ně i rozvod rodičů a život s jedním rodičem), nicméně, po jejich mírné modifikaci, by bylo možné je implementovat do práce s dospělými. Samozřejmě, že cvičení s dětmi musí být mnohem senzitivnější vůči jejich pocitům a potřebám s ohledem na vývoj dětské psychiky.

- **I. blok cvičení** – *vyjadřování pocitů, základy práce s emocemi* – tato fáze slouží k vytvoření základní osnovy cvičení, vzájemnému seznámení a prolomení ostychu. V tomto bloku si děti vytvářejí bezpečné místo, hledají slova pro vyjadřování emocí a cestou hry přiřazují slova k obrázkům nebo kreslí výrazy obličejů k různým emocím.
- **II. blok cvičení** – *rozvoj emoční inteligence* – zde si jedinec vytváří slovníček pojmů, kterými označuje prožívané emoce; v dalších cvičeních tato slova doplňuje do nedokončených vět.
- **III. blok cvičení** – *typy vztahů, loučení a ukončení vztahu* – klient se učí, jak se rozloučit, v případě dětí se loučí s hračkou či zvířecím kamarádem, vytváří si tzv. „krabičku vzpomínek“ a snaží se osvojit nový způsob vnímání a prožívání situace po ztrátě.
- **IV. blok cvičení** – *změna chování* – v poslední fázi cvičení si klienti osvojují nové způsoby vnímání a prožívání. V tomto bloku také probíhá závěrečná diskuse o ztrátách a pocitech s nimi spojených, důležitá je také závěrečná reflexe (Sorensen, 2012, s. 17-59).

Podstatnou závěrečnou fází každého bloku cvičení je ponechání dostatečného času dětem, aby své úkoly mohly dokončit a především ujištění se, že jsou v pořádku. Obzvláště významná je tato fáze u dětí, které se po dobu cvičení nijak významně neprojevovaly nebo byly citově rozrušené.

Oprávněnost hry, jako účinného prostředku prevence, ale i diagnostické metody, potvrzuje také Piaget. Podle jeho tvrzení, může symbolická hra eliminovat vnitřní konflikty i napětí, kompenzovat neuspokojované potřeby, sloužit k dočasnému obrácení rolí apod. Do hry s neživým předmětem může jedinec také projektovat potlačované emoce. Průběh symbolické hry také často odráží některé nevědomé konflikty (sexuální zájmy, fobie, agresivita, obrana proti strachu) a bývá napojena na symboliku snů. Piaget v této souvislosti poukazuje na tenké hranice mezi vědomím a nevědomím (Piaget, 2010, s. 58-60).

Geldard v souvislosti se zkoumáním působení krizových životních situací na psychiku dítěte upozorňuje na možný výskyt tzv. **přenosu**, což je jev pocházející z psychoanalýzy. Při terapii s dítětem může dojít k tomu, že v průběhu působení terapeuti k němu může dítě určitým způsobem přilnout tak, jako by to byl jeho rodič nebo jiná, pro něj významná, oso-

ba z jeho okolí. *Příčinou* bývá většinou mylná projekce vlastností významné osoby na terapeuta dítětem, které se domnívá, že terapeut se té osobě podobá. *Výsledkem* může být buď pozitivní, nebo negativní vnímání terapeuta, podle toho, zda projektovaného rodiče vnímalo kladně či záporně. Profesionálovi by se však nemělo stát, že by se do této role vžil. Pokud k tomu dojde, nazývá to Geldard **protipřenosem**. Tyto jevy se však objevují a v tomto ohledu je důležité jejich včasné odhalení a brzká eliminace. Pokud by k tomu nedošlo, přestane být vzájemný vztah terapií (Geldard, 2008, s. 22).

Mezi alternativní, neinstitucionální metody můžeme zařadit také **asertivitu**. Jak uvádí Novák, její obsahová náplň v podstatě obsahuje vše, co by mohlo usnadnit řešení otázek spojených s partnerskou krizí či rozvodem. V běžné praxi se nejčastěji při jednání a vyjednávání používají tyto asertivní dovednosti:

- *metoda přeskakující gramofonové desky,*
- *umění říkat ne,*
- *žádost o laskavost a realizace kompromisu,*
- *sdělení kladných i záporných pocitů bez úzkosti a agrese,*
- *volné informace,*
- *sebeotevření,*
- *vyrovnání se s oprávněnou kritikou jejím přijetím,*
- *vyrovnání se s neoprávněnou kritikou tzv. otevřenými dveřmi,*
- *dotazování na negativa,*
- *asertivní konverzace* (Novák, 2012, s. 133-134).

Dle mého názoru, by prvky asertivity mohli být využitelné i při prosazování oprávněných práv a zájmů osamělého rodiče, a to nejen vůči bývalému partnerovi, ale i při jednání s příslušnými orgány veřejné správy a ostatními dotčenými organizacemi.

Sobotková považuje za nutné preventivní působení na rodiny, a to i v době, kdy se v soužití ještě žádné krize neprojeví. Zdůrazňuje nutnost systémového přístupu k rodině a terapiím v ní probíhajícím. Také připomíná fakta z minulosti zjištěná při klinické práci s rodinami a jejich patologiemi. Klasické psychoterapeutické metody používané v druhé polovině minulého století se ukázaly jako neúčinné, neboť byly zaměřeny pouze na jedince a nikoliv na celou rodinu. Docházelo tak často k regresi rodinných problémů po návratu z léčby, příp. přenosu psychických obtíží na jiného člena domácnosti. Podle zjištění odbor-

níků víme, že individuálnímu chování můžeme plně porozumět pouze na pozadí celkového kontextu. Mnohé problémy vznikají nerovnováhou v rodinném systému (Sobotková, 2012, s. 21). Hledání příčin a následných řešení je efektivní pouze při uplatňování *zásad celostního přístupu k rodině*, mezi něž řadíme:

- *systémový přístup k rodině*,
- *historický kontext*,
- *časový a vývojový kontext*,
- *kontext kulturní, etnický a spirituální*,
- *kontext resilience (odolnosti) rodiny* (Sobotková, 2012, s. 75).

Běžně terapeut sleduje u klienta především rodinnou, osobní a manželskou anamnézu. Nejpoužívanějšími metodami pro psychologický výzkum jsou *pozorování, rozhovor a rozbor produktů činnosti*. Podle Nováka lze také vyzdvihnout některé psychodiagnostické metody, mezi známé patří např. *Learyho test interpersonální diagnózy*. Mimořádné postavení mají však *Rorschachův test a Zulligerův test*, které v obou případech používají určitý počet tabulek s různými typy inkoustových skvrn. V partnerské diagnostice je po obou partnerech požadováno, aby se, za jejich společné přítomnosti, dohodli, co obrázek představuje. Způsob, kterým se dopracují k výsledku, vypovídá především o mocenském rozložení rolí a způsobu komunikace v rodině (Novák, 2006, s. 38).

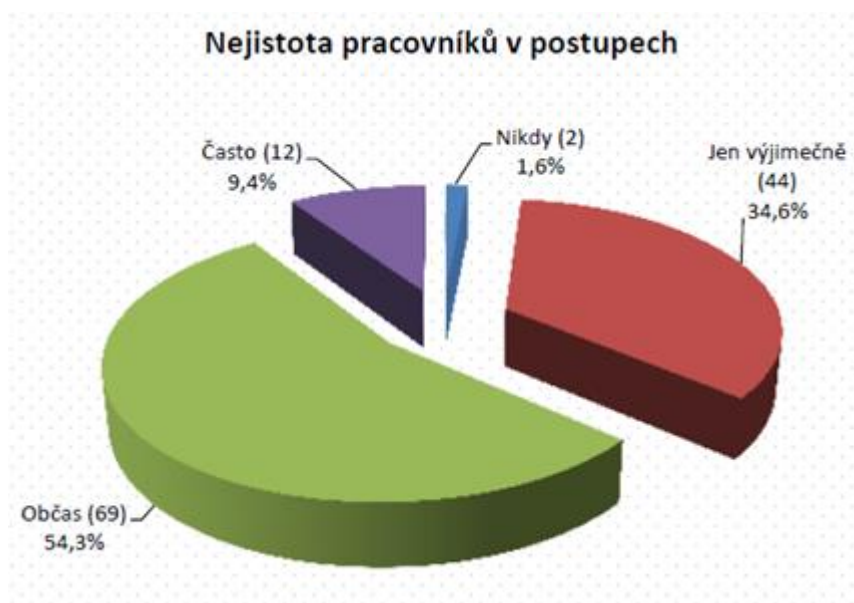
Z hlediska vyhodnocení přístupů k rodině a osamělým rodičům je nutné, aby organizace i jednotlivci ovlivňující a rozhodující o rodině a dětech, byli profesionály. V opačném případě mohou napáchat nedožrnné škody v psychice svých klientů. U dětí je zásah do vědomí i nevědomí daleko hlubší, neboť psychický vývoj stále pokračuje a dítě si v období zrání své osobnosti uvědomuje některé podněty daleko více, než dospělý. Capponi a Hargašová již v roce 1988 upozornili na některé chyby opakované profesionálními poradci:

1. *mýtus omnipotence* – poradce nabízí pomoc ve všech oblastech, i když na to nemá příslušné vzdělání či zkušenosti,
2. *mýtus vědecké autority* – dnes se stává vědeckou autoritou i ten, kdo první přijde s nějakým názorem do médií; bývá to člověk, který mluví nahlas, sebejistě a svoje vlastní názory předkládá jako dogmata,
3. *naivně teoretická orientace* – poradce pracuje pouze s jednou teorií, kterou považuje za nejdůležitější a jiné názory nepřijímá (často teorii ani neovládá),

4. *naivně antiteoretická orientace* – v tomto případě poradce nepracuje s žádnými teoriemi, protože, dle jeho názoru, každá tvrdí něco jiného a není nutné se jim učit; zpravidla si se svým klientem pouze povídá,
5. *anti-postoje* – snižování sociálního postavení druhých,
6. *defenzivní poradenství* – poradce je velmi opatrný, obává se rozvinutí případu do širších souvislostí a často volí pouze testové metody, aby měl klient pocit, že se mu věnuje; poradce nebývá příliš angažovaný (Capponi, Hargašová, 1988, In: Novák, 2006, s. 45).

Do oblasti poradenství a práce s klienty se prolínají soukromé a veřejné sféry. Mnohdy se vzájemně doplňují, případně ze sebe vycházejí. Požadavek na profesionalitu příslušných pracovníků je však prioritní v obou sférách, jak jsem již několikrát v této práci uvedl. Zajímavostí v této souvislosti může být jistě graf (Graf č. 11) čerpající z dat ministerstva práce a sociálních věcí, který znázorňuje procentuelní vyčíslení **nejistoty pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí**.

Graf 11: Četnost nejistého působení pracovníků OSPOD

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi.

Graf: Nejistota pracovníků OSPOD v postupech. MPSV, 2014, s. 99. 18. 2. 2015, 19:55.

Podle analýzy MPSV mezi nejčastěji zmiňovanou nejistotu v postupech patří také *vyhodnocení situace rodiny a dítěte před vydáním předběžného opatření na odebrání dítěte,*

zpracování dokumentace pro náhradní rodinnou péči, novelizace legislativy, náročné rozvodové a porozvodové situace, konflikty mezi rodiči, krizové situace a patologie v rodinách, nespolupracující, závislí či psychicky narušení rodiče (MPSV, 2014, s. 99).

Když už jsem se výše dotkl psychologického působení na jedince, pokusím se v následujícím textu vyzdvihnout několik zásad pro práci s osamělými rodiči. Sobotková zpracovala určitou osnovu, podle které bychom se mohli při práci se samoživiteli orientovat. Lze ji také modifikovat pro práci s rodinami po rozvodu, ale i v dalších životních situacích spojených s určitou krizí. Jedná se tedy o následující body:

1. *zmapujeme důvody osamělého rodičovství (rozvod, rozchod, ovdovění, svobodná matka apod.),*
2. *v jaké fázi se rozpadlo manželství, předcházelo-li statusu osamělého rodiče,*
3. *pravděpodobné příčiny rozpadu manželství (nevěra, hádky, zásahy širší rodiny, nezralost partnera, sexuální nesoulad, ekonomické potíže apod.),*
4. *počet, pohlaví, věk dětí a rodičů v době vzniku osamělého rodičovství,*
5. *jaké stresory předcházely rozpadu rodiny,*
6. *jaké stresory následovaly po rozpadu rodiny,*
7. *změny v rodinných rolích, které museli členové rodiny zaujmout,*
8. *projevy chybějícího rodiče a ostatních příbuzných v novém rodinném uspořádání,*
9. *kvalita vztahů v současné rodině, kvalita vztahů s bývalým partnerem a s původními rodinami,*
10. *schopnost osamělého rodiče zvládat novou situaci v rodinném uspořádání a přizpůsobování rodiny novým okolnostem,*
11. *sociální vztahy s okolím* (Sobotková, 2012, s. 173).

Do budoucna lze v oblasti teoretických přístupů očekávat, že se bude rozvíjet především *biopsychosociální systémová orientace* zohledňující variabilitu vzájemného působení jedince a jeho rodiny. Prozatím byla tato metoda používána v úzkém okruhu působnosti vývojové psychologie, např. Bronfenbrennerem či Garbarinem (Sobotková, 2012, s. 199).

Z hlediska vyhodnocení jednotlivých přístupů je důležité poznamenat, že při vyhodnocování rodinných společenství musíme brát ohled také na osobu výzkumníka, sociálního pracovníka nebo jiné pomáhající osoby. Podle Matouška je nutné odbourat vlivy, které se stále ještě promítají do jejich práce, ať už se jedná o některý druh hodnocení nebo hledání

vhodné intervence. Lidé posuzující rodiny do své práce často přinášejí *vlastní zkušenosti z jejich orientační či prokreační rodiny, srovnání s normami sociálních skupin v jejich okolí, ovlivnění aktuálním sociálně-politickým uspořádáním apod.* Tito lidé musí být nejen nestrannými, ale odpovědně posuzovat aktuální stav a předpovídat budoucí možný vývoj rodiny s ohledem na platnou vnitrostátní i mezinárodní legislativu, brát ohledy na normy dané rodiny a jejího okolí, prostředí, v němž rodina žije a její vztah k víře (Matoušek, 2010, s. 19). Matoušek tedy vyjmenovává některé **metody, které je vhodné při posuzování rodiny využívat**. Dělí je dále do třech kategorií podle přístupu k hodnocení rodiny a doporučuje využití jejich kombinací, stejně jako hodnocení prostřednictvím výzkumů více osob.

Základní metody (přístupy)

- *rozhovor týkající se vlastního chování posuzovaného člena rodiny* – je nutné posoudit, která témata je vhodné probírat pouze s jednotlivcem, a která před ostatními členy rodiny,
- *rozhovor týkající se chování ostatních členů rodiny a celkové funkčnosti rodiny,*
- *pozorování spontánní interakce rodiny* – sledování ritualizovaných a běžných událostí v rodině,
- *pozorování navozené interakce na různá témata,*
- *dotazníky a testy,*
- *konstrukce genogramu¹¹ zobrazujícího příbuzenské vztahy mezi členy rodiny,*
- *strukturované techniky* – hry, modelování, kreslení, vyprávění příběhů apod.
- *rozběr dokumentů* – máme na mysli dokumenty, které vytvořili jiní pracovníci v předchozích etapách práce s rodinou,
- *ekomapa* – graficky znázorňuje pozici rodiny v širších sociálních a společenských souvislostech.

---

¹¹ Genogram = schematický záznam zdravotních, psychologických a sociálních informací o členech rodiny i o kvalitě vzorců chování a rodinných vztazích nejméně ve třech generacích, speciální druh rodokmenu, tzv. odkrývací technika (ABZ, 2015, on-line).

Přístupy založené na koncepci resilience

- je orientovaný na *nezdolnost* rodinného uspořádání a vazeb,
- bývá popisován jako „*proces, který umožňuje lidem vyrovnat se se strádáním, nepříznivými životními podmínkami a traumatickými zkušenostmi tak, že jsou schopni sociálního fungování. Je určována vrozenou výbavou člověka ovlivněnou vnějšími okolnostmi*“.
- Rozeznáváme 3 typy: *obecná schopnost překonávat životní těžkosti, schopnost překonat aktuální událost, schopnost zotavení se z prožitého traumatu.*
- Pro způsob vypořádání se s krizovou životní situací je rozhodující zejména: *míra stresu, kterou událost v jedinci vyvolává, individuální osobnostní výbava jedince, začlenění ochranných faktorů a doporučení.*

Přístupy založené na hodnocení potřeb

Maslowovu teorii potřeb se někteří vědečtí pracovníci pokusili spojit se sociálněekologickým přístupem k hodnocení rodin a práci s nimi. Byly vytvořeny 4 úrovně potřeb rodiny, k nimž byly přiřazeny tyto úrovně možných zásahů – *přežití a zdravý vývoj, struktura a organizace rodiny, vnitřní vztahy v rodině (role, hranice) a kvalita života členů rodiny a rodiny jako celku* (Matoušek, 2010, s. 112-121).

Mezi ne zcela známé metody můžeme zařadit také **videotrénink interakcí** (VTI), kterou Plaňava zařazuje do krátkodobých, intenzivních metod pomoci. Na jejím rozvoji měly podíl především nové poznatky z vývojové psychologie a komunikace. Primárně je určena pro rozvoj a podporu partnerské komunikace, ale lze ji aplikovat i do roviny rodič - dítě. Metoda spočívá v pořízení videozáznamu z běžných životních situací a terapie spočívá v rozhovoru klienta s terapeutem nad některými částmi záznamu. *Předností* je zpětné uvědomování si konkrétních možností volby jednání, které si v dané chvíli nejsme schopni (nebo nemáme čas) uvědomit. Odborně se tomuto utváření komunikačních vzorců říká *self modelling*, což je definováno jako změna chování ovlivněná pozorováním sebe sama (Plaňava, 2002, s. 82-84).

Jestliže jsem v předcházející podkapitole zmínil důležitost preventivního zaměření působení státních i soukromých organizací a jedinců v oblasti rodin s dětmi, i v této podkapitole je třeba popsat vybrané variantní programy, které tuto funkci vykonávají. Kromě některých dětských a mládežnických center (Junák, Sokol, Skaut), kde se děti mohou mimo jiné nau-

čit i vzájemné toleranci a porozumění, které si přenášejí do budoucích vztahů, existují i specializované programy pro dospívající se zaměřením na vzájemné vztahy. Mezi takové patří **kurz GENS** zařazený do zmiňovaných programů v roce 2011. Jeho programovou náplní, podle Plaňavy, je „*společné hledání cest do rodinného života a zároveň argumentace pro vytváření pevných vztahů partnerských a pro odpovědnost vůči budoucím dětem*“. Způsob práce spočívá především v organizování 3-4 denních seminářů, kterých se účastní 3 generace partnerských dvojic a účelem tohoto setkání je předání mezigeneračních zkušeností. Probíhají také debaty na možné krize ve vztahu a jejich způsoby řešení. Kurzy se snaží zprostředkovat nastupující generaci různé podněty, které by je podnítily k utváření dlouhodobých, fungujících vztahů (Plaňava, 2002, s. 22). I když jsem o takovém kurzu dříve neslyšel, podle mého názoru, je každá snaha, byť se může zdát nepatrná, svým významem důležitá. A mezigeneračně předávané zkušenosti mimo orientační rodinu mohou mnoha mladým lidem ukázat i jiné vzory a způsoby partnerského soužití. Prevence a připravenost na možné krize ve vztahu, se může z dlouhodobého hlediska, jevit pro pokračování vztahu jako klíčová.

Z hlediska zapojení státu do oblasti rodinné ekonomiky a řešení nepříznivé situace osamělých rodičů, považuji za vhodné krátce zmínit politiku aplikovanou do státní podpory nejmajetných členů společnosti v České republice. Životní a existenční minimum je v současné české legislativě pojato jako „*minimální hranice peněžních příjmů fyzických osob k zajištění výživy a ostatních základních potřeb*“ a je vypočítáváno jako měsíční částka. Životní minimum je počítáno jako součet částek pro jednotlivé osoby a pro členy domácnosti (takže každý je v podstatě započítán dvakrát). Částky na nezaopatřené děti jsou počítány podle jejich věku a vypláceny jsou nejdéle do 26 let. Výši, v jaké jsou stanoveny pro rok 2015, uvádím v přehledové tabulce (Tab. 6) v podkapitole 3.3. Existenční minimum je stanoveno pro jednotlivou osobu a je minimální hranicí příjmů fyzických osob ze závislé činnosti, která se stanovuje jako nezbytná pro zajištění výživy a ostatních základních potřeb nutných k přežití jedince. Jak jejich výše koresponduje s reálnými tržními podmínkami je ovšem otázkou, která by potřebovala delší prostor ke zpracování. Není ovšem předmětem této práce se jí zabývat dopodrobna. Nicméně, osobám s nedostatečnými příjmy může stát, prostřednictvím příslušných sociálních odborů, poskytovat dávky pomoci v hmotné nouzi nebo prostřednictvím úřadů práce dávky státní sociální podpory. Většina nároků na dávky se vypočítává z životního minima a jeho příslušných násobků. Pro rodiny

s dětmi, příp. osamělého rodiče, můžeme počítat i s tzv. sociálním příplatkem, který Matoušek popisuje jako nárok odvozený od částky životního minima náležející osobám, které se starají alespoň o jedno dítě a jejichž plat nepřesahuje měsíčně dvojnásobek životního minima (Matoušek, 2010, s. 83).

Musím však konstatovat, že náš sociální systém není zcela přizpůsoben jedincům, kteří pomoc skutečně potřebují a systém dávek, jejich přidělování ani jejich výše často neodpovídá reálným potřebám osamělých rodičů. O ekonomických dopadech jejich statusu jsem psal již dříve. Považuji však za důležité zmínit fakt, o němž píše Keller, kdy zahraniční praxe bývá sociálním potřebám ohrožených skupin společnosti více nakloněna. Za příklad dává Francii, kde je pomoc rodinám s dětmi značná a uvádí, že v jejich sociálním systému existuje 14 různých forem pomoci rodinám. Kromě „obligátních“ dětských přídatků najdeme ve francouzském sociálním systému také příplatky na výchovu, jednorázový příspěvek na vybavení pro školáky a hlavně zvláštní formu minimálního příjmu pro osamělé matky a otce (Keller, 2005, s. 66). Náš sociální systém se má stále co ještě učit. Výmluvy politiků na nedostatek financí považuji za liché, neboť každá ekonomika (ať už malá nebo velká) má určité fiskální výdaje z rozpočtu. Efektivnost získávání financí do „státní kasy“ je již zcela jiná věc.

Závěry z předchozího odstavce potvrzují také výsledky komparativní analýzy, kterou provedla Mitchell. Vyplývá z ní, že český typ sociálně-ekonomické podpory rodiny není v rámci evropského prostoru zcela standardní. Model uplatňovaný na našem území se sice svým pojetím blíží modelu rakouskému, nicméně má určitá specifika. Je konzervativní tím, že klade důraz především na tradiční model rodiny (jsou tak znevýhodňovány neúplné rodiny), liberální cílením sociálních dávek na nízkopříjmové rodiny a sociálně-demokratickým pojetím mateřské dovolené a peněžitých dávek v mateřství. Mitchell poukázala také na to, že i přes poměrnou velkorysost dávek vyplácených v nezaměstnanosti, je i v této oblasti zvýhodňována úplná rodina. A to až do té míry, že některým rodinám se nevyplatí pracovat - hlavně těm s nižší kvalifikací a předpokladem práce za minimální mzdu (Mitchell, 2010, In: Šťastná, 2010, s. 30).

Zákon o sociálních službách k tématu ekonomických aspektů sociálních služeb poskytovaných rodinám s dítětem a ohroženým jedincům, dodává. V § 71 deklaruje bezplatnost či částečnou nebo plnou úhradu nákladů spojených s poskytnutím sociální služby a výše plateb bývá zpravidla odvislá od životního a existenčního minima. Bezplatné služby, které

by mohly pomoci osamělým rodičům či rodinám v krizi, jsou vyjmenovány v § 72. Najdeme mezi nimi například *sociální poradenství, telefonickou krizovou pomoc, krizovou pomoc, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy apod.* (Zakonyprolidi.cz, 2006, on-line).

Variantním řešením porozvodové situace, příp. prevencí před rodinnou krizí mohou být, z mého pohledu, i služby, kterých by rodiny mohly využívat k harmonizaci vztahů a komunikace, příp. jich využívají také osamělí rodiče (i přes značnou finanční zátěž na tyto výdaje), jsou činnosti vyjmenované v živnostenském zákoně (zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání). Patří mezi ně například *hlídání dětí do tří let věku a nad tři roky věku a pomoc s vedením domácnosti*. V některých případech jsou podobné služby poskytovány i prostřednictvím příspěvkových organizací. Podle analýzy MPSV však matky samoživitelky na obdobné, placené služby nemají finanční prostředky, zpravidla bývají klienty movití manželé mající nedostatek času pro uvedené činnosti. Dokonce se objevuje v tomto sektoru paradox, kdy matky samoživitelky, pro které by tyto služby mohly být určeny, se nacházejí právě na straně nabídky (MPSV, 2014, s. 583-604).

Mezi ne zcela úplně přijatá opatření v návazné péči a porozvodovém uspořádání vztahů mezi dospělými a dítětem, patří mj. také institut **společné péče**, který je uplatňován v případech, že jsou rodiče způsobilí a mají zájem na výchově dítěte. Oproti střídavé péči není pevně stanovena doba, po kterou bude mít každý z rodičů dítě u sebe. Společná péče se aplikuje v případech, kdy není výraznějších překážek k tomu, aby výchova dítěte probíhala podobně jako před rozvodem. Soud také nerozhoduje o svěřeni dítěte do péče, ani o vyživovací povinnosti jednoho z manželů. Uspořádání vzájemných vztahů zůstává v podstatě totožné s uspořádáním před jejich odloučením. Taková úprava může být funkční pouze v případě, kdy rodiče mají bydliště blízko sebe, dítě může navštěvovat stejnou školu a celkové uspořádání respektuje jeho zájmy (MPSV, 2012, s. 53). Metodický materiál také vyjmenovává návazné služby a možnosti, které mohou pomoci při řešení rodičovských sporů:

- *rodinná terapie* – vhodná především pro rodiny, kde je problém s komunikací, a to v jakékoliv rovině,
- *rodinná mediace* – viz. výše,

- *asistence při styku rodičů s dítětem* – zpravidla probíhá na specializovaných pracovištích a závěry z asistovaných kontaktů se předávají pracovníkům OSPOD,
- *psychologické poradenství* – probíhá v manželských a rodinných poradnách, v asistenčních, mediačních a terapeutických centrech apod.,
- *případová rodinná konference* – je popisována jako důvěrné setkání rodičů s pracovníky OSPOD a dalšími odborníky při diskusi o péči o dítě. Jejím cílem je výměna takových informací, které budou dostačující pro posouzení života rodiny a jejího blízkého okolí, příp. dítěte v rodině (MSPV, 2012, s. 63-71).

Závěrem této podkapitoly poukážu na nedostatky tzv. „*workfare state*“ systémů uplatňovaných vůči osamělým matkám v mnoha evropských zemích. Je založen na motivaci žen samoživitelek ke vstupu do placeného zaměstnání, často však s sebou přináší více otázek a paradoxů. Dudová pokládá některé z nich: „*Proč je placená práce prezentována jako jediná forma sociální inkluze?*“, „*Jakou hodnotu přisuzuje společnost neplacené pečující práci matky – osamělé matky?*“, „*Jaké může mít tento systém negativní důsledky z hlediska well-being dětí těchto matek?*“ Obecné závěry plynoucí z šetření provedených v několika evropských zemích uvádějí, že systémová opatření přinášejí osamělým matkám často horší práci, která jim nevyhovuje. Jejich ohodnocení je nižší v porovnání s matkami z úplných rodin a také je vyšší míra jejich nezaměstnanosti (Dudová, 2009, s. 759). Výzkum dospěl k mnoha závěrům, které jsem již citoval ve třetí kapitole diplomové práce, nicméně považuji za důležité připomenout, že právě osamělých rodičů by se měla systémová podpora dotýkat citelně více, než žen z úplných rodin. Nechci nikoho diskriminovat ani vylučovat z participace na zdrojích společnosti, nicméně je nutné, po zjištěních vyplývajících z této práce, konstatovat, že obecně je situace osamělých rodičů složitější.

4.4 Pomoci může každý

Snad i podle názvu této podkapitoly, lze odvodit, že podíl na změně či pozitivní přínos do oblasti problematiky osamělých rodičů, může učinit téměř každý z nás. Nemusí jít přímo o zapojení do některých z organizací pomáhajících samoživitelům ani o demonstrativní požadování zlepšení jejich situace. Také nikdo nenutí jednotlivce k tomu, aby jednorázově či pravidelně přispíval na činnost neziskových organizací zajišťujících některé z dříve vyjmenovaných programů. Tou „pomocí každého“ myslím prostou mezilidskou solidaritu a altruismus, které se z dnešní postmoderní společnosti vytrácejí, a eliminaci lhostejnosti vůči problémům jiných lidí. Ano, někdo může namítnout, že dnešní doba není jednoduchá a každý má svých problémů dost. Jenže právě takové názory odcizují společnost a vnášejí do mysli lidí egocentrismus. Je také nutné si uvědomit, že většina osamělých rodičů, se do své současné životní situace nedostala dobrovolným rozhodnutím. S ohledem na uváděná data o zvyšujícím se počtu rozvodů je vysoce pravděpodobné, že téměř každý bude mít ve svém okolí někoho známého (či dokonce v rodině), kdo se dostal do takové krizové životní situace. Většina rozvodových a porozvodových situací je pouze v kompetenci samotných partnerů a v žádném případě nedoporučuji pomáhat „dobrou radou“, neboť jen samotní rodiče vědí, co jejich vztah obnášel. Zaměřím se spíše na pomoc rodičům, kteří zůstali sami s dítětem. Ano, vzhledem k ekonomické situaci průměrných českých domácností, nelze vyžadovat nějaké finanční příspěvky. Pomoc, kterou mám na mysli, obnáší hlavně prosté zapojení do společenského života a udržování sociálních vazeb osamělého rodiče. Konkrétně můžeme pomoci tím, že rodiče zveme na společná setkání, oslavy nebo jiné hromadné akce, jako jsou třeba výlety či dovolené, a to z prostého důvodu. Osamělý rodič potřebuje cítit, že jeho status jej nijak neznevýhodňuje a neexkluduje ze společenského života. Navíc má možnost přijít na jiné myšlenky, než ty, které jsou spojené se starostmi o domácnost a výchovou dítěte. Společná setkání také zprostředkují dítěti styk s vrstevnickou skupinou a může získat i jiné vzorce rodinného chování. Domnívám se, že značná část osamělých rodičů také spatřuje přínos těchto hromadných akcí v možnosti získání určitého volného času jen pro sebe v době, kdy se dítě zapojuje do vrstevnické skupiny. Časem mohou tato pozvání přerůst ve vzájemné návštěvy či hlídání dětí (a skutečně nezáleží na tom, kdo kolik finančních prostředků do setkání investuje). Nabízí se také možnost osamělému rodiči z našeho okolí pomoci tím, že si jeho děti (v případě vrstevníků) vezmeme např. na víkend na chatu nebo jen na denní výlet. Ale to se již dostá-

váme zpět ke skandinávskému modelu víkendové rodinné pomoci zmiňovaném v předchozí podkapitole. Možností, jak ulevit či pomoci je nepřehledné množství, stačí se jen rozhlédnout, popřemýšlet a nebýt lhostejný!

Mnohdy bývá překážkou pomoci také nepochopení a neznalost životní situace potřebného. Osamělý rodič se může jevit jako uzavřený, odmítající pomoc, podrážděný nebo naopak extrovertní až nelogicky jednající. Kdo se nikdy v takové situaci neocítl, nemůže vědět, jaké to je vyrovnávat se s překotnými změnami v rodinném životě. Mnoho projevů osamělého rodiče má základ v nejistotě z budoucnosti, únavě ze starostí o zabezpečení domácnosti, téměř nepřetržité „nasazení“ při výchově dítěte, ale také pramení z osobnosti rodiče, jak je geneticky vybaven pro zvládání zátěžových situací. Pospíšil tvrdí, že většina vjemů, které přijímáme, bývá ovlivněna chybami v percepci druhého a vždy jsou subjektivně zkreslené. Do toho, jak vnímáme jiného člověka, se promítají naše vlastní zkušenosti, znalosti, praxe, doba, jak dlouho jej vnímáme, ale také sociální stereotypy dané společností. To vše ještě prochází přes síto našeho vzdělání a znalostí a také profese, která nás ovlivňuje a utváří názory (Pospíšil, 1999, s. 86). Dodávám, že důležitým a nezpochybnitelným faktorem ovlivňujícím mínění, je také informovanost o dané problematice, a to nejen z hlediska množství informací, které k danému problému máme, ale především s ohledem na jejich kvalitu a přesnost.

Neméně důležité se jeví naslouchání názorům, požadavkům a stížnostem přímo osamělých rodičů. Často mohou svá přání či nespokojenost vyjadřovat jen náznakem, avšak většinu z nich jejich situace natolik „zocelí“, že se nebojí své názory vyjadřovat přímo. Kuchařová v této souvislosti odkazuje na empirickou sondu v rámci Národního programu výzkumu uskutečněnou mezi 500 respondenty (ženami), které se měly vyjádřit k možnostem, jež by jim mohly ulehčit spojení rodinného a profesního života (Tab. 15). Pro srovnání byl prováděn i výzkum mezi ženami z úplných rodin.

Tabulka 15: Předpoklady harmonizace rodinné a profesní dráhy z pohledu žen

	úplná rodina		neúplná rodina	
	1. pořadí	2. pořadí	1. pořadí	2. pořadí
porozumění a spolupráce partnera	47,3	12,8	17,6	11,8
dostatečný příjem, který by umožňoval zaplatit	11,2	14,7	18,3	17,5
si pomoc v domácnosti				
pružná/nepravidelná pracovní doba dle potřeb rodiče	12,8	14,3	17,8	13,6
porozumění ze strany zaměstnavatele	10,1	22,5	18,5	22,2
porozumění a výpomoc rodičů/blízkých příbuzných	4,7	14,3	14,2	18,5
možnost vykonávat práci/část práce doma	7,4	12,4	8,3	10,6
možnost pracovat na částečný úvazek	6,6	8,9	5,3	5,9
N	258		493	

Zdroj: Kuchařová, V. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. Tabulka: Hodnocení možností, které mohou rodičům ulehčit harmonizaci rodiny a zaměstnání, z pohledu žen (v %). FÓRUM sociální politiky č. 6/2008, s. 12. 19. 2. 2015, 10:23.

Podle Sorensen děti a dospělí procházejí určitými životními stádii, ve kterých se různě pohybují, vracejí zpět i hledí do budoucnosti. Je nutné si tento fakt uvědomit při práci s dětmi i dospělými v různých etapách jejich sociálního vývoje a především v době krizí, kdy potřebují vytvořit bezpečné prostředí. Takovým útočištěm může být pro osamělé rodiče vytvoření **pracovních skupin**, v kterých by měli nalézt bezpečí, důvěru a místo pro sdílení pocitů. Důležitým prostředníkem pro zprostředkování těchto pocitů by měl být tzv. **facilitátor**, který organizuje jednotlivá sezení, a který sezení vede, usnadňuje je a napomáhá jeho průběhu. Pro děti by měl být důvěryhodným dospělým. Velmi důležité je také správné načasování umístění jedince do takových skupin, které by nemělo být, podle Sorensen, dříve, než 3 měsíce po zátěžové události. Do té doby může prožívat situační šok ze změny a skupinová sezení by neměla pro jeho stav žádný efekt (Sorensen, 2012, s. 11). Podle mého názoru je možné vytvořit také bezpečné prostředí pro rodiče i děti umístěním do azylových domů, domů matek s dětmi či obdobných zařízení, které je dočasně oddělí od zátěžových situací v domácnosti. Tříměsíční odkladná lhůta navrhaná Sorensen, může být v českém prostředí často nereálná, neboť s ohledem na průtahy některých soudních sporů nebo v důsledku dlouhodobé snahy o odmítání druhého rodiče, dítě může ve stresové situaci přetrvávat mnohem delší dobu. Bude tudíž potřebovat delší dobu na rekonvalescenci.

Jak uvádí analýza MPSV, narůstá také počet osob sdružujících se v občanských sdruženích a církevních organizacích, které z pověření vykonávají statut **pověřené osoby**.

Tyto se podílejí na sociálně-právní ochraně dětí a spolupracují s OSPOD, který jim také vydává příslušná pověření (nejčastěji pověřuje krajský úřad). Hlavním přínosem, proč jsou pověřené osoby zřizovány, je delegování některých pravomocí OSPOD (MPSV, 2014, s. 184). Na vysvětlenou, jaké činnosti vykonávají, s uvedením jejich počtu v roce 2014, přidávám přehledovou tabulku (Tab. 16).

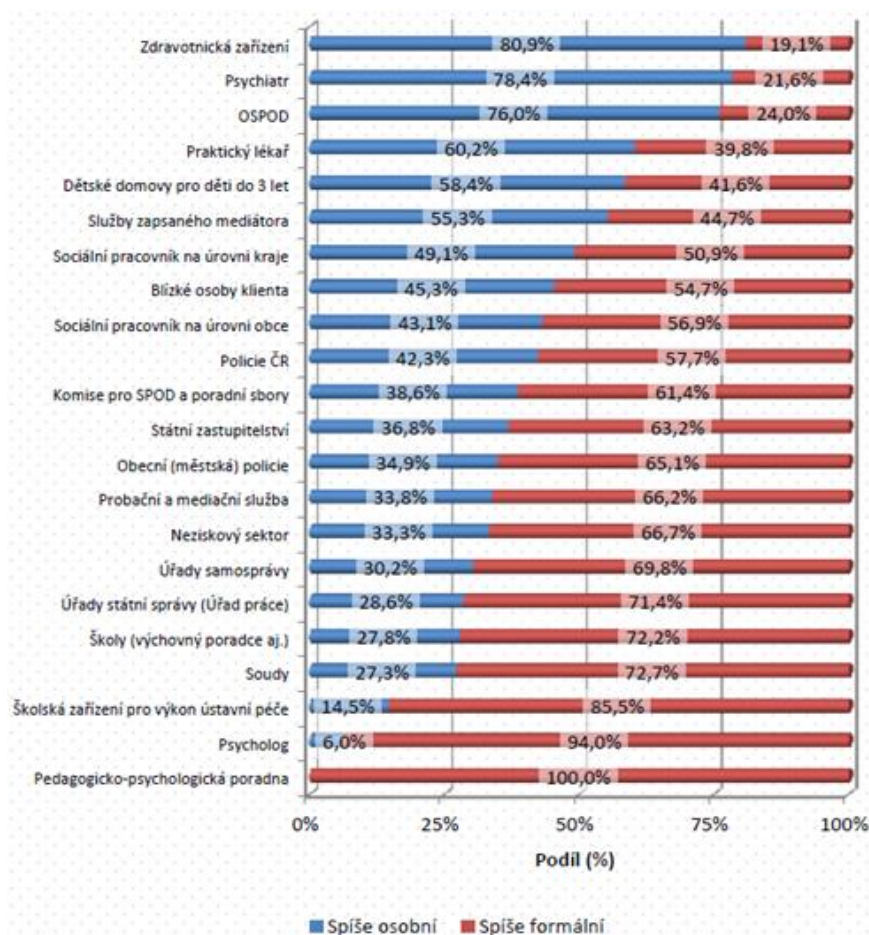
Tabulka 16: Činnost pověřených zařízení a jejich počet v roce 2014

	Počet zařízení	Podíl v %
Pomoc rodičům při řešení výchovných nebo jiných problémů souvisejících s péčí o dítě	91	85,0%
Poskytování nebo zprostředkování poradenství rodičům při výchově a vzdělávání dítěte a při péči o dítě zdravotně postižené	68	63,6%
Činnost zaměřená na ochranu dětí před škodlivými vlivy a předcházení jejich vzniku	66	61,7%
Pořádání přednášek a kurzů zaměřených na řešení výchovných, sociálních a jiných problémů souvisejících s péčí o dítě	64	59,8%
Vyhledávání dětí, na které se sociálně-právní ochrana zaměřuje	53	49,5%
Poskytování poradenství a pomoci žadatelům o zprostředkování osvojení nebo PP a fyzických osob vhodných stát se osvojiteli, pěstouny	30	28,0%
Uzavírání dohod o výkonu pěstounské péče	29	27,1%
Poskytování výchovné a poradenské péče osobě pečující, s níž pověřená osoba uzavřela dohodu o výkonu PP	29	27,1%
Zřizování a provoz zařízení sociálně-výchovné činnosti	28	26,2%
Zřizování a provoz zařízení odborného poradenství pro péči o děti	25	23,4%
Vyhledávání fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny a jejich oznamování obecnímu úřadu ORP	19	17,8%
Zřizování a provozování výchovně rekreačních táborů pro děti	16	15,0%
Zajišťování přípravy fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny k přijetí dítěte do rodiny	13	12,1%
Navrhování fyzických osob vhodných stát se pěstouny v zařízení pro výkon PP obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností	7	6,5%
Zřizování a provoz zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc	5	4,7%
Vyhledávání dětí, kterým je třeba zajistit péči v NRP formou PP nebo osvojení a jejich oznamování obecnímu úřadu ORP	4	3,7%

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Tabulka: Zastoupení pověřených osob podle rozsahu pověření k výkonu SPOD. MPSV, 2014, s. 165. 19. 2. 2015, 10:44.

Spolupráce jednotlivých orgánů, organizací a pracovníků se subjekty je vykonávána buď v rovině formální, nebo osobní. Na přístupu, jaký pověřená osoba zvolí, rovněž závisí úspěšnost jejího působení a snahy. K tomuto aspektu působení na subjekt ze strany pověřené osoby přidávám ještě jeden přehled (Graf č. 12), v němž je uvedeno, jaký přístup volí daná organizace vůči klientovi.

Graf 12: Formálnost přístupu pověřené osoby k subjektu působení

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi.

Tabulka: Forma spolupráce pověřené osoby se subjekty. MPSV, 2014, s. 171. 19. 2. 2015, 10:56.

Pokud by člověk chtěl, kromě altruismu a podpory, posunout svoji pomoc do profesionální sféry a realizovat se v činnosti pro druhé i ve svém profesním životě, uvádím předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka tak, jak je upravuje zákon o sociálních službách. Sociálním pracovníkem se může stát ten, kdo:

- je plně svéprávný, bezúhonný, zdravotně způsobilý a prokáže odbornou způsobilost podle zákona o sociálních službách,
- je odborně způsobilý tím, že získal vyšší odborné nebo vysokoškolské vzdělání v oborech zaměřených na sociální práci, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně právní činnost nebo charitní a sociální činnost,

příp. absolvoval akreditované vzdělávací kurzy a má příslušnou délku praxe (Zakonyprolidi.cz, 2006, on-line).

Pokud by však jedinec z nějakých objektivních či subjektivních příčin nechtěl nebo nemohl splnit požadovanou kvalifikaci na sociálního pracovníka, příp. pracovníka v sociálních službách, na které jsou kladené podobné nároky, může se v kterékoliv pomáhající organizaci přihlásit k dobrovolnictví a vykonávat tuto činnost mimo rámec svého povolání.

4.5 Cesta k řešení plynoucím z této práce

Komplexní řešení situace osamělých rodin nelze paušalizovat. Jak vyplývá z dat uvedených v této práci, do situace samoživitelů se promítá velmi mnoho proměnných, které činí většinu osamělých rodičů jedinečnými z hlediska jejich postavení ve společenském systému a následné volby formy intervence. Je nutno přihlížet k širším sociálním souvislostem a prostředí, ve kterém jedinec žije či v minulosti vyrůstal. Potřebu zapojení metod zkoumajících psychické změny v osobnosti jedince, není potřeba zmiňovat. Jejich důležitost je významná.

Jako klíčová se jeví podpora sociálních sítí osamělého rodiče a také nutnost systémové změny ekonomické podpory, aby se přiblížila více potřebám samoživitelů. Ale to je úkol pro legislativní činnost státu. Domnívám se, že pokud hledáme v zahraničí inspiraci v jiných oblastech veřejného života, můžeme se něčemu přiučit i v této problematice. Stejně tak bych mohl poukázat na nutnost přístupu jednotlivých pracovníků, především státní správy, k problémům variantního rodičovství.

Stejnou měrou je potřeba promítnout systémové změny i do oblastí vymáhání výživného. V současné praxi je, podle Dudové, jeho vymáhání především v kompetenci matky, což předpokládá i český soudní systém. Pokud otec dítěte neplatí výživné, může samoživitelka vyvolat soudní řízení, nicméně již tento úkon jí stojí 3.000,- Kč. Také je potřeba změnit systém posuzování oprávněnosti přiznání dávek, neboť podle Dudové, se do částky rozhodné pro přiznání či nepřiznání sociální podpory započítává také soudně přiznané výživné, ale bez ohledu na to, zda jej povinný platí či nikoliv. Samoživitelka se tak může dostat do svízelné situace, kdy její příjem na zabezpečení chodu domácnosti nestačí, nicméně s odkazem na součet všech příjmů, kterých by dosáhla v případě, že by bývalý partner pla-

til řádně a včas výživné, nemá na dávky státní sociální podpory nárok. Paradoxní je však také fakt, že pokud se matka výživného, které od bývalého partnera stejně nedostává, zřekne, aby dosáhla nároku na sociální příspěvek, může to být ze strany úřadů považováno za zřeknutí se příjmů, což v konečném důsledku snižuje nárok na sociální podporu. Podle současné soudní praxe hrozí „neplatiči“ výživného až dva roky nepodmíněné (Dudová, 2007, s. 54). Domnívám se, že pokud nejsou částky vymáhány prostřednictvím institutu exekuce, nemá uvěznění povinného pro osamělého rodiče žádný význam. Povinný bude sice odsouzen a bude mít záznam v rejstříku trestů, nicméně ve skutečnosti se oprávněný svého nároku stejně nedočká. S ohledem na to, že v našich věznicích není stanovena povinnost pracovat, není v podstatě možné ani určitou část příjmu z pracovní činnosti posílat na nezaopatřené dítě. Běžnou praxí také je tzv. „*princip účinné lítosti*“, kdy povinný, ve snaze vyhnout se trestu, zaplatí určitou částku výživného a trest je mu prominut, neboť se u něj projevila „snaha“ vyrovnat své závazky. Podle Dudové nastává problém, pokud otec platí takto se zpožděním výživné opakovaně a matky nemohou počítat s touto částkou k určitému datu. Navíc nemají spolehlivý nástroj, jak svoji situaci řešit (Dudová, 2007, s. 54). V současnosti téma neplacení výživného „hýbe“ i politickou scénou v České republice, neboť stále není dořešen výběr těchto částek od rodičů, kteří uplatní „*princip účinné lítosti*“ nebo u těch, kteří si záměrně nechají snižovat příjmy (případně pracují bez pracovní smlouvy a jsou vedeni na úřadu práce). Politická diskuse probíhá také nad otázkou, co má vlastně druhý rodič v takovém případě dělat a jak zabezpečit svoji domácnost, sebe a své dítě. Snad se tedy osamělí rodiče konečně dočkají nějaké konstruktivní změny, která by jim pomohla překonávat jejich sociální a ekonomický status! I když takové opatření mělo přijít již dávno.

Změny ve sladování soukromého a profesního života, které by mohly být pozitivně kvitovány osamělými rodiči, a které by mohly znamenat účinnou systémovou úpravu, navrhuje také Marhánková. Návrhy uvádím proto, že jejich uplatněním bychom mohli nalézt správnou cestu alespoň v této oblasti, a že reflektují poznatky prezentované v předchozích kapitolách.

1. *Flexibilita pracovní doby a místa výkonu zaměstnání.*
2. *Možnosti sdílení pracovní pozice s jinou osobou.*
3. *Politika vycházející z konceptu Family Friendly (možnost vzít dítě do zaměstnání, dětské koutky či školky přímo u zaměstnavatele apod.).*

V současné zaměstnanecké politice dochází spíše k opačným tendencím v oblasti přizpůsobování pracovních podmínek rodičům s dětmi. V roce 2007 došlo ke zrušení prodloužené mateřské dovolené, která také znamenala peněžitou pomoc v případě matek samoživitelek. Navíc jejich status není oprávněným faktorem, který by umožňoval vznik nároku na prodloužení mateřské dovolené. Tento nárok může vzniknout pouze v případě, kdy matka porodila dvě a více dětí zároveň (Marhánková, 2011, s. 8). Také zde je zapotřebí učinit nápravná opatření, která by osaměle žijící rodiče neznevýhodňovala či dokonce nediskriminovala vůči pozicím rodičů z úplných rodin. Podle zprávy Social Watch sice přístupem České republiky na tzv. „třírychlostní rodičovskou dovolenou“, dostali rodiče možnost zvolit si její délku, nicméně praxe ukázala, že výhody z ní plynou pouze rodičům s vysokými příjmy. Nízkopříjmové kategorie obyvatelstva, mezi něž se řadí i matky-samoživitelky, jsou naopak znevýhodňovány. Podle zprávy je kromě ekonomické situace během mateřské dovolené, problematický hlavně přechod zpět do pracovního prostředí. Jako mnoho jiných zpráv, tak i tato poukazuje na nedostatky v systému předškolní péče o děti. Rovněž upozorňuje na nutnost komplexní podpory těchto zařízení, stejně jako na celospolečenskou diskusi o kvalitě jejich služeb (Social Watch, 2009, s. 40).

Cesta, která by měla vést k řešení či alespoň zmírnění krizí samoživitelů, musí být nastavena správným směrem již na jejím začátku. Vyzdvihl bych v této souvislosti výchovné působení na mladistvé, směrem k rodinným hodnotám, neboť vzory, které dětem poskytujeme my sami a naše okolí (včetně médií), musejí ukazovat kam se na životní cestě vydat. Sobotková poukazuje na důležitost podpory rozvoje odborných psychologických služeb pro rodiny. Zdůrazňuje především roli *psychoedukačních programů*, které zdůrazňují preventivní předcházení problémům a rozvoj možností rodiny. Z jejich závěrů také vyplývá posun v trendech studia rodin, a to směrem k výzkumům zaměřeným na zdravé rodinné fungování (Sobotková, 2012, s. 199-202).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 EMPIRICKÝ VÝZKUM

Empirický výzkum by měl obsahově navazovat na teoretické poznatky uvedené v předcházející části. Jeho úkolem je tak nejen ověření zda data získaná při studiu materiálů k diplomové práci odpovídají realitě, ale také zjištění nových, a z praxe vycházejících, poznatků.

K dosažení výše uvedeného jsem považoval za nutné zjistit, jak samotní respondenti vnímají své postavení, co pro ně znamená rodičovství, co považují za nejvíce diskriminační faktory ve společnosti a s jakými překážkami se setkali při svém začleňování do majority.

Při výzkumné činnosti jsem se také zaměřil na **sociální percepci** dotazovaných respondentů se záměrem odhalit některé společné faktory, na které by se měla zaměřit činnost odborníků a vládních i nevládních organizací, věnujících se problematice samoživitelů.

Název diplomové práce odkazuje na to, že výzkumný vzorek by měl být profilován z řad osamělých matek, ale i mužů samoživitelů. Podle dostupných pramenů citovaných v teoretické části práce jsem zjistil, že více, než 90% dětí bývá po rozpadu vztahu svěřeno matkám. Je proto složité získat ze zbývajících počtu mužů-samoživitelů dostatek respondentů k provedení výzkumné sondy. Já osobně ve svém okolí znám pouze jednoho muže-samoživitele, tudíž je zřejmé, že osamělí rodiče-muži tvoří pouze malé procento z celkového počtu osamělých rodičů. Zároveň se domnívám, že jeden muž nemůže být, z hlediska validity výzkumu, dostatečným „vzorkem“ pro komparaci přístupů mužů a žen. Praktická část této práce bude tedy z hlediska genderu nevyvážená.

Jak jsem uvedl v teoretické části diplomové práce, starosti mužů-samoživitelů se diametrálně liší od starostí žen, i s ohledem na pomoc orientační rodiny. Často tedy nelze muže-samoživitele nazývat osamělým rodičem v pravém slova smyslu, neboť mají zcela rozdílný přístup k rodinným záležitostem a zpravidla „předávají“ starost o výchovu dítěte a často i o domácnost, svým rodičům (tedy prarodičům dítěte). V takových případech nebývá příliš ovlivněn ani jejich profesní status. To je další z důvodů, proč jsem se rozhodl, že do praktické části implikuji výzkumný vzorek vyprofilovaný pouze z žen samoživitelek.

5.1 Stanovení hlavního a dílčích cílů

Cílem výzkumu bylo provést sondu do života osamělých rodičů se zjištěním hlavních příčin vzniku jejich situace, jak prožívají svůj současný stav, jejich zkušenosti a vyhledání nedostatků, které současný sociální systém vnáší do monoparentálních rodin. Mohly by také vyplynout rezervy v přístupu státu a jednotlivců vůči osamělému rodiči, na které bych upozornil.

Jedním z dílčích cílů je ověření, zda současná česká společnost je ve svých názorech na fenomén osamělého rodičovství stále rigidní, nebo zda je možné vyzorovat příklon k tolerantnímu, demokratickému smýšlení.

Získaná data by mi měla pomoci získat odpovědi na základní otázky, které byly stanoveny jako hlavní výzkumné, a to v následujícím znění:

1. **Lze nalézt společné prediktory vzniku statusu osamělého rodiče?** – *Zodpovězení této otázky by mělo pomoci identifikovat faktory, které nejvíce ohrožují sociální situaci a postavení rodiče.*
2. **Existuje funkční podpůrná síť v okolí rodiče během krizových fází rodičovství?** – *Tato otázka by mohla pomoci přinést data o stavu společnosti v oblastech krizové pomoci a vzájemné solidarity.*
3. **Do kterých oblastí je nutné nasměrovat prevenci či případnou intervenci?** – *V datech získaných z této otázky by měl výzkum odpovědět na to, zda jsou současná systémová opatření státu k podpoře osamělých rodičů dostatečná a také na to, v které fázi vzniku osamělého rodičovství by bylo působení sociálně-pedagogických pracovníků nejefektivnější.*

5.2 Metoda výzkumu

Zvolená technika k získání dat od vybraných respondentů byla vyprofilována z oblasti kvalitativních výzkumných metod. Techniku, kterou jsem použil, byl polostrukturovaný rozhovor s pokrytím v jihomoravském kraji mezi ženami, které osamělé rodičovství prožívaly v minulosti či stále prožívají. Tento typ výzkumu jsem zvolil pro nespornou validitu získaných dat, možnost poznání determinujících proměnných, bezprostřední kontakt s respondenty a s ohledem na náročnost tématu také pro eventuální vysvětlení či upřesnění zjišťovaných dat.

Jako skutečná jsou uváděna pouze tvrdá data (věkové rozpětí, pohlaví, rodinný stav), rodná jména však byla, kvůli zachování anonymity a ochraně osobních údajů, pozměněna. Na tuto skutečnost jsem respondenty upozornil a ujistil je o bezpečnosti získaných dat. Jména si mohli zvolit sami, podle svého přání, nebo jsem jim je, s jejich souhlasem, přiděloval v abecedním pořadí, podle toho, jak byly jednotlivé rozhovory chronologicky realizovány. Zmíněné věkové rozpětí jsem stanovil tak, aby pokrývalo různé kategorie žen, a to jak v produktivním, tak i v postproduktivním věku. Ženy, které byly samoživitelkami v době více, než před 20 lety, byly do výzkumného vzorku vybrány záměrně, aby byla provedena mezigenerační srovnávací analýza prožívání matek-samoživitelek dříve a dnes a také srovnání přístupů dotčených orgánů a organizací. Nicméně je důležité zdůraznit, že určitá data získaná od respondentek, které již nejsou v současné době v postavení osamělé matky, nemají příliš validní hodnotu. Některé otázky bylo tedy nutné přeformulovat na obecné, tzn., že se netýkaly přímo jejich situace, ale odpověděly na ně vyslovením vlastního názoru na dnešní situaci matek-samoživitelek. Problém ovšem spočívá v tom, že její tvrzení mohou být důsledkem časového odstupu od doby, kdy byla osamělou matkou, zkresleny působením různých faktorů. Zde vstupují do výzkumu mediální faktory, názory známých a určitý nadhled samotné respondentky, která již nemusí prožívat aktuální stres ze samoživitelství. Na tyto obecné otázky a odpovědi v prepisech rozhovorů, u obou starších matek, upozorním.

Věkové kategorie pro zachování anonymity respondentek byly stanoveny následovně:

- kategorie 1: **18 – 30 let,**
- kategorie 2: **31 – 45 let,**
- kategorie 3: **46 – 60 let,**
- kategorie 4: **nad 60 let.**

Výzkumný vzorek měl být původně složen z přibližně 8-10 respondentů. Nicméně, někteří z těch, kteří mi rozhovor přislíbili, si to rozmysleli, a někteří mi již, po opakovaných žádostech, nepotvrdili konečný termín, v němž měl být rozhovor veden. Nakonec se mi podařilo shromáždit data do vzorku, který čítal celkem 6 žen, z toho rozvedených či právě se rozvádějících 5, svobodných matek 0, ovdovělých 0, žijících v partnerském (nikoliv manželském) svazku 1 z věkových kategorií 2 a 4.

V době rozvodové krize byly 2 ženy těhotné s 1 dítětem, 1 žena vychovávala 1 dítě ve věku do 5 let, 1 žena vychovávala 2 děti ve věku do 15 let, 1 žena vychovávala 3 děti ve věku do 10 let a 1 žena vychovávala 3 děti ve věku 15 - 18 let.

Na každý rozhovor byly stanoveny 30 – 45 minutové časové jednotky, avšak tuto předepsanou časovou linii se nepodařilo v některých z rozprav zachovat. Jeden z rozhovorů dokonce přesáhl 60 minut.

Délka výzkumné jednotky byla v průměru předpokládaných 45 minut.

Žádná z respondentek nevyslovila souhlas s pořízením audiovizuální nahrávky obsahu výzkumu, tudíž odpovědi byly zaznamenávány pouze do poznámkového bloku. Respondentky jsem upozornil na použití těchto poznámek pouze jako podkladu pro přepis rozhovorů a bylo jim umožněno, aby po skončení interview do nich nahlédly. Žádná z nich však této možnosti nevyužila. Zápisky použité pro potřeby diplomové práce budou následně skartovány.

5.3 Příprava a vedení rozhovorů

Mezi základní předpoklady přípravy patří vytvoření metodické osnovy, přibližná představa o průběhu a vedení hovoru, stejně jako zvolení správného prostředí. Některé matky se mohou cítit uvolněně v bezpečí svého domova, jiným nevadí ani relativně veřejný prostor. V těchto případech bylo zvoleno prostředí kavárny či restaurace v čase, kdy lze předpokládat menší zájem hostů a tudíž větší prostor pro nerušený rozhovor. Záměrně byl také vybrán odlehlejší stůl a číšník požádán o minimální rušení našeho rozhovoru. Výběr prostředí tedy byl ponechán na samotných matkách. Pouze jeden rozhovor se uskutečnil v prostředí kavárny, jeden v domově výzkumníka, dva na pracovišti respondentek a zbývající dva u nich doma.

Kromě výzkumného cíle, který jsem stanovil již v první podkapitole praktické části, je důležité také správně zvolit otázky do rozhovoru, aby byl co nejvíce reliabilní¹² a naopak získaná data byla rentabilní pro vyhodnocení rozhovorů. Také musí být natolik kvalitní, aby jejich zodpověděním byly nalezeny odpovědi na stanovené výzkumné otázky. S ohledem na tyto tři podmínky jsem pro udržení rozhovoru v nastavených mezích zvolil dvě varianty dotazů uvedené v příloze č. 1 a v příloze č. 2 této diplomové práce. Jejich znění jsem samozřejmě předem konzultoval s vedoucím své absolventské práce.

Využití a pořadí jednotlivých otázek při rozhovoru bude záviset na jeho směřování a průběhu. Záměrně jsem zvolil dvě varianty otázek podle toho, jak se respondent ve statusu osamělého rodiče ocitl. Z nich bude voleno na základě zodpovězení první otázky, která je pro obě varianty stejná. Předpokládám, že odpověď na ně bude v rozmezí od svobodné matky, přes rozvedenou osamělou matku až po vdovu.

Přesto, že jsem otázky do rozhovoru záměrně volil tak, abych získal přesné odpovědi, kvůli ověření výzkumných otázek, jsem nechal respondentkám (pokud pociťovaly tuto potřebu) prostor i pro vyjádření některých názorů mimo položené otázky. Buď dokreslovaly kontext prováděného výzkumu, příp. přinášely další významná fakta. Výzkumný blok jsem tedy v této fázi nepřerušoval. Zamyšlení a fakta nad rámec otázek uvádím v analýzách jednotlivých rozhovorů.

---

¹² Reliabilita = spolehlivost výzkumné techniky nebo metody (ABZ, 2015, on-line).

Při realizaci výzkumné techniky jsem si také všiml neverbálních a mimických projevů respondentů. Svým způsobem jsem se dotkl další výzkumné metody, která musí splňovat jiná kritéria při jejich aplikaci, než vedení rozhovorů. Nenaplnil jsem však podmínky stanovené pro pozorování, ani to nebylo mým záměrem. Omezují se tedy pouze na situační popis chování během výzkumu. Domnívám se, že pro úplné dokreslení kontextu rozhovorů, bylo důležité do této práce popsat, jak se respondenti při vedení interview chovají a jak prožívají vzpomínky na zásadní události v jejich životě. Samozřejmě si jsem vědom působení faktoru subjektivního zkreslení prostřednictvím osobnosti výzkumníka.

5.4 Přepis provedených rozhovorů

Všechna fakta a zamyšlení prezentovaná jednak v teoretické, jednak v praktické části předcházející této podkapitole, směřuje především k jádru výzkumné činnosti uváděné na tomto místě. Lze s jistotou konstatovat, že veškerá teorie, případně intervence a prevence, je špatná, není-li využitelná v praxi. Proto snažení vědeckých pracovníků, ale i teoretických výzkumníků, směřuje zejména k těm částem jejich činnosti čerpající data z praxe. Také já upínám svoji pozornost především na tuto podkapitolu, v které si mohu ověřit, zda poznatky uváděné v jednotlivých teoriích budou verifikovány.

Rozhovor první

Jméno: Anna

Věková kategorie: 4

Věková kategorie v době rozvodu: 2

Rozhovor s Annou probíhal v zaměstnání. Pracuje na administrativní pozici a původně, při tvorbě seznamu respondentů, jsem neměl v úmyslu ji oslovit. O mezigeneračním srovnání postavení osamělých matek jsem v té době neuvažoval. Anna se mi v podstatě přihlásila sama, když jsem žádal o provedení rozhovoru její kolegyni, s kterou sedí v jedné kanceláři. Řekla mi: „Já jsem také osamělá matka a můžu ti toho k tomu říct docela hodně!“ Odpověděl jsem, že by to mohlo být fajn, znát její názor, a po získání další respondentky ve stejné věkové kategorii, jsem jí rozhovor potvrdil. Nyní mohu zodpovědně prohlásit, že jsem udě-

lal dobře, protože, jak vyplývá z dalšího textu, mezigenerační srovnání přináší zajímavá data.

Také to, že jsem ji nakonec vybral k rozhovorům a vlastně byla první, s kým jsem výzkum vedl, mi pomohlo v další práci. Svoji otevřeností, ochotou mluvit o věcech, které se jí staly před téměř 20 lety a celkovým přístupem k tématu, mě vlastně inspirovala do dalšího výzkumu. Musím se přiznat, že první rozhovor pro mě bývá vždy plný nervozity, ani ne tak z důvodu kontaktu s druhým člověkem, jako spíše s ohledem na to, zda jsem vybral správné a srozumitelné otázky do rozhovoru. Anna mi svými výpověďmi potvrdila, že téměř všechny byly formulované dobře.

Jak jsem již uvedl, pracuje nyní na administrativní pozici a je ve věku, kdy ji čeká brzký odchod do důchodu. V současné době žije sama, bez přítele, v rodinném domě u svého nejmladšího syna. Tento dům byl však v jejím vlastnictví i po rozvodu manželství, k němuž došlo před 18 lety, a následně jej na svého syna přepsala. Podle slov Anny trvalo manželství sice 22 let, ale partnerská krize se vnesla do jejich vztahu několik let předtím. S otázkou bydlení souvisí i jedno paradoxní konstatování, které mi sdělila: „Po rozvodu jsme s bývalým manželem bydleli ještě několik let v jedné domácnosti, i přesto, že každý z nás už měl svůj osobní život. Své nové partnery jsme si však, s ohledem na děti, do „společné“ domácnosti nevodili.“ V době rozvodu s nimi bydlely tři jejich děti, z toho dvě ve věku kolem 18 let a jeden syn ve věku 15 let. Společné bydlení s bývalým partnerem skončilo s prvním vážnějším konfliktem (tou dobou už také více pil alkohol a byl slovně agresivní), který málem vyústil ve fyzické násilí. Nedošlo k němu, ale partner byl donucen vystěhovat se.

„Řekla bych, že hlavním důvodem vzniku partnerských neshod byl psychický teror,“ prohlásila Anna. Její výpověď mě však přesvědčila spíše o tom, že se nejednalo o skutečný psychický tlak na její osobu, ale spíše zvolila nevhodný termín k vyjádření pravého důvodu. Přejmenoval bych jej spíše na *nadměrnou psychickou zátěž* vyplývající z neochoty bývalého partnera participovat na vedení a péči o domácnost. Dalším důvodem bylo také neúnosné vyžadování tradičního uspořádání rolí v rodině. „Manžel se pouze „vezl“ v manželství, nepomáhal mi s péčí o děti ani o dům a myslel si, že když chodí do zaměstnání, nosí domů výplatu, tak tím jeho veškerá starost o rodinu končí.“ Přesto, že by se mohlo zdát, že takovým přístupem plnil alespoň ekonomické zabezpečení rodiny, nebylo tomu tak. Anna poukazovala i na nevhodné zacházení s finančními prostředky, což bylo také

jedním z důvodů, proč šla dříve do zaměstnání, aby zabezpečila sebe i rodinu. „Manžel sice nosil domů výplatu, ale většinu peněz si zase z rodinného rozpočtu vybral zpátky. Byla jsem také nedobrovolně „pasována“ do role hlavy rodiny, ačkoliv jsem jí vůbec nechtěla být. Myslím si, že hlavou rodiny by měl být muž,“ dodala Anna. Veškeré rozhodování a vyřizování rodinných záležitostí tedy zůstalo pouze na ní, což jí přineslo zvýšenou psychickou zátěž projevující se i v určité psychické labilitě a zvýšené senzibilitě na různé podněty z vnějšku i uvnitř rodiny. Což se mimo jiné projevovalo tím, že v případě partnerských hádek stačilo i obyčejné bouchnutí dveří, aby se rozklepala a rozplakala. To už samozřejmě je zvýšená psychická zátěž!

Přístup okolí ke vzniklé krizi v rodině byl několikaúrovňový. Dětem to zprvu bylo tajeno, ani před nimi neprobíhaly manželské hádky. Až byli větší, matka se rozhodla je s celou situací obeznámit a zcela nečekaně jí pomohli v rozhodnutí, zda má požádat o rozvod. „Vůbec mi v tom neradili, nechávali rozhodnutí jenom na mně, ale řekla bych, že mi pomohlo si s nimi o tom prostě popovídat.“ Po rozhovoru s dětmi naznala, že dalších několik desítek let nechce žít v takovém rodinném uspořádání jako doposud a „dozrála“ k rozvodu. Rodiče Anny celá situace mrzela, a to nejen vůči jejich dceři, ale také s ohledem na vnoučata. Zajímavý byl přístup orientační rodiny manžela, kdy její členové zaujali defenzivní postavení spočívající v předstírání, že se nic neděje. „V jejich rodině fungovali úplně stejně vztahy tchána s tchýní a dnes vím, že jsem byla slepá, když jsem to neviděla, než jsem si ho vzala,“ uvedla Anna. Zde se projevuje to, co jsem zmiňoval v teoretické části, že partneři si často do prokreační rodiny přenášejí vzory ze své původní. Jinak rodina Anny své problémy s nikým z okolí neřešila, ona samotná se snad jen svěčila kamarádce.

V rodině (kromě synů, kteří jí vyjádřili podporu respektováním jakéhokoliv jejího rozhodnutí) a ve svém okolí však marně hledala dostatečnou podporu a všechny své problémy musela řešit sama. Až když došla k tomuto poznání, odhodlala se k zásadnímu kroku ve svém životě, kterým byl rozvod. „Dřív jsem řešila, co by tomu okolí, známí a rodina řekli, ale když jsem se od nich nedočkala pomoci, už jsem na ně ohledy nebrala.“ Navíc k tomu došlo na počátku 90. let 20. století a nárůst rozvodů matek s dětmi se teprve začal utvářet. Co se týče ostatních kontaktů se společnými známými, které měla s manželem před rozvodem, zůstalo vše tak, jak bylo před rozvinutím krize ve vztahu.

Na otázku, jak se cítila ve společnosti, z hlediska svého postavení, po rozvodu manželství mi jednoznačně neodpověděla. Zdůraznila mi však, že u ní převládá pocit úlevy a jediné

slovo, kterým by své tehdejší postavení charakterizovala, bylo OSVOBOZENÁ. V době rozvodu ji celkem nic nestresovalo, neboť byla již k tomuto kroku odhodlána a chtěla jej dokončit i za cenu, že by nedostávala žádné soudně přiznané výživné na děti. Jedinou její starostí byl co nejrychlejší a nejméně komplikovaný rozvod. To, že k němu konečně došlo, jí nakonec pomohlo překonat počáteční období po rozpadu vztahu, cítila se totiž svobodná a šťastná. Děti, s ohledem na jejich věk v době rozchodu rodičů, nic neřešili a rozvod jim byl v určité fázi krize oznámen jako daná záležitost. „Dětem jsem řekla, že já i jejich otec zůstaneme pořád jejich rodiči, a protože už jsou velcí, budou se muset s nastalou situací vyrovnat sami.“ Následné vztahy s otcem, a to v době, kdy ještě po rozvodu bydleli společně i po tomto období, byly spíše neutrální. Děti i otec vzájemný kontakt nevyhledávali, pokud nemuseli.

Jako největší překážku v postavení osamělé matky spatřuje Anna především čas, který musí věnovat zaměstnání, vyřizování na úradech apod., a to všechno skloubit s časem věnovanému výchově dětí. Nejvíce ji po rozvodu mrzelo, že musí všechno vyřizovat sama (i když pomoc od manžela v době trvání manželství nebyla nijak výrazná) a přitom by chtěla být s dětmi.

Obecným tvrzením, které nečerpalo z aktuální situace, byla například odpověď na otázku zjišťující materiální situaci osamělé matky. Anna v tomto případě odpovídala na variantu položené otázky, a to, jak vidí postavení matek-samoživitelek obecně. „Vůbec jim nic nezávidím, a úplně nejhorší je to s tím vymáháním výživného od otce dítěte. Stát by se měl projevit jako garant toho, že jeho zásahem bude výživné matce vždy vyplaceno, a to bez slitování,“ rozhořčila se Anna. Možná trochu radikální názor, neboť do socioekonomické situace může také vstupovat mnoho proměnných, které mohou dočasně znemožnit placení stanovených částek. Nikoho neomlouvám, jen se domnívám, že je potřeba každý případ posuzovat individuálně, a to z pohledu obou rodičů. „Já nerespektuju žádnou „účinnou lítost“, jak říkáš (*myslela osobu tazatele – pozn. autora*), osamělá matka nemá prostředky k tomu, aby přiznané dávky od otce vymohla. Stát však ano. Řešením by mohlo být, kdyby stát za otce dlužnou částku zaplatil a pak ji následně po něm vymáhal, což by už neovlivňovalo finanční situaci matky ani dítěte,“ dodala.

Jistou „výhodou“ ve svém postavení po rozvodu spatřovala především ve věku svých dětí. Jak jsem již napsal dříve, dva její synové se nacházeli na prahu dospělosti a třetímu bylo patnáct let. Nejenže starší mohli začít brzy přispívat do společného rodinného rozpočtu

vlastní výdělečnou činností, ale jejich věk Anně také nekomplikoval vstup do zaměstnání a následné sladění profesní dráhy s výchovou dětí. Právě věk dětí hrál, podle jejích slov, roli v tom, že neměla potřebu vyhledat jakoukoliv pomoc třetí strany (státního orgánu nebo nestátní organizace). Za určitý druh pomoci však považovala, že sociální pracovnice zastupující zájmy jejího nezletilého syna trvala na určité minimální výši výživného, pod kterou by nemělo spadnout. Zájem sociální pracovnice byl zcela správný a v souladu s její pracovní náplní, avšak Anna přiznala, že „rozvod jsem pak už chtěla za každou cenu, i kdyby mi bylo výživné sníženo nebo bych nedostávala vůbec žádné.“

Z hlediska intervence státních orgánů by, podle ní, byl nejpřínosnější tlak státu a jeho orgánu na to, aby legislativně „vedl v život“ skutečně účinná opatření a pomoc osamělým matkám. Týká se to také jejich materiální situace, neboť pouhé sociální příspěvky (např. přídatky na dítě) nestačí.

Po rozvodu si pro sebe do budoucna nepřála nic, chtěla jen, aby její děti byly zdravé a šťastné, a aby se postavily na vlastní nohy bez vážnějších překážek v jejich životě.

Rozhovor druhý

Jméno: Beáta

Věková kategorie: 2

Věková kategorie v době rozvodu: 2

Druhý rozhovor podrobněji přiblíží některá fakta, na která jsem odkazoval v teoretické části diplomové práce. Ano, toto je ten stěžejní rozhovor, který jsem srovnával a několikrát citoval v předchozím textu. Probíhal v prostředí, kde to Beáta zná a cítí se bezpečně. Výběr místa jsem nechal na jejím uvážení a její rozhodnutí jsem respektoval i s ohledem na to, že právě před měsícem se konečně rozvedla. Nevěděl jsem proto, jaké bude její citové rozpoložení, a proto mi výběr prostředí přišel nanejvýš vhodný. Byl to rodný dům, kde bydlí její rodiče, pomyslný přístav, kam se může vždy vracet. Používám toto spojení záměrně, neboť Beáta již měla svoji vlastní domácnost a budovala zcela novou se svým bývalým manželem. K rozpadu vztahu a také společného hospodaření došlo bez zjevných signálů, které by tomu předcházely. Rozhodnutí bylo zcela v režii bývalého manžela, který tak učinil ze dne na den. Zcela bez nadsázky, tím nastaly pro Beátu nejhorší dny jejího života.

Byla ve 4. měsíci těhotenství, bez partnera, s kterým by mohla sdílet svá očekávání i starosti a navíc s aktivní hypotékou na téměř dokončený dům. Měla před sebou těžké rozhodování, jak pokračovat v dalším životě. Ač už osamostatněná s výhledem na budoucí rodinu a bydlení, musela vyhledat azyl u svých rodičů, kam se záhy, po marných pokusech o urovnání vztahů s manželem, byla nucena přestěhovat.

Vzhledem k tomu, že na ní stále spočívalo břímě hypotéky za nedokončený dům, neměla dostatečné prostředky na to, aby si pořídila vlastní bydlení. V současné době tedy stále bydlí ve své orientační rodině s 2,5 letou dcerou vzešlou z manželství. Ano, jestliže si zrekapitulujeme dosud uvedená fakta, je zřejmé, že rozvod trval téměř 3 roky. A to se, dle mého názoru, musí zákonitě odrazit nejen v psychickém rozpoložení, ale i celkovém životním naladění matky-samoživitelky, která své pocity, často nevědomě a nechtěně, přenáší na dítě.

„Když přišla krize a on odešel, byla jsem ve 4. měsíci těhotenství a čekala holčičku. K rozpadu vztahu došlo přibližně v dubnu roku 2012 a rozvedli nás konečně až teď v lednu (2015 - pozn. autora).“ Příčiny, které stály za rozhodnutím manžela odejít ze vztahu a opustit nejen manželku, ale i nenarozené dítě, nejsou Beátě dodnes zcela jasné. „Jeho odchodu nepředcházely žádné zásadní problémy či hádky. A do dneška mi vlastně nevysvětlit, proč odešel. Teď už se tím, ale netrápím!“ Dlužno ovšem dodat, že až do doby, kdy před několika lety Beáta požádala o svěřeni dítěte do výchovy, neměl bývalý partner zájem se s nimi stýkat. „Myslím, že za tím jsou jeho rodiče, kteří chtějí malou vidět. On sám podle mě nemá pořad o nás zájem a na tom se už nic nezmění,“ vyslovila svůj názor Beáta.

Ani jeden z partnerů rozchod neřešil se svými známými, takže o něm nevěděli. Zpočátku tak byli se situací obeznámeni pouze nejbližší členové rodin obou manželů. Beáta vyzdvihla velkou podporu (která se ovšem s ohledem na její stav dala očekávat) od rodičů. „Jsem ráda, že mně pomohli a více mi do toho nezasahovali, ani se mi nesnažili radit,“ oceňovala Beáta. Stejně tak ji potěšilo, že rodina netrvala na rychlém řešení jejího problému. Celkově vnímá podporu svého okolí jako dostatečnou. Vyloženě zklamaná však byla z toho, jak se zachovali společní přátelé, které měla s bývalým partnerem. Stejně jako spousta z nich, měla vyhlídky na rodinnou budoucnost a vše tomu nasvědčovalo. Spolu s manželem měli rozestavěný vlastní dům, očekávali narození prvního dítěte a známí je brali jako pár, který nijak vůči svému okolí nevyčnívá, stejně tak, jako spousta z nich. Možná jen tím, že se rozhodli vstoupit do manželství ještě před tím, než budou mít dítě a vlastní bydlení.

Bohužel, takový přístup je v dnešní době na ústupu před trendem nesezdaného soužití. Beáta se domnívala, že v době, kdy ji manžel opustil, budou jejich společní známí spíše na její straně, příp. zaujmou neutrální postoj. To se však zmýlila. „Když naše společné známé budu brát jako 100%, tak mi po naší krizi zůstalo necelých 10%! Ostatní se mnou kontakt buď hned přerušili, nebo se mi vyhýbali,“ dodala zklamaně. Právě v době, kdy potřebovala největší podporu nejen od vlastní rodiny, ale i od širšího okolí, aby získala jistotu, že není z kolektivu vyčleněná. Ještě se nevzpamatovala z odchodu manžela a už se musela vyrovnávat s další těžkou ránou osudu, tedy s opouštěním svých známých. „Do dneška nechápu, proč se tak zachovali a s většinou z nich, i když jsem se je snažila kontaktovat, jsem přestala nadobro komunikovat. Nejvíce mě mrzí, že se stejně zachovala i moje nejlepší kamarádka, kterou jsem měla od svých 16-ti let.“ Zbývajících několik procent přátel, kteří jí zůstali, však nemohou poskytovat dostatečnou podporu a Beáta ji vnímá jako velmi úzkou. Nemůže však prohlásit, že by byla nedostatečná a vlastně to kamarádům, kteří jí zůstali, nemá za zlé. Chápe jejich odlišné sociální postavení.

V návaznosti na tuto událost a další vývoj vztahů se svým okolím, se nyní cítí ve společnosti NEZAČLENĚNÁ. Pripadá si, jako kdyby se pohybovala někde mezi sociálními skupinami svobodných, bezdětných přátel, k jejichž životnímu stylu se z časových důvodů nemůže vrátit a skupinou vdaných či ženatých, kteří mají jiný typ rodinného soužití. „Jsem prostě někde mezi a ani k jednomu se nemůžu úplně přidat, jak bych chtěla. Už hlavně kvůli času, který musím věnovat malému.“

Protože Beáta v době manželské krize nebyla ještě svobodnou matkou v pravém slova smyslu, i když na počaté, nenarozené dítě se, dle českého právního řádu, hledí jako na živé, pokud tomu nebude po porodu jinak, mohla mi další otázku zodpovědět pouze částečně. Odpověděla pouze na to, jaké stresory ji nejvíce ovlivňovaly v rané fázi rozpadu vztahu. Hrozné bylo především zjištění, že najednou zůstala sama, těhotná, a že pro manžela přestala ze dne na den existovat, aniž by věděla příčinu. Nutno podotknout, že podle odborných studií je matčíným chováním, citovým rozpoložením a tím, co prožívá v době těhotenství, ovlivněn i samotný plod dítěte. V raných fázích vývoje dítěte lze těžko odhadnout, zda je povaha a psychika dítěte ovlivněna pohnutími v době těhotenství matky, příp. zda za jeho chováním stojí vrozené a zděděné osobnostní dispozice. Avšak právě narození dítěte může být pro mnoho matek-samoživitelek, které se nacházejí v těžké životní situaci, velmi pozitivní událostí. Samozřejmě to přináší do života matky mnoho dalších

těžkostí různého rázu, avšak na druhou stranu je dítě vnímáno jako zdroj radosti a štěstí. To potvrdila i Beáta. „Když se malá narodila, hrozně jsem se na ni upnula a přestala některé věci řešit. Myslím si, že mi to pomohlo překonat první měsíce po rozpadu vztahu a neměla jsem moc čas na stres.“

Výchovné styly obou rodičů v podstatě nemohly být nikdy v souladu. Jednak otec dítěte neměl až do 8. měsíce věku dítěte o jeho výchovu zájem (do doby, kdy matka požádala o soudní svěřeni do péče) a také Beáta neměla zvláštní potřebu bývalého manžela kontaktovat. Nemohla mu zapomenout, že ji v podstatě od 4. měsíce těhotenství zanechal napospas osudu a bez prostředků. Jediný zájem o dítě, ze strany manželovi rodiny, měly jeho prarodiče. Beáta se domnívá, že soudní žádost o umožnění styku s dítětem, kterou podal bývalý manžel, pramenila ve snaze prarodičů být se svojí vnučkou. V době, kdy dceři byl 1 rok, požádal tedy bývalý manžel o umožnění styku. Ve vyčleněném čase, ve kterém si bere dceru její otec, se vždy společně nacházejí u prarodičů dítěte. „On s ní není nikdy sám, jen ji doveze k jeho rodičům. O malou se, podle mě, starají prarodiče, on stejně nemá vyvinuté žádné rodičovské chování. Proto žádné výchovné styly nemůže uplatňovat.“ Přehnaná snaha prarodičů a jejich jednostranná podpora bývalého manžela však dospěla tak daleko, že dnes už je Beáta se svojí dcerou spontánně nenavštěvují jako dříve, ale umožňuje jim vzájemné shledání pouze v době, kdy má dceru v péči její otec.

Za největší překážku v postavení osamělé matky považuje respondentka finanční zabezpečení sebe a především svého dítěte. Tím jsou značně omezené kulturní, vzdělávací a volnočasové aktivity dítěte, které by mu matka chtěla zajistit. Velkým problémem je také zajištění adekvátního bydlení, které si matky mohou dovolit. „Kdybych nebydlela teď u našich, neměla bych peníze na to, abych si zajistila bydlení, a to nevím, kam bych tedy šla!“ Beátina materiální situace je, podle jejích slov, uspokojivá, a to díky velké podpoře rodičů. Nejen, že jí poskytlí přístřeší, ale může se s nimi dělit i o jiné náklady na domácnost, které by jako samoživitelka musela platit celé.

Další otázku mi mohla zodpovědět pouze s výhledem na budoucnost, neboť je stále na mateřské dovolené a profesní zájmy nyní ještě nemusí zásadně řešit. „Chtěla bych si najít takovou práci, kde bych měla pracovní dobu např. od 6 hodin ráno do půl třetí odpoledne,“ vyslovila přání Beáta. S ohledem na její bývalé zaměstnání a odbornost, kterou má, si již zjišťovala, že v profesi, kterou by mohla vykonávat, takové možnosti jsou. Pokud by se jí podařilo uskutečnit její sen o takové pracovní době, což jí samozřejmě přejí, byla

by stejně nucena nadále počítat s pomocí svých rodičů. Ti by zajišťovali ranní vstup dítěte do předškolního (později i školního) zařízení a Beáta by si dceru vyzvedávala odpoledne, cestou ze zaměstnání.

I přes velmi těžkou situaci a psychické vypětí, které Beáta prožívala, nevyhledala do dnešního dne pomoc žádného státního orgánu nebo nestátní organizace. „Nevěřím jim!“ Může za to i zkušenost, kterou nabyla při návštěvě dvou na sobě nezávislých psychologů, jež nevyhledala kvůli sobě, ale kvůli tomu, aby si nechala vysvětlit manželův podivný „odchod“ ze vztahu. V této fázi rozhovoru jsme narazili na otázku odbornosti pomáhajících profesí, kterou také zmiňuji v teoretické části této práce. „Jeden psycholog mě bral spíše jako senzaci a zajímaly ho jenom podrobnosti, aniž by projevil nějakou snahu a ten druhý mě jenom odbyl konstatováním, ať z takového vztahu urychleně odejdu pryč. Copak je tohle nějaká pomoc?“ dodala zklamaně Beáta. Vůči pomoci zvenčí si tedy získala značný odstup a k pomoci státních či nestátních organizací je velmi skeptická.

Vyzdvihla však podporu, kterou jí vyjadřovala přidělená sociální pracovnice orgánu péče o dítě. Jinak spatřuje značné rezervy a omezení pracovníků příslušných organizací, ale i soudů v jejich vázanosti na paragrafy. Postěžovala si, že „jejich rozhodování je jako „automat“ a vůbec se neřívají na ostatní okolnosti případu!“ Někdo by mohl argumentovat přetížením soudního systému a nemožností zkoumat každý případ do nejmenších detailů (s ohledem na časovou a personální vybavenost), ale je také nutné si uvědomit, že pracují s lidmi a jejich činnost značně ovlivňuje budoucí osudy osob, o kterých rozhodují. Samozřejmě chápu, že dotčené orgány a soudy musí postupovat dle platné legislativy, ale právě tu je nutné „polidštit“, a to je bezesporu úkol pro zákonodárné složky státu. Beáta v tomto ohledu vyjádřila rozhořčení, že „soud bez problémů umožnil styk malé s bývalým manželem, a to i přesto, že je obě opustil v době, kdy jsem byla těhotná! Navíc o malou nejevil několik měsíců vůbec zájem! A soud mu klidně, bez problémů, schválí žádost o rozšíření doby, na kterou si může malou brát. Tak kde je spravedlnost?!“

Na začátku tohoto přepisu jsem uvedl, že manželství Beáty bylo rozvedeno teprve v lednu letošního roku. Vyjádřila se také, že snad to nejhorší má již za sebou, a že by ráda tuto svoji životní kapitolu uzavřela. Je však také potřeba hledět do budoucna a v tomto ohledu si Beáta pro sebe přeje pouze stabilní, fungující rodinu a spolehlivého partnera. „Malá by měla vyrůstat v úplné rodině, aby získala správné rodičovské vzory. Byla bych ráda,

kdybychom už mohly obě začít normálně žít a zapomenout na některé věci!“ To jsem jim samozřejmě do budoucna popřál i já.

Rozhovor třetí

Jméno: Dana

Věková kategorie: 4

Věková kategorie v době rozvodu: 2

„V minulém režimu se osamělé rodičovství dalo lépe přežít!“

Dana, 60 let

S Danou jsem se seznámil prostřednictvím mé manželky. V současné době již pracuje pouze na částečný úvazek a od loňského roku požívá starobního důchodu. Stejně jako u Anny, bude její přístup v závěrečném shrnutí použit do mezigeneračního srovnání přístupů osamělých matek k jejich situaci. Dozvěděl jsem se také několik zajímavostí z doby před rokem 1989, o kterých jsem neměl tušení nebo nad kterými jsem dodnes nepřemýšlel.

Tento rozhovor, jako jediný, byl prováděn v místě bydliště výzkumníka, avšak na psychologickém rozpoložení Dany to nebylo znát. Snad proto, že se již nad svoji situaci, kterou prožila v minulosti, určitým způsobem povznesla. Obecně mohu konstatovat, že čím delší doba uplynula od dokončeného rozvodu (či rozchodu u spolu žijících partnerů), tím méně je do hovoru vkládáno emocí.

V současné době je Dana znovu vdaná, a to 8 let. Předcházelo tomu ovšem téměř 20-ti leté společné soužití se současným manželem. Dana, v době, kdy došlo k rozvodu, měla tři dcery, všechny ve věku do 10 let. „Vztah se současným partnerem trvá déle, než celé moje předchozí manželství, které trvalo 12 let,“ dodala. Od rozvodu letos uplynulo 28 let.

Společné prvky s Anninou výpovědí můžeme vysledovat v počtu dětí (dříve byl běžný počet dětí 2-3) a také nezájem otce o výchovu dětí, jako jeden z faktorů předcházející rozpadu vztahu. Popravdě, čekal bych takové odpovědi spíše od respondentek, které ukončily vztah po roce 1989, a to v důsledku společenskoekonomických změn. Stejně jako u Anny

se otec „účastnil“ rodinného života pouze finančně a nijak nepomáhal s výchovou dětí. „Celá situace byla také důsledkem jeho nepravidelné pracovní doby a častých nočních služeb. Naštěstí jsme bydleli u mé rodiny a mohla jsem se tedy spolehnout na výpomoc svých rodičů, kteří se tou dobou již chystali do důchodu. Chtěla bych také vyzdvihnout sociální a důchodovou politiku před rokem 1989, a to hlavně z hlediska dřívějšího odchodu zaměstnanců do penze, kdy mohli bez problémů převzít část starostí o domácnost, potažmo péči o vnučata.“ Manželská krize u Dany vyvrcholila v době, kdy si její bývalý manžel našel jinou ženu (i tento vztah se později rozpadl) a následně přišel o zaměstnání. To již manželství dospělo k rozvodu. Následně se její bývalý manžel odstěhoval ke své orientační rodině na Slovensko, odkud pocházel.

Tak jako v předchozím případě, se rozvedená matka mohla spolehnout na pomoc a podporu své orientační rodiny. Stejně jako u Beáty nejen v oblasti bydlení, ale i s rozdělením výdajů na domácnost. Později částečně přispíval do společného rozpočtu i nový přítel Dany. Vzhledem ke geografické poloze bydliště matky na vesnici, byla jako jedna z prvních rozvedených v obci často předmětem hovorů ostatních obyvatel. Doslova uvedla, že „bylo těžké vyjet s kočárkem na ulici, abych někde něco o sobě nezaslechla nebo se mě někdo neptal, jak se mám a jak to zvládám. Po pár týdnech se situace naštěstí uklidnila a zájem ostatních obyvatel obce se upnul na něco jiného. Dříve opravdu „vesnické drbny“ nebyly nic výjimečného,“ dodala s úsměvem. Toto období ji také pomohla překonat to, že prarodiče dětí byly ustanoveny, vzhledem ke svému věku a dělení společného majetku rozvádějících se rodičů, kolizními opatrovníky. Jako přínosnou viděla rovněž podporu své právní zástupkyně, která se postarala o veškeré právní úkony spojené s rozvodem manželství a navíc, její služby byly tehdy bezplatné. Což vyzdvihla jako velmi přínosné ve srovnání se situací dnešních matek-samoživitelek.

Důsledkem odstěhování se bývalého manžela, zůstali společní známí pouze matce a vzájemný kontakt uváděla jako bezproblémový a bez zbytečných intervencí do matčiny situace. Naproti tomu, ji už nikdy nekontaktovala rodina bývalého manžela. Prarodiče dětí z otcovy strany však ještě nějakou dobu se svými vnučkami vzájemný styk udržovali. A to nejen korespondenční formou, ale i návštěvami.

Po skončení mateřské dovolené nastoupila Dana krátce na poloviční úvazek do zaměstnání a po několika měsících přešla na plný. Vzhledem k tomu, že zastávala administrativní pozici, která byla určena především ženám, potkala se v novém zaměstnání se svými vrstev-

nicemi a k jejímu překvapení byly téměř všechny ve stejné sociální pozici jako ona. Takže se necítila žádným způsobem exkludovaná z kolektivu, resp. společnosti a brzy se na pracovišti rozvinuly dobré vzájemné vztahy. Právě kolektiv jí, mimo rodiny, pomohl nejvíce v prvních měsících po rozvodu a tím, že chodila do zaměstnání, neměla dostatek prostoru přemýšlet nad samotným rozvodem a jeho důsledky. Také jistota práce, kterou v té době měla, jí pomohla vyrovnávat se s životní situací, v které se ocitla. Strach ze ztráty zaměstnání přinesla až doba po roce 1989. Otázku plné zaměstnanosti socialistického zřízení by bylo možné rozebrat v samostatné práci a na tomto místě jí nebude věnován další prostor.

V kontrastu se začleněním do společnosti se jeví jako stresující především jednání s úřady a vymáhání výživného z jiného státu po rozdělení Československa v roce 1993. Bylo nutné každé tři roky žádat o přepočítání výše výživného a velmi komplikované se ukázalo i prokazování příjmů otce. „Tou dobou pracoval v ozbrojených složkách Slovenské republiky a členové těchto složek, podle jeho vyjádření, prý nemuseli sdělovat výši svých příjmů civilním orgánům,“ vyjádřila se Dana pochybovačně. Také nově ustanovený Úřad pro mezinárodně-právní ochranu dětí neplnil své stanovené funkce. Důkazní a vymáhací břímě nechával zpravidla na osamělé matce a případné, vymožené částky byly matkám placeny se značným zpožděním. Děti zpočátku nejvíce stresovaly návštěvy u otce, neboť jeho nová partnerka jim nebyla zcela nakloněna. Z hlediska výchovných stylů Dana nemohla poskytnout srovnání, neboť (možná i působením nové partnerky) děti již dále otce nenavštěvovaly. V době, kdy spolu ještě žili s bývalým manželem v jedné domácnosti, také nešlo výchovné styly porovnat, neboť se dcerám dostatečně nevěnoval a netrávil s nimi příliš času. Později byly pro dcery traumatizující výpovědi u participujících orgánů. Domnívám se, že je důležité znát názor dítěte, ovšem mělo by k tomu docházet za použití adekvátních metod a v prostředí, které dítě nijak nezatěžuje.

Jisté uklidnění do situace matky i dcer přinesla pomoc Daniných rodičů, která se také ukázala jako přínosná, z hlediska překonání prvních měsíců po rozvodu. Děti navíc na svého otce nebyli příliš zvyklé a tak společné trávení času, v době, kdy byla matka v zaměstnání, pro ně nebylo nic neobvyklého.

Kromě zmiňovaných průtahů při jednání před soudy a orgány OSPOD, spatřuje Dana největší překážky pro osamělé matky v čase, který mohou věnovat péči o dítě. „Co má osamělá matka dělat, když potřebuje jít k doktorovi ona nebo s dítětem? Myslím si, že je těžké

dostat v práci jakékoliv volno pro sebe a když musí matka vybírat dovolenou ještě na dítě (nejvíce komplikované je to při vícedětném rodičovství), některým zaměstnavatelům se to moc nezamlouvá!“ Dana rovněž zmínila otázku pravidelnosti plateb výživného. „Do současné doby se nic v jejich vymahatelnosti nezměnilo a dnešní opatření státu nahrávají spíše otcům, kteří odmítají platit. Chybí také účinné nástroje pro změnu této situace. Matka potřebuje pro potřeby dítěte peníze nyní a nemůže čekat na výsledek soudního jednání, které může trvat i několik měsíců až let. Také chybí podpora dětí zaměstnanců, kdy například zaměstnavatelé před cca 20 lety vypravovali tábory pro děti, organizovali výlety či různá setkání. Matky-samoživitelky si tak mohli lépe zorganizovat čas ve svůj prospěch, a to především v letním období prázdnin. Za zásadní přínos matkám v době před 20 lety považují také dvousměnný provoz jeslí a školek, kdy se během dne střídaly dopolední a odpolední vychovatelky a školka tak mohla například fungovat až do 18h.“ Je zajímavé, že v dnešní době, kdy jsou nároky zaměstnavatelů vyšší a pracovní doba se postupně posouvá k pozdějšímu začátku, není vůle na takový koncept navázat. Nejenom, že je předškolních zařízení málo, ale i jejich provozní doba je nedostačující.

Podle Dany se také dařilo, s ohledem na pracovní dobu, lépe zajistit materiální zabezpečení rodiny. O Čechách bylo známo, že byli národem kutilů a zahrádkářů. Proto rodičům či prarodičům, kteří končili ve svém zaměstnání v přiměřenou dobu, zbývalo dostatek času na vlastní zahrádku, jejíž plody sloužily obživě rodiny. I v tomto ohledu byla materiální situace Dany uspokojivá a základní potřeby rodiny se dařilo pokrýt i díky některým bonusům od zaměstnavatelů, jako např. slevy na nákup produktů zaměstnavatele.

Jelikož měla Dana dostatečnou podporu své rodiny a podařilo se jí začlenit do dobrého a bezkonfliktního kolektivu v zaměstnání, nepocítila potřebu vyhledat institucionální pomoc se svojí životní situací. Zkušenosti, které v krizových fázích manželství, získala, ji utvrdily v názoru, že přínos státních či neziskových organizací není více méně žádný. Doslova uvedla, že „kdyby bylo možné zajistit vymahatelnost placení výživného i bez jednání před soudem, tak bych vůbec nepotřebovala k němu chodit.“ Za klíčové považuje především zjednodušení legislativy a odbourání nutnosti neustále něco deklarovat a vyplňovat. Ale vyzdvihla i jednu oblast české sociální politiky, kterou považuje za velmi přínosnou, a to započítání let strávených na mateřské dovolené do „odpracovaných let“ na důchod.

Společenskopolitické změny, které přinesl rok 1989, znamenaly nejen nástup demokratického státního uspořádání a znovunabytí některých svobod a práv, ale přineslo do lidského života i spoustu rizik. Skupinou, které se tento přerod dotkl, byly pochopitelně i osamělé matky. Změnil se tak jejich hodnotový žebříček a proto i Dana, která na počátku 90. let 20. století prožívala první roky po rozvodu, přehodnotila své priority. Kromě zdraví pro celou rodinu, si tak pro sebe přála především jistotu stálého zaměstnání, aby mohla zabezpečit své děti a jim přála, aby mohly volně studovat to, co je baví a našly si uspokojivé zaměstnání.

Rozhovor čtvrtý

Jméno: Ema

Věková kategorie: 2

Věková kategorie v době rozvodu: 2

Emu jsem potkal během získávání jiné respondentky pro rozhovor. Na rozdíl od ostatních matek, byla jediná, která neměla úředně stvrzený sňatek, tzn., nebyla vdaná, nicméně žila s otcem svého dítěte v partnerském vztahu, jenž vlastně měl všechny náležitosti manželského svazku. Stejně jako v případě Dany, žila s partnerem a jejich dítětem u rodičů z její strany. A také, jako Dana, nakonec byla ráda, že po rozpadu vztahu měla oporu stabilního bydlení a zázemí pro sebe i svého syna.

Jak jsem v úvodu k tomuto rozhovoru předznamenal, bydlí sama v rodinném domku u svých rodičů a z partnerského svazku vzešlo jedno dítě, tedy chlapec. Tomu v době partnerské krize bylo 5 let. Nyní mu je 11 let a k rozpadu vztahu tedy došlo před 6 lety. Ema uvedla, že se nejspíš unáhlila s výběrem partnera, neboť záhy po seznámení zjistila, že je těhotná, což byl také důvod, proč s bývalým partnerem začali spolu žít a bydlet.

Jedna z mnoha příčin vzájemných neshod pramenila ve společném bydlení s Eminými rodiči. Tento faktor je v partnerských vztazích považován za rizikový, což uvádím i v teoretické části této práci. Ten pak může přerůst v hlubší partnerskou krizi a dovést partnery až k rozchodu. Zpravidla však spory z oblasti mezigeneračních vztahů bývají doprovázeny dalšími prvky. Na tomto místě se nabízí však otázka, zda je pro matku lepší odejít s manželem do společného bydlení (jako u Beáty) nebo zůstat v jistotě u rodičů ve své ori-

entační rodině? Záleží však také na pojetí této situace druhým partnerem, neboť ten může vnímat neochotu partnerky odejít ze společného bydlení s jejími rodiči jako náznak toho, že mu nedůvěřuje. A v případě, kdy jí o přestěhování požádá a partnerka mu nevyhoví, bere to jako upřednostnění orientační rodiny před prokreační. Často se také domnívá, že manželka či partnerka má raději svoji rodinu, než jeho. V tomto případě se počáteční bydlení u rodičů Emě, stejně jako Daně, vyplatilo. Spory ohledně společného bydlení nebyli jediným problémem ve vztahu, ale také názory na výchovu společného syna a celkově odlišné názory na prožívání společného života.

Fakta plynoucí z předchozího odstavce předznamenávala blížící se krizi, ke které skutečně po 5 letech došlo. Ema svůj vztah nikdy se svým okolím neprobírala, proto si ani jejich reakce na rozpad vztahu nijak nevybavuje. Její rodiče však tento krok přivítali, neboť již delší dobu na Emě pozorovali, jak se ve vztahu trápí. Syn byl více fixovaný na matku a s otcem nikdy nenavázal hlubší vztah. Proto, když došlo k rozchodu rodičů, vnímal jako nejdůležitější přítomnost matky a stačilo mu, že zůstane s ní. Ema, jako první z oslovených žen-samoživitelek, měla štěstí na své okolí i společné známé. Všichni zůstali ve vztahu s ní a někteří jí dokonce pomáhali. „Největší podpory jsme se s malým dočkali u mých rodičů.“ Právě takový kolektiv přátel a známých, kterým se obklopila, Emě pomohl udržet si svoji sociální pozici a vazby. Kromě toho jí, před exkluzí, pomohl pracovní kolektiv v zaměstnání. Slovy Boženy Němcové: „Šťastná to žena!“

Naopak nejvíce negativně vnímala období, než se bývalý partner odstěhoval ze společného bydlení, protože mu to trvalo poměrně dlouhou dobu (cca 4 měsíce). Ještě vyjádřila politování nad tím, že její rodiče museli (bydleli v jednom domě) zaslechnout občasně hádky, což jí bylo nepříjemné. Vůči synovi se v tomto období žádný výrazný stresor neprojevil, neboť, stejně jako v případě Dany a jejích dcer, se bývalý partner v domácnosti moc nezdržoval, tudíž neparticipoval na výchově a citovém rozvoji dítěte. A stejně jako u Dany, bylo Emě nepříjemné jednání před státními orgány v době rozhodování o svěřeni dítěte do péče. Právě péče o syna, který jí byl svěřen, pomohla Emě překonat první měsíce po rozpadu vztahu. Rovněž synovi Emy, stejně jako dcerám Dany, se za otcem na návštěvy nikdy nechtělo, neboť si, vzhledem k minimální míře společně tráveného času v období, kdy rodiče ještě žili spolu, nevybudovali vzájemný vztah a pouto. A také v tomto případě, nemohly být výchovné styly rodičů v souladu, neboť otec na výchově dítěte nikdy neparticipoval

(pouze finančně). „Navíc, on měl vždycky pocit, že všechno, co dělám je špatně a všechno, co dělá on, je dobře,“ dodala.

Největší překážky pro osamělou matku, spatřuje Ema v koordinaci profesních zájmů s péčí o dítě. Také časový fond, který mohou samoživitelky věnovat svým dětem je velmi omezený. Stejně jako ostatní respondentky, zmínila Ema nedostatečnou systémovou podporu předškolních zařízení. „Za obecný problém matek-samoživitelek považuji omezení možnosti nastoupení na osmihodinovou pracovní dobu, příp. omezené šance při přístupu k některým sociálním dávkám. Jako příklad bych uvedla nemožnost dosažení příspěvku na bydlení v případě, kdy matka-samoživitelka bydlí v bytě, který je v jejím osobním vlastnictví.“ Všechna uvedená konstatování však nevycházejí z její osobní situace, neboť Ema považuje svoji materiální situaci za uspokojivou a při sladování pracovních zájmů s péčí o dítě mohla vždy počítat s podporou svých rodičů. Při jejím návratu ze zaměstnání tak měl syn mnohdy hotové úkoly a také bylo navařeno a uklizeno.

Ema sama pomoc státního orgánu či jakékoliv jiné organizace nikdy nevyhledala. Musela však najít svému, tehdy desetiletému synovi, psychologickou pomoc v Krizovém centru pro děti a dospívající. Důvodem bylo psychické rozpoložení dítěte v době, kdy jeho otec po pěti letech nezájmu požádal o umožnění styku se synem. „Dříve syn k otci nikdy nepřilnul, a proto to s ním zamávalo, když se dozvěděl, že se má se svým otcem stýkat.“ Při projednávání úpravy vzájemných vztahů před soudem I. stupně nejevil otec o syna příliš zájem. Po uvedené době se však práva styku s ním dožadoval a neváhal proto do posudku sociální pracovnice uvést mnoho vymyšlených a nepravdivých údajů. „Myslím si, že za tím stojí jeho nová partnerka, která je ve vztahu dominantní. Do našeho vztahu s bývalým partnerem zasahuje až příliš. Proč to dělá, však nevím,“ dodala rozhořčeně Ema. V současné době prozatím styk otce se synem probíhá, nicméně Ema je rozhodnutá syna nadále bránit. Uznala však přínos intervence krizového centra pro syna, který „to nutné zlo“ snáší o něco lépe. Hlavní přínos však spatřuje především v bezplatnosti poradenství, tudíž snadné dostupnosti pro široké spektrum dětí. Sama při návštěvách centra vypořizovala, že pro mnoho dětí je tato poradna skutečným vysvobozením ze světa jejich starostí. Určité rezervy však spatřuje v pružnosti center při objednávání klientů, neboť dítě za dobu například 14 dnů, může být v úplně jiném citovém či psychickém rozpoložení.

Ema si je vědoma toho, že po prožitcích se svým biologickým otcem by její syn nyní nového partnera nepřijal. Přeje si tedy pro sebe i pro něj, aby nemuseli ani jeden z nich již

nikdy vyhledat intervenci žádného orgánu či pomáhající profese. Dále by si přála mít určitou jistotu v zaměstnání, aby mohla finančně zabezpečit sebe i své dítě. Pro něj si ještě přeje zdravý a ničím nerušený vývoj, spokojenost v životě a také, alespoň částečné, urovňování vztahů se svým biologickým otcem, aby i jeho psychické rozpoložení bylo vyrovnané.

Rozhovor pátý

Jméno: Hana

Věková kategorie: 2

Věková kategorie v době rozvodu: 2

Interview s Hanou mělo probíhat původně v místě jejího bydliště, nakonec bylo ale zvoleno neutrální prostředí kavárny. Dbal jsem přitom, abych respektoval zásady, které jsem stanovil pro výzkum ve veřejném prostředí, a které jsem zmiňoval v textu dříve. Jako jediná z respondentek, které aktuální období prožívají v postavení osamělé matky, žije s novým partnerem, s nímž má druhé dítě a vedou společnou domácnost v Hanině bytě. I přes současné rodinné uspořádání, prožívala v minulosti plnohodnotné postavení osamělé matky, neboť, stejně, jako v případě Beáty, ji partner opustil během těhotenství. Z předchozího vztahu vzešlo tedy 1 dítě mužského pohlaví. A podobně jako u Emy, se Haně s partnerem narodilo dítě po krátké, přibližně rok trvající známosti.

Chlapci budou letos 4 roky, takže k partnerské krizi došlo přibližně před 4,5 lety. Důvod byl na straně mužského člena domácnosti, který prohlásil, že „se ještě necítí nechat se zavázat k rodinnému životu“ a odešel. Opět se zde nabízí jistá podobnost s přístupem Beátina manžela. Na rozdíl od Beáty Hana prohlásila, že „i přesto, že jsem dlouhou dobu před narozením prvního syna pobývala v zahraničí, všechny kamarádky, které jsem si po návratu našla, mi po rozpadu vztahu poskytovaly podporu a zpětně jsem jim za to moc vděčná!“ Domnívám se, že její podpůrná síť se v tomto ohledu ukázala jako stabilní a účinná. Největší podpory se, stejně jako většina ostatních respondentek, dočkala ve své orientační rodině. S ohledem na dlouhodobý pobyt v zahraničí a krátké trvání vztahu s otcem prvního dítěte, si žádné společné známé v okolí svého bydliště nevytvořili. Částečně k tomu přispělo i bydlení v nově postaveném bytovém domě, kde nějaký čas trvá, než si k sobě sousedé, zpravidla úplně cizí lidé, najdou cestu.

Nový život po návratu z ciziny spojený s pořízením bytu, přinesl značnou finanční zátěž pro Hanu a jejího partnera v podobě hypotéčního úvěru. Zdánlivě bezvýhodnou situaci, kdy ji partner v době těhotenství opustil a nechal samotnou, včetně závazku hypotéky, přednesl před Hanu zcela zásadní dilema. Na jednu stranu si byla vědoma brzkého přícho- du dítěte na svět a s tím spojený pokles příjmů, na druhou stranu však nechtěla přijít o vysněný, nový byt a zázemí pro sebe a své dítě. „Několik měsíců po narození dítěte jsem situaci zvládala ze svých finančních rezerv a s pomocí rodiny, ale taky jsem si uvědomova- la, že tento přístup je do budoucna neefektivní,“ prohlásila rozhodně. Právě představa dlouhodobě neúnosné finanční situace, v kombinaci s nedostatkem času na dítě, byla počá- tečným zdrojem stresu. Rozhodla se tedy, že nastoupí do zaměstnání (naštěstí jí zaměstna- vatel vyšel vstříc 4 hodinovou pracovní dobou) a syna umístí do jeslí. Hana se vzepřela svému osudu, a i přes náročnost péče o malé dítě, si ještě našla přivýdělek spočívající v práci z domova, kdy pracovala další téměř 4 hodiny po večerech. Přes značnou zátěž a únavu, která na Haně byla při rozhovoru vidět, svého rozhodnutí nelituje. Proto své soci- ální postavení ve společnosti označuje prostě jako „*pracující matka malých dětí*“.

V teoretické části diplomové práce jsem konstatoval, že narození potomka je zcela zásadní událostí pro rodiče a obzvláště pro matku. Stejně jako Beáta, tak i Hana potvrdila, že naro- zení dítěte změnilo její vnímání světa. Byla šťastná, že má zdravého syna a péčí o něj na nějakou dobu zapomněla na starosti všedních dní. Zvýšená zátěž pro ni, jako pro matku, jí také nedovolila propadat lítosti nebo depresím. Nesmírně si váží podpory rodiny, která pro ni byla oporou v prvních měsících po porodu, i když od Hany bydlí daleko.

Přesto si Hana ponechala natolik chladnou hlavu, že na matrice nenechala otce prvoroze- ného dítěte zapsat do rodného listu. „Proč bych to dělala, nezasloužil si to, když se k nám neznal a takhle nás opustil!“ Také v současnosti vzájemný styk mezi otcem a synem ne- probíhá a nezájem ze strany otce vlastně stále trvá. Takže výchovný styl vůči dítěti žádný neuplatňuje.

Na další dvě otázky, týkající se překážek a omezení v životě samoživitelek a jejich materi- álního zabezpečení, mi Hana poskytla jednu souvislou odpověď. „Až jsem se sama ocitla v postavení osamělé matky, teprve jsem zjistila, jak je jejich situace složitá!“ Nejen, že se musela vyrovnat se samotou a péčí o dítě (i s ohledem na zmiňované bydliště rodičů), ale naplno pocítila finanční důsledky tohoto statusu. Kvůli brzkému nástupu do zaměstnání byla nucena využívat služeb jeslí, jak jsem uvedl výše. Narazila však na kapacitní problém

při umístování syna a musela proto zvolit soukromé, ale placené jesle. Právě v tomto nelehkém období se jednou obrátila na pomoc státního orgánu, konkrétně sociálního odboru místně příslušného orgánu péče o dítě. „Žádala jsem o příspěvek na bydlení, na který jsem si myslela, že mám ve své situaci nárok. Jako studená sprcha působilo vyjádření příslušné úřednice, která mi řekla, že když mám svůj byt a platím na něj hypotéku, tak žádný příspěvek dostat nemůžu. Musela bych prý vlastní byt prodat a jít do podnájmu a na ten bych už eventuálně příspěvek dostala. To byl další z důvodů, proč jsem šla relativně brzy do práce a našla si druhé, placené zaměstnání. Chtěla jsem mít něco svého vlastního a nehodlala jsem se bytu vzdát. Takový přístup úřadu je šílený a docela mě to šokovalo. Je to taky diskriminační vůči lidem, kteří se snaží vystupovat zodpovědně.“ Ještě ale dodala, že si je vědoma špatného nastavení systémových opatření státu a jejich legislativního zakotvení, z něhož příslušné úřady vycházejí. Navíc téměř neexistují přiměřené pracovní úvazky se zkrácenou pracovní dobou, takže v tomto ohledu měla Hana velké štěstí na zaměstnavatele.

Po zklamání, které zažila na sociálním odboru, však již žádnou pomoc státního orgánu nevyhledala s tím, že je k jejich práci velmi skeptická. Měla dokonce pocit, že ji příslušná pracovnice za přepážkou odsuzovala a dívala se na ni skrz prsty. I přesto, že byla ve vypjaté životní situaci, nemusela vyhledat žádnou jinou odbornou pomoc (např. psychologickou), spíše nabyla dojmu, že ji prožitá životní situace zocelila a odstartovala zcela jiný přístup k životu. Z hlediska systémových opatření státu spatřuje největší rezervy v přerodělování sociálních dávek, kdy „různé přídatky a příspěvky jsou vypláceny lidem, kteří jsou nemajetní, pasivní a státu dlouhodobě neodvádějí žádné platby. Oproti tomu lidem, kteří platí daně a sociální odvody ze své mzdy a ocitnou se dočasně v nouzi či finanční tísní, odmítá stát cokoliv vyplatit jen proto, že si před svojí životní krizí pořídili nějaký majetek.“ Podle mne je nutné, a zmiňoval jsem to již několikrát, posuzovat zodpovědně jednotlivé případy všech klientů a nepracovat jen podle tabulek. To platí nejen pro státní správu, ale i orgány soudní moci a ostatní dotčené subjekty. Hana ještě upozornila na tristní počet předškolních zařízení pro děti matek, které jsou nuceny se dříve zapojit do pracovního procesu. Jejich situace je tím značně zhoršena, nejen při přístupu k zaměstnání.

Od doby, kdy se Hana seznámila s otcem svého druhého dítěte a současným partnerem není její situace již tak dramatická, tudíž se jí daří profesní a osobní zájmy sladit. Sice pracuje opět více, než většina matek na mateřské dovolené, ale tentokrát není hlavním důvo-

dem nutnost zabezpečit sebe, dítě a bydlení, ale „protože chce a na takové pracovní nasazení si zvykla.“ Navíc nový partner přispívá do společné domácnosti a je jí, nejen v tomto ohledu, velkou oporou. Do budoucna si pro sebe přeje, aby „setrvala v takovém rodinném uspořádání, jako má teď, a aby její rodina byla zdravá a spokojená.“ Dětem, kromě toho, přeje ničím neomezenou možnost studovat a volně cestovat. To všechno samozřejmě Haně a její rodině přeji i já a na závěr rozhovoru, kromě poděkování, jsem ocenil sílu a statečnost, kterou prokázala při rozhodování v nelehké životní situaci.

Rozhovor šestý

Jméno: Iva

Věková kategorie: 2

Věková kategorie v době rozvodu: 2

Poslední realizovaný rozhovor probíhal těsně před dokončením diplomové práce. Ne, že by mi Iva nechtěla interview poskytnout a já bych ji musel k jeho realizaci přemlouvat, ale s ohledem na nutnost zkombinovat péči o dvě malé děti a docházku do dvou zaměstnání, nezbývalo jí již mnoho času na jiné aktivity. Nijak jsem Ivu do rozhovoru nenutil a vlastně už jsem ani nedoufal, že se uskuteční. Ozvala se mi poslední víkend před finální úpravou diplomové práce. Rozhodl jsem se tedy, že interview s ní ještě do své práce zařadím. Jednak proto, že si vážím jejího rozhodnutí mluvit o svém postavení relativně krátkou dobu po rozpadu manželství a také proto, že si vyčlenila čas mezi všemi svými povinnostmi. Nechtěl jsem jí tedy odmítnout a dal jsem jejímu příběhu ve své práci prostor.

Iva i její bývalý manžel jsou mými velmi dobrými přáteli a jejich partnerskou krizi jsem měl možnost prožívat s nimi jako nestranný pozorovatel. Také společné děti k lidem z okolí, ke kterým jsem patřil i já, brzy přilnuly. Již z dřívější doby, než se přistěhovali do naší vesnice, jsme je vnímali jako sympatické a vyrovnané jedince. Podle slov Ivy „už v té době určité partnerské neshody probíhaly, ovšem nedosáhly ještě takové výše, aby bylo možné mluvit o krizi.“ Ta přišla po 9 letech manželství, kterému předcházely 3 roky partnerského soužití. Za jednu z jejích hlavních příčin považuje nevyrovanou osobnost partnera a jeho svéráznou povahu, která ji z počátku vztahu imponovala. Po uzavření sňatku, a především

po narození prvního dítěte, však Iva čekala, že bývalý manžel dospěje. Možná stejně, jako v případě Hany, se na manželskou, resp. rodičovskou roli ještě necítil, avšak na rozdíl od předchozích případů, manžel Ivy ve vztahu setrval. Situace se nezlepšila ani po narození druhého dítěte. Měl sice ke svým dětem citový vztah, nicméně jim nevěnoval dostatek času, který by si přály. Vzájemné soužití také zkomplikoval jeho vrozený pesimismus, „často mluvil i o smrti a svoje nálady přenášel nejen do našeho vztahu, ale i na děti, což mě docela štvalo,“ prohlásila Iva. Tento povahový rys se projevoval především ve chvílích, kdy byli sami doma, navenek a ve společnosti působil naopak jako velmi společenský a veselý člověk, který ostatní bavil. Podle některých znaků se mohu domnívat, že trpěl určitou formou maniodepresivní psychózy, avšak nejsem odborník, který by mohl takovou diagnózu pronést. V určité fázi se partnerův nezáměr, omezená podpora rodiny a neustálé střídání nálad, staly pro Ivu neúnosné.

K rozvodu došlo před necelými dvěma lety a v současné době tedy žije sama s šestiletou dcerou a tříletým synem, bez dalšího partnera. Její rodinná situace se tedy prozatím nestabilizovala. Kromě negativ spojených se samoživitelstvím a dvěma zaměstnáními vnímá velmi pozitivně reakce a podporu svého okolí. „Možná tu sehrálo jistou roli i to, že naši známí tušili, že u nás není něco v pořádku už delší dobu, a tak ukončení vztahu mezi námi, nebylo pro ně až takové překvapení. Naše rozhodnutí o odděleném životě respektovali.“ Největší podporu Ivě poskytují její kamarádky, které občas vypomůžou i hlídáním dcery a syna.

Vzájemné vztahy s okolím, a především rodinou, nejsou ale vždy úplně jednoduché. Kromě zmíněné podpory kamarádek, se situace komplikuje směrem ke společným známým, které měla s bývalým manželem. „Nedošlo mezi námi ke zpretrhání všech vazeb a paradoxně, teď po rozvodu, jsme schopni se na hodně věcech domluvit, včetně péče a výchovy dětí. Když nás někdo ze společných přátel někam zve oba, tak jsme se dohodli, že k nim půjde pouze jeden z nás.“ Faktem také zůstává, že více společných známých má blíž k Ivě, neboť ta zůstala bydlet v původním bytě a ze společné domácnosti se odstěhoval bývalý manžel. Ten tedy nemá tolik příležitostí bývalé přátele vidat a zúčastňovat se vzájemných setkání. Nicméně, i přes to, že Iva společné známé vídá častěji, cítí z nich jistý despekt. „Mám občas pocit, jako by mně někteří z nich stále naznačovali, že si za své postavení vlastně můžu hlavně sama, a že mělo být v mém zájmu, abych udržela rodinu pohromadě!“ Typický pohled vnějších pozorovatelů, kteří neznají souvislosti! Proto se Iva rozhodla ne-

být příliš důvěřivá, ani vůči svým přátelům, a jak sama přiznává, „těch skutečných, kterým můžu věřit, je opravdu málo!“

Jestliže zmíním fakt, že orientační rodiny, z kterých Iva i její bývalý manžel pocházeli, jim poskytly vzory neúplného rodinného uspořádání a rozvodového chování, lze předpokládat, že jejich nynější situace byla předem predikována. V teoretické části své práce jsem konstatoval, že pokud jeden z partnerů pochází z rodiny, kde došlo k nějaké zásadní události, může si zatížení touto situací přenášet i do své prokreační rodiny. Záleží nejen na jeho osobnostní výbavě, ale i na ostatních vnějších podmínkách, jestli se příslušná, zděděná zátěž u něj rozvine. Podle tvrzení Ivy, měly rodiče z obou stran pro některé aspekty krize jejího manželství pochopení, ale nelze říci, že by byli celou situací nadšeni. Už s ohledem na vnoučata.

Nyní Iva pociťuje nelehkost sociálního postavení, v kterém se nachází a plně si uvědomuje jeho důsledky a oběti, které kvůli němu musí přinášet. Jedním slovem se cítí rozvedená se vším, co k tomu patří. „I když moje současná situace není úplně jednoduchá, nejvíce stresující pro mě bylo hlavně období před rozvodem. Nepříjemné byly zejména vzájemné hádky a neshody, kterým, bohužel, byly občas přítomny i děti. Víím, že to určitě nebylo pro děti vhodné, aby u našich konfliktů byly, ale, s ohledem na nepravidelnou pracovní dobu bývalého manžela, jsem potřebovala využít každé chvíle, kdy byl doma, ve snaze zabránit rozpadu našeho vztahu!“ Nejvíce toto období poznamenalo jejich dceru, které v té době byly 4 roky, a i přes častou nepřítomnost otce, byla na něj citově vázána. Byla zrovna v období, kdy se ztotožňovala s opačným pohlavím a hledala si mužské vzory. Snad ji tato situace příliš nepoznamená do budoucna!

Po rozvodu žila Iva nějakou dobu sama, pouze s dětmi. Po několika měsících se jí podařilo navázat vztah s jedním mužem, u kterého cítila podporu a pochopení. Sama dnes přiznává, že si jej idealizovala (možná i pod stresem z nového sociálního postavení) a po několika měsících naznala, že to s ní nemyslel zcela upřímně. „Dokonce si myslím, že jen využil toho, jak jsem se zrovna cítila ve svůj prospěch.“

Jak jsem naznačil v předcházejících řádcích, v současnosti mají Iva s bývalým manželem v mnoha otázkách daleko lepší a jasnější vztah, než měli za trvání manželství. Respektují se a jsou schopni se dohodnout na některých zásadních otázkách týkajících se výchovy, což se projevuje také v souladu výchovných stylů uplatňovaných vůči dětem. I přesto,

že má bývalý manžel další vztah, bere si děti každý druhý víkend k sobě, a pokud Iva potřebuje, je ochoten si je vzít i některý všední den, mimo určenou dobu. Také je minulé léto vzal, společně s novou partnerkou, na letecký zájezd k moři, což za trvání manželství ani jednou neudělal. Iva to nevnímá jako jejich ovlivňování a ani z bývalého manžela ten pocit nemá. „Jen mě mrzí, že se jim takto věnuje až v době, kdy nejsme jedna rodina,“ přiznala smutně.

Vlastní zkušeností může Iva potvrdit, že nejhorší pro osamělou matku je pravděpodobně sladění kariérní dráhy s výchovou dětí a zajištění jejich docházky do školy a předškolního zařízení. Stejně jako v případě Hany, Iva kritizuje obvyklé nastavení provozních dob zařízení pro předškolní děti, kvůli čemuž byla nucena vzít práci na zkrácený úvazek. „Chybějící peníze musím doplňovat druhou prací o víkendech.“ Nejenže je nucena dojíždět do dvou zaměstnání, což zvyšuje náklady spojené se zaměstnáním, ale ani příjmy ze dvou zkrácených úvazků neodpovídají tomu, na který by dosáhla jednou prací na plný úvazek. Další odvrácenou stránkou sociálního postavení matky-samoživitelky je péče o dítě. Nejenom že je na veškerou péči o děti a domácnost sama, ale v případech, kdy by si potřebovala vyřídit osobní záležitosti, musí hlídání dětí svěřit svým známým. „Není mi to příjemné vůči dětem i přátelům, je takhle pořád otravovat, ale jinou možnost, kvůli vzdálenosti od našich (*Iviných rodičů – pozn. autora*) nemám.“ Na tomto místě by bylo vhodné připomenout skandinávský model víkendové rodinné výpomoci. Bývalý manžel jí sice občas pomůže i v týdnu (jak jsem zmínil dříve), ale jeho pracovní zařazení vyžaduje několika-denní odjezd na montáž mimo hranice kraje, proto s jeho pomocí nemůže příliš často počítat. Iva přiznala, že „vlastně jsem na jeho výpomoc nebyla nikdy zvyklá ani za trvání manželství, ale jeho občasná přítomnost v rodině, kdy jsem mu mohla děti svěřit a odjet za svými záležitostmi, mi občas vyhovovala. Teď už vlastně nemám čas jen sama pro sebe nikdy,“ posteskla si.

Co se týče materiálního zabezpečení rodiny, nepovažuje svoji situaci za úplně katastrofickou, ale ani nijak příznivou. Platby za nájem, které dříve byly rozdělny do dvou příjmů, jsou nyní čerpány pouze z jejího. „Abych to všechno zvládla, mi docela pomáhá především jistota pravidelných plateb výživného od bývalého manžela (v tomto ohledu mám skutečně štěstí) a také finanční rezerva, kterou jsem si vytvořila ještě za trvání manželství. Uvědomuji si také, že kdybych mohla pracovat na plný úvazek a nemusela svoji situaci řešit dvěma částečnými, bylo by finanční zabezpečení rodiny jednodušší.“ Profesní zájmy

se jí daří sladit s péčí o rodinu a domácnost v omezené míře, ale připisuje to na vrub zejména nutnosti více pracovat. Ráda by trávila více času se svými dětmi. „Myslím si, že bych se také víc uklidnila po psychické stránce, kdyby moje kariéra více respektovala postavení, ve kterém nyní jsem, a nebyla bych tolik podrážděná, jak se někdy můžu nave- nek jevit.“

Ani v době rozvodové krize, ani v prvních měsících po ní, Iva nevyhledala pomoc státního orgánu či neziskové organizace. Zpětně přiznává, že to bylo velmi složité a vyčerpávající, ale stejně jako Hanu, ji nutnost nalezení řešení problémů spojených s rozvodem, jistým způsobem posílila. Na rozdíl od ní se však mohla spolehnout na podpůrnou síť přátel. Jediným člověkem, s kterým se radila a nebyl z jejího okolí, byla právní zástupkyně, která ji hájila při jednání před soudem. Naštěstí se s bývalým manželem rozvedli v klidu a na vzájemném vypořádání a péči o děti se hned dohodli, takže nemusela absolvovat více stání u soudu, než bylo nutné. „Jo, rezervy v pomoci státních orgánů vidím hlavně v možnostech zabezpečení odpovídajícího materiální situace samoživitelek a zaručení jejich důstojného života. Také je potřeba, aby předškolní zařízení byla vstřícnější s provozní do- bou.“ Na tomto místě považuji za vhodné připomenout prohlášení Dany, která vyzdvihla „dvousměnnou“ provozní dobu mateřských škol před rokem 1989.

Na konec rozhovoru vyslovila Iva přání nalézt nový, fungující, dlouhodobý vztah s partne- rem, který by ji bral takovou jaká je, v němž by mohla najít oporu v různých životních si- tuacích, a který by měl rád ji i její dvě děti. Pro ty si navíc přeje, aby už nemusely ničím podobným nikdy projít, nezažívaly žádné velké stresy, a aby byly ve svém životě šťastné a spokojené. Popřál jsem Ivě, aby se jí a jejím dětem vše splnilo.

5.5 Vyhodnocení a vysvětlení získaných dat, přínos

V závěrečném shrnutí praktické části diplomové práce by bylo vhodné připomenout, že výzkum byl proveden na vzorku pouze šesti respondentek. Jsem si také vědom skutečnosti, abych mohl zodpovědně prohlásit, že získaná data jsou skutečně reliabilní, bylo by potřeba zjištěné závěry ověřit některou z kvantitativních výzkumných metod, např. dotazníkovým šetřením na odpovídajícím počtu osob z různých geografických oblastí České republiky. S tím by měla souviset také genderová vyváženost získaných dat, neboť práce pojednává o osamělém rodičovství obecně, nikoliv pouze o osamělých ženách. Proč jsem vybral do rozhovorů pouze ženy-samoživitelky, jsem zdůvodnil již v úvodních ustanoveních praktické části. Uváděné závěry tak můžeme prohlásit za relevantní pouze v souvislosti s provedeným výzkumem a pro jejich obecnou platnost by musela být provedena studie v souladu s výše deklarovanými podmínkami. Po zpracování rozhovorů jsem se přesvědčil, že některé teze, k nimž jsem v teoretické části své absolventské práce došel, se u výzkumného vzorku potvrdily. Pro jejich větší validitu a prohlášení za platné, by bylo nutné provést další odborné šetření. Pomohly mi však získat dostatečnou odezvu na výzkumné otázky, na něž jsem hledal provedeným rozborem, odpovědi. Pro jejich zodpovězení, v souladu se závěry teoretické části diplomové práce, byl uváděný počet respondentů dostačující.

Při oslovování respondentek jsem měl zpočátku nedůvěru k ženám, které se v situaci samoživitelek aktuálně nenacházejí. Domníval jsem se, že mezigenerační srovnání, také s ohledem na rozdílnost sociálně-politického uspořádání, které bylo před 25 lety, a které prožívaly dvě z respondentek, bude složité. Srovnáním jejich situace se situací osamělých matek, které jsou v tomto postavení dnes, jsem, bohužel, došel ke zjištění, že jak důvody, tak přístup okolí a především státních orgánů, se téměř nezměnil. Na tomto místě tedy provedu analýzu získaných dat a pokusím se z nich vyvodit odpovědi na stanovené výzkumné otázky.

První otázka zněla: „*Lze nalézt společné prediktory vzniku osamělého rodiče?*“ Opět na tomto místě deklaruji, že provedený výzkum byl prováděn pouze na ženách a nelze s jistotou říci, že stejné faktory, které vyplývají z rozhovorů s ženami, by se opakovaly

i u mužů. Nicméně provedeným rozborem rozhovorů mohou vyslovit hypotézu, že krizi v partnerském, případně manželském soužití předznamenávají následující skutečnosti:

1. *Nezralost partnera* – nelze najít obecně platné řešení, jak se tomuto faktoru vyvarovat nebo jej eliminovat. Lze se pouze domnívat, a z uvedených rozhovorů to také může vyplývat, že čím delší doba od seznámení uplyne, než se pár sezdá, případně se jim narodí dítě, tím je větší prostor pro jeho poznání. Není od věci také zjišťovat názory druhého partnera na rodičovství a okolnosti s tím související. Je ovšem nutné brát rizikový faktor počáteční zamilovanosti a zaslepenosti vzájemnými sympatiemi na počátku vztahu.
2. *Časově náročné zaměstnání jednoho z rodičů* – podle zjištění, která jsem získal z provedených rozhovorů, není zatíženost pracovními povinnostmi pouze novodobým fenoménem. Je však pravda, že v současnosti práce spotřebovává daleko více z času jednotlivce a u více jedinců, než tomu bylo v minulosti. Rizikovými, se v tomto ohledu, jeví především práce na směnný provoz, příp. taková, která vyžaduje vyslání na pracovní cestu na delší dobu, čímž je znemožněna účast partnera na výchově dětí a péči o domácnost. Z teoretické části diplomové práce také vyplývá rizikovost podnikání, nicméně tuto skutečnost mi žádná z respondentek nepotvrdila, proto jej v tomto shrnutí nebudu více rozvádět.
3. *Neochota participovat na rodinných záležitostech* – může souviset i s předchozími body tohoto výčtu. Často je však tento faktor důsledkem vzorů, které jedinec získává ve své orientační rodině. V případech, kdy se společně s druhým partnerem nezúčastňuje výchovy dětí, může se projevit také nevyváženost jeho osobnosti a vnitřní zmatení, jaké vzory by měl svým potomkům vlastně předávat. Jestliže neparticipuje na vedení domácnosti finančně, znamená to pro druhého partnera značnou zátěž a nejistotu z budoucnosti. Pokud se k tomu navíc přidá nehospodárné zacházení se společným majetkem, může být rozvod pro druhého partnera úlevou. V neposlední řadě do této oblasti vstupuje prvek dominance v rolích, kdy partner nebere toho druhého jako rovnocenného a důsledně trvá na vyhranění činností, které přísluší jednomu nebo druhému pohlaví.
4. *Změna v partnerském chování* – pokud partner v určité fázi svazku projevuje změny v chování, zpravidla to znamená přítomnost nějakého hlubšího problému. Není vhodné ztrácet čas a je potřeba nastalou situaci řešit ihned. Prostředkem by se měl

stát konstruktivní rozhovor prost emocí a jakýchkoliv invektiv. V tomto místě bych znovu apeloval na důkladné poznání partnera před uzavřením sňatku, příp. narozením dítěte. Pokud si určité krizové situace prožijeme ještě před uvedenými životními kroky, zjistíme, jak partner reaguje na vnitřní či vnější konflikt. Pokud bychom včas nezasáhli a nechali partnerův problém dále prohlubovat, může se natolik rozvinout, že jej nebude možné napravit.

5. *Rodinné dispozice z orientační rodiny* – rodinné dispozice jsou zpravidla jednoduše identifikovatelné. Z rodinné historie orientační rodiny partnera zjistíme, zda je v jejich společenství dispozice k rozvodovému chování a osobní návštěvou lze také zjistit, jak se k sobě vzájemně chovají. Tento faktor je ale pravděpodobný, neboť velmi záleží na osobnostních dispozicích jedince vycházejícího z takového prostředí, zda se u něj takový typ rodinného chování rozvine. Každopádně k tomu má určité předpoklady. Znam mnoho lidí, kteří i sami sebe ujišťovali, že nebudou stejní jako jejich rodiče, avšak jejich „dědictví“ je často překvapilo. Vliv orientační rodiny na rodinu prokreační je tedy více než zřejmý. A je jedno, v jaké se objeví míře, vždy je určitým způsobem přítomen.

V druhé otázce jsem narazil na problematiku funkčnosti podpůrné sítě jedince. Její přesné zadání znělo takto: „*Existuje funkční podpůrná síť v okolí rodiče během krizových fází rodičovství?*“ Na tuto otázku nelze odpovědět zcela jednoznačně. Záleží totiž na tom, zda do podpůrné sítě zahrneme i rodinu osamělého rodiče. Pokud bychom tak učinili, můžeme jasně konstatovat, že funkční je. Z mého pohledu však rodina do podpůrné sítě v okolí rodiče nepatří. Rodina, která je ve svých funkcích nezastupitelná poskytuje osamělému rodiči (vzešlému z jejich řad) rozličné typy podpory. Jestliže nebyly v předchozím období narušené rodinné vztahy, lze konstatovat, že v tomto ohledu se osamělý rodič dočká podpory vždy. Domnívám se, že je nutno analyzovat širší okolí a vazby, než jsou ty rodinné. Zde už odpověď na výzkumnou otázku tak jednoznačná není. Vstupuje sem totiž několik proměnných, které odpověď komplikují. Především záleží na tom, zda je podpůrná síť budována ve větší či menší sídelní aglomeraci. Přes jisté posuny v chápání postmoderní společnosti, je stále jiné vnímání osamělých rodičů na vesnici a ve městě. Někdy může mít anonymita prostředí pozitivní efekt, jindy ucelenější vazby semknutého společenství chybí. Z výzkumu plyne konstatování, že skutečných známých, kteří zcela altruisticky a upřímně poskytují podporu komukoliv, kdo má životní problémy, je velmi málo. Až teprve vyhro-

cená situace „vytřídí“ známé na ty, kteří to myslí s přátelstvím opravdově a na ty, kteří ho jen předstírali. Nezastupitelnou roli, z hlediska podpory, hraje pro osamělé matky také možnost zapojení do pracovního kolektivu. Nejenže může pomoci dočasně zapomenout na některé starosti, ale může s osamělým rodičem sdílet i jeho osud, pokud se v kolektivu nachází více osob se stejným nebo podobným sociálním postavením. Obecně lze konstatovat, že funkčnost podpůrné sítě záleží na každém jejím členovi.

Odpovědi na třetí výzkumnou otázku, „***Do kterých oblastí je nutné nasměřovat prevenci či případnou intervenci?***“, se téměř ve všech rozhovorech shodovaly. Preventivně působit proti rozpadu vztahu nemůže být vždy jednoduché, obzvláště v případech, kdy se jeden z partnerů rozhodne, že odejde. Mohlo by se nabízet řešení spočívající v řádném výběru životního partnera. Na něj však lze odpovědět parafrázemi známých konstatování: „*Nikdo není dokonalý!*“ a výběr partnera by se tak mohl, s ohledem na požadavky toho druhého, mohl stát neřešitelným úkolem a „*Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají!*“. Současný svět je plný přetvářky a falše, takže je určitá procentuelní pravděpodobnost, že partner, kterého si vybereme, bude uvádět pouze kladné vlastnosti, které mnohdy ani nemá. Druhá část otázky hledající odpověď na směřování intervence již poskytla validní data. Všechny respondentky zmínily nesystémová opatření při vymáhání výživného a odcizený přístup státních orgánů podpořený striktní svázaností předpisy a zákony. Bylo by potřeba věnovat individuální přístup každému případu zvlášť. Také v oblasti politiky zaměstnanosti spatřuje většina osamělých matek potřebu adekvátních polovičních úvazků, případně vytvoření takových míst (ve spolupráci se zaměstnavateli), která by podporovala matky s dětmi. Podle mého názoru by mnohým ženám přiměřené profesní uplatnění pomohlo nejen stabilizovat jejich materiální situaci, ale také by jim mohlo navrátit ztracenou důvěru ve vlastní schopnosti. A konečně, vzácná shoda panovala v potřebě zajistit kvalitní předškolní péči o děti pracujících matek. Dana v této souvislosti připomněla dvousměnný provoz mateřských školek před rokem 1989, tak by snad nebylo špatné na tento koncept navázat v širším měřítku. Možná by také pomohla synchronizace některých legislativních opatření s předpisy Evropské unie. Stejně tak by bylo možné hledat inspiraci v některých zahraničních programech určených, ať už matkám s dětmi nebo celým rodinám. Dlouhodobě únosným řešením není hledání dalšího zaměstnání, což se může zcela zásadně podepsat na zdravotním stavu matky a osobnostní situaci jejích dětí.

Během jednotlivých rozhovorů jsem si také všiml emocí a celkového psychického rozpoložení respondentek, ale žádná se neprojevovala zvýšenou labilitou nebo senzitivitou na téma rozhovoru. Snad jen u Dany bylo možné vypožorovat, že jí některé záležitosti nebylo příjemné řešit ani po tolika letech. Nesouvisely přímo s otázkami, které jsem jí kladl, ale spíše s událostmi, jež považovala za nutné doplnit k celkovému obrazu situace. Lze také vypožorovat přímou úměru mezi intenzitou emocí a dobou, která uplynula od krize ve vztahu. Ovšem na příkladu Beáty je možné demonstrovat fakt, že čím déle trvá psychické vypětí spojené s řešením rozvodu, tím hlubší stopu v psychice jedince to zanechá. Je důležité, aby příslušné orgány rozhodovaly v kauzách spojených s dětmi a jejich rodiči co nejefektivněji. Tím by bylo možné předejít psychickým traumatům osamělých matek, které by je potom nepřenášely na své děti. Domnívám se, že pro samoživitelky je dostatečně emotivní starost o zajištění chodu domácnosti a péče o dítě a v žádném případě by její emoční vypětí neměly prohlubovat příslušné orgány. Přes všechny těžkosti, které sociální status osamělé matky obnáší, shodly se téměř všechny respondentky, že péče o dítě, případně jeho narození, jim pomohla překonat kritické první měsíce po rozpadu vztahu.

Jistým ponaučením, které z praktické části diplomové práce vyplývá pro život nejen osamělých rodičů, je důležitost vytváření pevných sociálních vazeb s ohledem na budoucí možný krizový vývoj jedince. Nejvíce potěšujícím faktem, který z některých rozhovorů vyplynul, je zjištění, že mezilidské vztahy nejsou tak deformované a společnost není vůči svým jedincům stále ještě úplně tak lhostejná, jak je často prezentováno v médiích.

Osobní přínos této práce spatřuji v možnosti učinit vhled do situace a postavení specifické sociální skupiny osob, která, bohužel, má rozšiřující se tendenci. Malá sonda spočívající ve studiu tematických materiálů a praktickém vstupu do společenství těchto jedinců, mi pomohla rozšířit si povědomí o problematice osamělých rodičů. Stejně jako v případě bakalářské práce, kde jsem měl možnost nahlédnout do prostředí romské komunity a dozvědět se a uvědomit si fakta, která nejsou na první pohled, kvůli nedostatku adekvátních informací, patrná, také v prostředí osamělých rodičů jsem si uvědomil mnoho souvislostí. Jako nezasvěcený pozorovatel bych neměl možnost je nikdy poznat. A to je hlavní potíže pohledu zvenčí! Domnívám se, že aby bylo možné o jakémkoliv tématu fundovaně diskutovat, je zapotřebí si dané téma nejprve dostatečně nastudovat z různých zdrojů a nejlépe k tomu přidat i vlastní zkušenost pramenící ze setkání s lidmi, kteří určitou situaci prožili ve vlastním životě.

ZÁVĚR

Geografický prostor České republiky není ideálním místem pro optimalizaci životních podmínek a výchovu dětí ve statusu osamělého rodiče. Je účelné hledat inspiraci v zahraničních přístupech majících delší tradici. Toto tvrzení však nelze paušalizovat a tvrdit, že chyba je pouze systémová či společenská. Záleží především na každém jednotlivci, jak vyzrálý vstupuje do dalších etap svého života. Obecně lze konstatovat, že osamělost v určité životní situaci doprovází těžkosti nezajištěné partnerskou podporou, kterou není možné nahradit sebevíce fungující podpůrnou sociální sítí. Na druhou stranu je to právě ona, která pomáhá samoživitelům překlenout počáteční období rodinných krizí. S ohledem na vzrůstající trend monoparentálních rodin, by bylo vhodné provádět prevenci již ve školních zařízeních, například prakticky zaměřenou edukací vycházející a čerpající ze skutečných lidských osudů. Kvalitně připravený učební text by mohl mladistvé připravit na „dospělý život“ v páru, získat určité informace a návyky do svého povědomí, a připravit je na některé krizové situace v partnerském soužití. Vyžaduje to však odbornou práci zodpovědných pracovníků státních orgánů a institucí při vytváření těchto textů s vědomím, že výsledky jejich snažení mohou vývoj dítěte nasměrovat jak pozitivní cestou, tak i tou negativní.

Při zkoumání problematiky osamělého rodičovství je především důležité uplatnit multidisciplinární přístup, jenž svými výstupy bude poskytovat kvalitní oporu pro případnou intervenci do patologií v partnerském soužití. Vzhledem k faktu, že jakýkoliv zásah do prostředí rodiny může ovlivnit rodinnou konstelaci, ale především psychickou stránku osobnosti jednotlivých členů tohoto společenství, je potřeba volit adekvátní a vhodné metody pomoci. Významnost tohoto tvrzení stoupá se snižujícím se věkem člena rodiny. Prevence i intervence musejí respektovat skutečnou praxi. Také budu opakovat tvrzení z vyhodnocení praktické části diplomové práce, kde jsem přednesl myšlenku klíčového významu nastudování dostatečného počtu odborných publikací k danému tématu a naslouchání praktickým zkušenostem jedinců zkoumané sociální skupiny. Uvádím to na tomto místě proto, že jedna z respondentek v rozhovoru zařazeném do praktické části diplomové práce, mi vyslovila poděkování za to, že jsem měl zájem její situaci analyzovat. Také ocenila porozumění a znalosti, které jsem prokázal při diskusi s ní. Osobní zkušenost se samoživiteli je v tomto případě nezastupitelná a pro poznání dané problematiky jednoznačně přínosná. Domnívám se, že chceme-li někoho zkoumat v jakékoliv studii, spolupracovat s ním nebo dokonce rozhodovat o jeho životní situaci, případně obecně pracovat s lidmi, musíme si důkladně

nastudovat související literaturu, abychom si vytvořili určitou odbornost. A tyto aspekty, bohužel, velkému počtu příslušných pracovníků státních orgánů a organizací, ale i některým jedincům v legislativní sféře, scházejí. Pokud máme rozhodovat o rodině, která je stále považována za základní kámen státního uspořádání, a o dětech a jejich dalším citovém, psychickém a partnerském vývoji, nemůžeme spoléhat pouze na teoretické znalosti odloučené od praxe. Jádro takového přístupu by měla tvořit konstruktivní spolupráce rodičů s kompetentními institucemi, avšak s co nejmenší účastí samotných dětí. A jak jsem uvedl v dílčím závěru hodnotícím přínosy praktické části diplomové práce, v české praxi chybí nejen dostatečná legislativní opora pro práci příslušných organizací (snad v tomto ohledu přinesou změnu počínající tlaky Evropské unie), ale také samotná práce příslušných orgánů, především soudů, je mnohdy prosta pohledu osamělého rodiče a závažnosti jeho aktuální situace. Narážím především na otázku přiznání a vymahatelnosti placení výživného, která významně ovlivňovala postavení samoživitele před 30 lety stejně, jako dnes. Velmi přínosným by se mohlo stát bezplatné právní poradenství pro samoživitele nacházející se v těžké životní situaci.

Domnívám se také, že je velmi důležité získat poznatky o povaze zkoumaného jedince, jeho vlastnostech a projevech chování. V moderní, demokratické společnosti není přípustné posuzovat jedince a přiznávat mu určité vlastnosti pouze na základě vnějších znaků a jeho sociálního postavení či příslušnosti.

Z obou částí diplomové práce vyplývá, že ani názory, ani postoje veřejnosti a sociálního okolí k osamělým rodičům nejsou jednoznačné a snadno podléhají stereotypům. Česká republika je v tomto ohledu stále rigidní a netolerantní, což se projevuje mimo jiné v trvání na tradičním uspořádání partnerského soužití a rozdělení rolí v rodině. I v tomto ohledu bychom se mohli inspirovat zahraničními vzory, neboť jejich praxe a výzkum nebyla dlouhá léta brzděna vnitropolitickou situací, tak jako tomu bylo na našem území před rokem 1989. Svoji úlohu v náhledu na samoživitele sehrává také geografická poloha místa bydliště, sociální zátěž v rodině utvářená rodičovskými vzory soužití, vyzrálost partnerů a jejich připravenost na rodičovství, ale také zmiňovaná podpůrná sociální síť. S ohledem na data získaná z praktického výzkumu a jejich vyhodnocení lze konstatovat, že v současné společnosti důležitost fungující sociální sítě pro jedince vzrůstá a je proto účelné pěstovat kvalitní mezilidské vztahy. Je nutno si přiznat, že značná část samoživitelů se cítí neplnohod-

notným členem společnosti a je nutné, i s pomocí neziskových a pomáhajících organizací, je tohoto pocitu zbavit.

Vzájemné vztahy mezi členy rodiny je nutné podrobovat neustálé analýze, z důvodu včasného podchycení případných konfliktů a vyvození závěrů pro budoucí směřování recipročních postojů. Jako nezbytné se jeví nejen exaktní vnímání rozdílu mezi teorií a praxí, ale především potřeba dalšího, podrobnějšího zkoumání jevů vznikajících ve společnosti. Kromě cílených intervencí zaměřených na změnu náhledu majority vůči samoživitelům, je důležitá také změna přístupu vyloučením ohrožených skupin. V případě osamělých rodičů bych apeloval na nezbytnost pochopení vážnosti jejich současného společenského postavení a potřebu otevření se vnějším intervencím. Samoživitelé si musí uvědomit neperpektivnost spoléhání se pouze na sociální pomoc zvenčí. K tomu však potřebují získat a upevnit si jistotu jejich sounáležitosti s prostředím (inkludovat do něj), pocit akceptace základních práv a smyslu jejich snažení. To nejjednodušší, co jim k tomu může společnost poskytnout, je *příležitost*, a to hlavně v oblasti kariérního postavení. Vzhledem ke zjištěním vyplývajícím z teoretické části této práce a sociálnímu postavení samoživitelů, lze předpokládat nižší podíl jejich fluktuace a také větší snahu o udržení pracovního místa. S tím rovněž souvisí nejvíce zmiňované negativum sociálního statusu osamělého rodiče, což je čas, který musí rozdělit mezi zaměstnání, péči o dítě a domácnost a obstarávání rodinných záležitostí. Účinná systémová opatření by se měla dotknout i této sféry a vyjít samoživitelům vstříc. V uvedeném ohledu není nutné hledat inspiraci pouze v zahraničí, ale je možné navázat i na tradice, které se osvědčily před několika desetiletími (např. firemní školky, dvousměnný provoz tradičních školek, podporované sociální bydlení apod.).

Nastupující, mladá generace je často označována jako volnomyšlenkářská, nezodpovědná či lhostejná k hodnotám. Demokratické systémy, umožňující mimo jiné, volný pohyb osob, přinášejí také větší toleranci do myšlení a názorů této generace a zároveň posun v jejich přístupu k odlišným typům soužití. Takovou změnu lze vysledovat i u monoparentálních rodin, především však ve velkých aglomeracích. V tomto aspektu by se také starší generace mohly učit od mladších. Je však důležitým úkolem, dodat potřebnou odvahu a příležitost všem rodičům k tomu, aby se odhodlali ke vzájemné vstřícnosti a otevřenosti. Z uvedeného konstatování by mohlo vzejít jedno z významných posláních i pro sociální pedagogiku.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Andersson, G. Evaluation of the Contact Family Service in Sweden. In: Katz, I., Pinkerton, J. Evaluating Family Support Thinking Internationally, Thinking Critically. London: John Wiley & Sons Ltd., 2003. 337 p. ISBN: 9780471497233
- Bakalář, E. Průvodce otcovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít. Praha: Vyšehrad, 2002. 215 s. ISBN 80-7021-605-0
- Brablčová, V. a kol. Manželství, rodina, rodičovství. Praha: Horizont, 1973. 125 s. ISBN není
- Čermáková, M., Maříková, H., Šanderová, J., Tuček, M. Proměny současné české rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 170s. ISBN 80-85850-93-1
- Česká průmyslová zdravotní pojišťovna *Fyzická zátěž je odměnou i pro váš mozek*. Článek poukazující na prospěšnost pohybu pro lidské tělo. 2015 [on-line], © ČPZP 2009, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.cpzp.cz/clanek/833-0-Fyzicka-zatez-je-odmenou-i-pro-vas-mozek.html>
- Český statistický úřad (ČSÚ) *Jaké je složení domácností v ČR*. Tisková zpráva z konference. 2014 [on-line], © Český statistický úřad 2015, [cit. 2015-02-01]. Dostupné z http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/jake_je_slozeni_domacnosti_v_cr20130307
- Dittrichová, J., Papoušek, M., Paul, K. a kol. Chování dítěte raného věku a rodičovská péče. Praha: Grada, 2004. 188 s. ISBN 80-247-0399-8
- Dudová, R. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, roč. 45, č. 4, s. 753-784. 2009 [on-line], © 2015 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., [cit. 2015-01-31]. ISSN 0038-0288. Dostupné z http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf.
- Dudová, R., Hastrmanová, Š. Otcové, matky a porozvodová péče o děti. *Text vznikl v rámci projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“*, podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd ČR. ISBN 978-80-7330-124-8.

- European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Brusel. *Study on Poverty and Social Exclusion among Lone-Parent Household*. 2007 [on-line], © European Communities 2007, [cit. 2015-02-08]. Dostupné z http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2007/study_lone_parents_en.pdf
- Fischer, S., Škoda, J. Sociální patologie. Praha: Grada, 2009. 218 s. ISBN 978-80-247-2781-3
- Geldard, K., Geldard, D. Dětská psychoterapie a poradenství. *Counselling Children*. Praha: Portál, 2008. 336 s. ISBN 978-80-7367-476-2
- Harris, G., T., Hilton, N., Z., Rice, M., E., Eke, A., W. *Children killed by genetic parents versus stepparents*. *Evolution & Human Behavior* [on-line]. 2007, Vol. 28, Issue 2, p. 85-95, [cit. 2015-02-01]. ISSN 1090-5138. Dostupné z <http://dx.doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2006.08.001>
- Hejzlarová, E., M. Měkké aspekty samoživitelství. FÓRUM sociální politiky, č. 3/2011, s. 19-22. ISSN 1802-5854
- Chaloupková, J. *Důvody svobodného mateřství*. SOCIOweb, č.1/2008. 2008 [on-line], © 2015 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., [cit. 2015-01-31]. ISSN 1214-1720. Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=297&lst=111>
- Chaloupková, J., Mitchell, E. Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené: rozdíly podle rodinného uspořádání. FÓRUM sociální politiky, č. 3/2009, s. 2-7. ISSN 1802-5854
- Keller, J. Soumrak sociálního státu. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. 158 s. ISBN 80-86429-41-5
- Kuchařová, V. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. FÓRUM sociální politiky, č. 6/2008, s. 8-13. ISSN 1802-5854
- Lang, V. Bělobrádek: *Musíme samoživitelkám pomoci. Jestli má Babiš lepší nápad, nebráním se mu*. Rozhovor s vicepremiérem vlády ČR Pavlem Bělobrádkem pro internetový zpravodajský server Novinky.cz ze dne 19. ledna 2015. 2015 [on-line], © 2003–2015 Borgis, a.s., [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.novinky.cz/domaci/359209-belobradek-musime-samozivitelkam-pomoci-jestli-ma-babis-lepsi-napad-nebranim-se-mu.html>

- Leman, K. Na otci záleží. Praha: Návrat domů, 2008. 161 s. ISBN 978-80-7255-175-0
- Marháňková, Hasmanová, J. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice*. 2011 [on-line], © 2008 Gender Studies, o.p.s., [cit. 2015-01-31]. Dostupné z http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf
- Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9
- Matoušek, O., Jozífková, E., Pazlarová, H., Džiamová, V. Ohrožené rodiny a děti: přehled projektivních a rizikových faktorů. FÓRUM sociální politiky, č. 3/2010, s. 13-14. ISSN 1802-5854
- Matoušek, O., Pazlarová, H. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. Praha: Portál, 2010. 184 s. ISBN 978-80-7367-739-8
- McIntosh, J. Because it's for Kids, Building a secure parenting base after separation. La Trobe University: Australian Institute for Primacy Care, 2007. 16 p. ISBN 1920948961
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) *Služby pro rodinu a děti*. Sborník příspěvků ze semináře konaného dne 16. srpna 2011. 2011 [on-line], MPSV © 2015, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13088/sbornik.pdf>
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) *Sociálně-právní ochrana dětí v případech rozvodových a rozchodových konfliktů*. Metodický materiál (nejen) pro sociální pracovníky a pracovníce orgánů sociálně-právní ochrany dětí. 2012 [on-line], MPSV © 2015, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14824/konflikty.pdf>
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) Soubor vybraných dokumentů Rady Evropy v oblasti ochrany práv dětí. *Účelová neperiodická publikace obsahující doporučení Výboru ministrů členských států Evropské unie*. Praha: MPSV ČR, 2011. 72 s., 1700 výtisků.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2013. Praha: MPSV ČR, 2014. 148 s., 350 výtisků. ISBN 978-80-7421-075-4

- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (MPSV) *Životní a existenční minimum*. 2011 [on-line], MPSV © 2015, [cit. 2015-02-10]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/cs/11852>
- Mitchell, E. Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu. *Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 1/2010*. In: Šťastná, A. Úroveň podpory rodin v České republice. FÓRUM sociální politiky, č. 5/2010, s. 30. ISSN 1802-5854
- Možný, I. Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 312 s. ISBN 978-80-8642987-8
- Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 219 s. ISBN 80-86429-05-9
- Novák, T. Manželské a rodinné poradenství. Praha: Grada Publishing a.s., 2006. 108 s. ISBN 80-247-1316-0
- Novák, T. Péče o dítě po rozvodu a její úskalí. Praha: Grada, 2012. 144 s. ISBN 978-80-247-4110-9
- Paloncyová, J. K přínosu mateřských center pro děti, matky i společnost (poznatek z praxe). FÓRUM sociální politiky, č. 3/2011, s. 30. ISSN 1802-5854
- Piaget, J., Inhelder, B. Psychologie dítěte. *La psychologie de l'enfant*. Praha: Portál, 2010. 144 s. ISBN 978-80-7367-798-5
- Plaňava, I., Pilát, M. Děti, mládež a rodiny v období transformace. *Children, Youth and Families in Period of Transition*. Brno: Barrister & Principal, 2002. 290s. ISBN 80-86598-36-5
- Portál veřejné správy *Zákon č. 108/2006 Sb., ze dne 14. března 2006, o sociálních službách*. 2006 [on-line], 2015 © Ministerstvo vnitra, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&fulltext=&nr=108~2F2006&part=&name=&rpp=15>
- Portál veřejné správy *Zákon č. 359/1999 Sb., ze dne 9. prosince 1999, o sociálně-právní ochraně dětí*. 1999 [on-line], 2015 © Ministerstvo vnitra, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakon.jsp?page=0&fulltext=&nr=359~2F1999&part=&name=&rpp=15>
- Pospíšil, M. Zlost, hněv a rozčilení, aneb jak ze slepé uličky krizové komunikace s dospělými a dětmi. Plzeň: Typos, 1999. 266 s. ISBN 80-238-4579-9

- Projekt BEZPLATNÁ PRÁVNÍ PORADNA ONLINE *Zákon č. 89/2012 Sb., ze dne 3. února 2012, občanský zákoník*. 2014 [on-line], © Eva Mlčochová 2009-2015, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://bezplatnapravniporadna.cz/online-zdarma/images/stories/novy-obcansky-zakonik-2014-ke-stazeni/Novy-obcansky-zakonik-2014-ke-stazeni-zdarma-online.pdf>
- Profiprávo.cz *Doporučující tabulka pro stanovení výše výživného*. Doporučení pro stanovení výživného podle Metodického pokynu Ministerstva spravedlnosti ČR z května 2010. 2010 [on-line], © 2005-2015 ProfiPravo.cz, s.r.o., [cit. 2015-02-10]. Dostupné z http://www.profipravo.cz/index.php?page=article&id_category=13&id_article=253757&csum=ea038f57
- Síť mateřských center, o.s. *Seznam členských MC*. Počet členů Sítě mateřských center (SMC) v roce 2015. 2015 [on-line], © 2009 Síť mateřských center, [cit. 2015-02-15]. Dostupné z <http://www.materska-centra.cz/clenove/seznam-clenu/>
- Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2012. 224 s. ISBN 978-80-262-0217-2
- Social Watch koalice *Lidé na prvním místě*. Zpráva o globálním vývoji v oblasti vymýcení chudoby a genderové spravedlnosti Social Watch z roku 2009. 2009 [on-line], © Copyright 2009 INSTITUTO DEL TERCER MUNDO, [cit. 2015-02-19]. Dostupné z http://aa.ecn.cz/img_upload/bec9f888010e9f21bb1cdb470322b7c6/zprava_social_watch_2009.pdf
- SocioFactor s.r.o. *Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi*. Dokument zpracovaný pro Ministerstvo práce a sociálních služeb ČR (MPSV). 2014 [on-line], MPSV © 2015, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/17905/analyza.pdf>
- Sorensen, J. *Vyrovňávání se dítěte se ztrátou a odloučením. Overcoming Loss. Activities and Stories to Help Transform Children's Grief and Loss*. Praha: Portál, 2012. 88 s. ISBN 978-80-262-0095-6
- Soukupová, E. *Postavení neprovdaných matek v sociálním systému*. SOCIOweb, č. 1/2008. 2008 [on-line], © 2015 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., [cit. 2015-01-31]. ISSN 1214-1720. Dostupné z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=298&lst=111>

- Slovník cizích slov*. 2015 [on-line], © 2005-2015 ABZ.cz, [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>
- Špatenková, N. *Jak řeší rodinné krize moderní žena*. Praha: Grada Publishing a.s., 2006. 148 s. ISBN 80-247-1567-8
- Vágnerová, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2007. 356 s. ISBN 978-80-246-0841-9
- Vše co student potřebuje vědět *Typy rodin*. 2015 [on-line], [cit. 2015-01-31]. Dostupné z <http://www.studentske.cz/2007/08/typy-rodin.html>
- Zákony pro lidi.cz *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*. 2006 [on-line], © AION CS 2010-2015, [cit. 2015-02-17]. Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
- Zákony pro lidi.cz *Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce*. 2006 [on-line], © AION CS 2010-2015, [cit. 2015-02-17]. Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-262#cast10>
- Zákony pro lidi.cz *Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí*. 2000 [on-line], © AION CS 2010-2015, [cit. 2015-02-17]. Dostupné z <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>
- Zdravotnická škola Hradec Králové *Sigmund Freud – vývojová období*. 2015 [on-line], [cit. 2015-02-01]. Dostupné z http://www.zshk.cz/files/Freud_sexualita.pdf

SEZNAM GRAFŮ, OBRÁZKŮ, SCHÉMAT A TABULEK

GRAF 1: DĚTI NAROZENÉ MIMO MANŽELSTVÍ V ČR MEZI LETY 1950-2000.....	62
GRAF 2: MÍRA OHROŽENÍ DÍTĚTE CHUDOBOU S OHLEDEM NA FORMU RODINNÉHO USPOŘÁDÁNÍ.....	86
GRAF 3: VLIV RODINNÉ SITUACE A VZDĚLÁNÍ NA DÉLKU RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ.....	90
GRAF 4: POZIC ŽEN V EKONOMICKÉ SFÉŘE S OHLEDEM NA TYP RODINNÉHO SOUŽITÍ.....	91
GRAF 5: POČET ZAŘÍZENÍ POSKYTUJÍCÍCH SLUŽBY S POVĚŘENÍM SPOD.....	106
GRAF 6: MEZIROČNÍ SROVNÁNÍ POČTU PŘÍPADŮ NA PRACOVIŠTI OSPOD DLE JEDNOTLIVÝCH KRAJŮ (v %)	115
GRAF 7: DOPAD SPOLUPRÁCE OSPOD A REGISTROVANÝCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB NA SITUACI KLIENTA.....	116
GRAF 8: PODÍL ZAŘÍZENÍ POSKYTUJÍCÍCH DANÝ DRUH SOCIÁLNÍ SLUŽBY (v %)	117
GRAF 9: PODÍL ZAŘÍZENÍ POSKYTUJÍCÍCH DANÝ DRUH NEZÁVAZNÉ ČINNOSTI (v %)	118
GRAF 10: BARIÉRY VE SPOLUPRÁCI MEZI SUBJEKTY	127
GRAF 11: ČETNOST NEJISTÉHO PŮSOBNÍ PRACOVNÍKŮ OSPOD	136
GRAF 12: FORMÁLNOST PŘÍSTUPU POVĚŘENÉ OSOBY K SUBJEKTU PŮSOBNÍ	148
OBRÁZEK 1: LOGO OBČANSKÉHO SDRUŽENÍ DŮM TŘÍ PŘÁNÍ.....	122
OBRÁZEK 2: USPOŘÁDÁNÍ MÍSTNOSTI PRO DĚTSKOU TERAPII HROU	132
SCHÉMA 1: HODNOCENÍ ROLÍ V RODINĚ (1955)	21
SCHÉMA 2: ŠESTNÁCT TYPŮ MANŽELSKÝCH A RODINNÝCH SYSTÉMŮ	32
SCHÉMA 3: ASPEKTY PSYCHICKÉ ZÁTĚŽE U SAMOŽIVITELŮ	81
SCHÉMA 4: POSTAVENÍ ORGÁNŮ A OSOB V SYSTÉMU ZAJIŠŤOVÁNÍ PÉČE O OHROŽENÉ DĚTI A RODINY	113
SCHÉMA 5: ROLE ORGANIZACÍ A SKUPIN POSKYTUJÍCÍCH POMOC RODINÁM A DĚTEM V SYSTÉMU.....	120

TABULKA 1: POČET OBYVATEL V KRAJÍCH ČR K 30. 9. 2013.....	15
TABULKA 2: PRŮMĚRNÉ HODINOVÉ VÝDĚLKY V HLAVNÍCH TŘÍDÁCH ZAMĚTNÁNÍ.....	57
TABULKA 3: PRŮMĚRNÁ HODINOVÁ SAZBA PODLE VĚKU A POHLAVÍ.....	58
TABULKA 4: MÍRA OHROŽENÍ DĚTÍ, MLÁDEŽE A RODINY V JEDNOTLIVÝCH KRAJÍCH.....	77
TABULKA 5: MOTIVY NÁSTUPU DO ZAMĚTNÁNÍ PO RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ (V %).....	84
TABULKA 6: VÝŠE ŽIVOTNÍHO MINIMA PLATNÁ OD 1. 1. 2015.....	84
TABULKA 7: STANOVENÍ VÝŠE VÝŽIVNÉHO V ČR ZA ROK.....	87
TABULKA 8: KOMPARACE PROFESNÍ A VZDĚLANOSTNÍ ÚROVNĚ OSAMĚLÝCH MATEK S MATKAMI Z ÚPLNÝCH RODIN.....	89
TABULKA 9: VÝŠE PRŮMĚRNÝCH MEZD A ČISTÝCH PŘÍJMŮ OSAMĚLÝCH MATEK S OHLEDEM NA VZDĚLÁNÍ, VĚK A POČET DĚTÍ. DĚTI CHODÍ DO VEŘEJNÉHO PŘEDŠKOLNÍHO ZAŘÍZENÍ.	93
TABULKA 10: VÝŠE PRŮMĚRNÝCH MEZD A ČISTÝCH PŘÍJMŮ OSAMĚLÝCH MATEK S OHLEDEM NA VZDĚLÁNÍ, VĚK A POČET DĚTÍ. PRVNÍ DÍTĚ CHODÍ DO VEŘEJNÉHO PŘEDŠKOLNÍHO ZAŘÍZENÍ, DRUHÉ DO SOUKROMÝCH JESLÍ.....	94
TABULKA 11: ROZDĚLENÍ ČASOVÉHO FONDU SAMOŽIVITELEK PEČUJÍCÍCH O DÍTĚ.....	97
TABULKA 12: ZDROJE FINANCOVÁNÍ JEDNOTLIVÝCH SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V ROCE 2013...	119
TABULKA 13: ZASTOUPENÍ ZAŘÍZENÍ SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DLE KRAJŮ V ROCE 2013	125
TABULKA 14: PŘEHLED ZAŘÍZENÍ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB S UVEDENÍM POČTU POSKYTNUTÝCH INTERVENCÍ V ROCE 2013.....	126
TABULKA 15: PŘEDPOKLADY HARMONIZACE RODINNÉ A PROFESNÍ DRÁHY Z POHLEDU ŽEN	146
TABULKA 16: ČINNOST POVĚŘENÝCH ZAŘÍZENÍ A JEJICH POČET V ROCE 2014.....	147

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA P1: VARIANTA OTÁZEK Č. 1	199
PŘÍLOHA P2: VARIANTA OTÁZEK Č. 2	200

PŘÍLOHA P1: Varianta otázek č. 1

Osamělá matka, rozvedená

1. „Můžete mi, prosím, uvést vaše současné rodinné uspořádání?“ „Žijete sama, máte přítele?“
2. „Jaký byl počet dětí-jejich pohlaví a věk v době rodinné krize?“
3. „Jak je to dlouho, co došlo k rozpadu manželství?“
4. „Po kolika letech manželství to přibližně bylo?“
5. „V čem, podle Vás, panovaly největší neshody, které předcházely rozpadu vztahu?“
6. „Jak Vaši krizi vnímalo Vaše okolí a rodina?“
7. „Domníváte se, že máte dostatečnou podporu svého okolí?“
8. „Jak vnímáte kontakty s vašimi společnými známými, které jste měla s partnerem?“
9. „Jaké si myslíte, že je Vaše současné sociální postavení ve společnosti a jak byste jej jedním slovem charakterizovala?“
10. „Co bylo pro Vás a vaše dítě/děti nejvíce stresující?“
11. „Co Vám nejvíce pomohlo překonat první měsíce po rozpadu vztahu?“
12. „Mají Vaše děti dobré nebo špatné vztahy se svým otcem?“ „Jsou Vaše výchovné styly v souladu?“
13. „Jaké největší překážky a omezení spatřujete v postavení osamělé matky?“
14. „Je Vaše materiální situace uspokojivá?“ - *Nebo co se respondentka domnívá o materiální situaci osamělých matek obecně – pokud nebude chtít mluvit o sobě.*
15. „Daří se Vám sladit Vaše profesní zájmy s výchovou dítěte/děti a se zajištěním chodu domácnosti?“
16. „Vyhledala jste někdy pomoc nějakého státního orgánu nebo i nestátní organizace?“
17. „V čem je podle Vás jejich přínos a kde spatřujete v jejich způsobu pomoci ještě rezervy?“
18. „Co byste si do budoucna přála pro sebe?“
19. „Co byste si do budoucna přála pro své dítě?“

„Děkuji Vám za rozhovor a přeji hodně štěstí a životních úspěchů Vám i Vašemu dítěti/Vašim dětem!“

PŘÍLOHA P2: Varianta otázek č. 2

Osamělá, svobodná matka nebo vdova

1. „Můžete mi, prosím, uvést vaše současné rodinné uspořádání? Žijete sama, máte přítele?“
2. „Jaké jsou Vaše důvody osamělého rodičovství?“
3. „Jak Vaši situaci vnímá Vaše okolí a rodina?“
4. „Domníváte se, že máte dostatečnou podporu svého okolí?“
5. „Jaké si myslíte, že je Vaše současné sociální postavení ve společnosti a jak byste jej jedním slovem charakterizovala?“
6. „Co Vám nejvíce pomohlo překonat první měsíce po porodu dítěte a v postavení matky, která je sama na péči o dítě?“
7. „Mají Vaše děti kontakt se svým otcem?“ „Pokud ano, mají s ním dobré nebo špatné vztahy?“ - *Otázka pouze pro osamělou, svobodnou matku.*
8. „Jaké největší překážky a omezení spatřujete v postavení osamělé matky?“
9. „Je Vaše materiální situace uspokojivá?“ - *Nebo co se respondentka domnívá o materiální situaci osamělých matek obecně – pokud nebude chtít mluvit o sobě.*
10. „Daří se Vám sladit Vaše profesní zájmy s výchovou dítěte/děti a se zajištěním chodu domácnosti?“
11. „Vyhledala jste někdy pomoc nějakého státního orgánu nebo i nestátní organizace?“
12. „V čem je podle Vás jejich přínos a kde spatřujete v jejich způsobu pomoci ještě rezervy?“
13. „Co byste si do budoucna přála pro sebe?“
14. „Co byste si do budoucna přála pro své dítě?“

„Děkuji Vám za rozhovor a přeji hodně štěstí a životních úspěchů Vám i Vašemu dítěti/Vašim dětem!“